

વિજ્ઞાપન



આપણા દેશી લાપાના માહિત્યની અભિવૃદ્ધિ કરવાના સફળેશથી શ્રીમંત પતિતપાનન મહાગજા આજેય શ્રી સયાજીરાવ ગાયકવાડ મેનાખામખેલ, મમશેર બહાદુર, જી સી એમ આપ, જી સી આપ. ઇ, એલએલ. ડી., એઓશ્રીએ કૃપાવત થઇને બે લાખ રૂપિયાની જે રકમ અનામત મુકેલી છે તેના બ્યાજમાથી “ શ્રી મયાજી સાહિત્યમાળા ” રૂપે વિવિધ વિષયોને લગતા પુસ્તકો તૈયાર કરાવવામા આવે છે.

તદનુમાર આ “ પ્રાચીન પૂર્વ ” નામનું પુસ્તક રા. દત્તપતરામ ધમ્મજાગમ પાઠેક, બી એ , એમની પામે તૈયાર કરાવવામા આવેલું તેને ઉકેન માળામા ૨૩૬ મા પુષ્પરૂપે આથી પ્રસિદ્ધ કરવામા આવે છે.

ભાષાતર રાખ્યા	} મ ૨ મજાનુદાર	} બા કા લાટે	
પ્રાચ્યવિદ્યા મદિર,			} નિધામિકારી,
વડોદરા			
તા ૨૦-૪-૩૫	} ભાષાતર મદદનીશ	} વડોદરા રાજ્ય.	

અનુક્રમણિકા^૨

પ્રકરણ	પાન
ઉપોદ્ધાન	૧
૧ ઇ. સ. પૂર્વે ૧૦૦૦ માંત્રું પૂર્વ	૧૧
૨ ઇ. સ. પૂર્વે ૮૦૦ માંત્રું પૂર્વ	૪૪
૩ ઇ. સ. પૂર્વે ૬૦૦ માંત્રું પૂર્વ	૧૭૦
૪ ઇ. મ. પૂર્વે ૪૦૦ માંત્રું પૂર્વ	૧૦૪
૫ પશ્ચિમની જીત	૧૩૧
૬ ઉપસંહાર	૧૫૫

પ્રસ્તાવના



આધુનિક કાળમાં લોકોની દષ્ટિ હરેક પ્રકારના સાહિત્ય તરફ દોરાયેલી છે. તેવા સમયમાં ઐતિહાસિક સાહિત્ય તરફ પણ તેમનું લક્ષ્ય ખેંચાય તો તેમાં કંઈ નવાઈ જેવું નથી. હાલના સમયમાં અર્વાચીન કાળના ઇતિહાસ તરફ તો પૂરતું લક્ષ્ય અપાય છે; એટલું જ નહિ પણ ખૂબીની વાત તો એ છે કે અત્યંત પ્રાચીન કાળનો ઇતિહાસ કે જેને વિષે લોકોનો મોટો ભાગ અત્યાર સુધી લગભગ અજાત હતો તેનો પણ અભ્યાસ યુરોપ અને અમેરિકાના પંડિતોએ કરવા મડિલો છે. જર્મન, ફ્રેંચ અને અંગ્રેજ વગેરે પ્રજાઓએ લાખો અને કરોડો રૂપિયા પ્રાચીન શોધખોળોને માટે ખર્ચી નાંખવામાં પાછી પાની કરી નથી. રોજ ને રોજ પ્રાચીન કાળની નવી નવી વસ્તુઓ જડી આવે છે અને તેમના પરથી જૂદા જૂદા તર્કવિતર્ક બંધાઈ પ્રાચીન કાળનો ઇતિહાસ લખાતો જાય છે.

આ શોધખોળનો પવન હિંદુસ્તાનમાં પણ વાયો છે, અને આ દેશના કેટલાક પંડિતો પણ આ દેશના પ્રાચીન હસ્તલિખિત સિલા-લેખો ખોળી કાઢી, હિંદના પ્રાચીન ઇતિહાસ પર અજવાળું નાંખવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. શોચનીય વાત ફક્ત એટલીજ છે કે આવી શોધખોળનો ઇતિહાસ ફક્ત અંગ્રેજી ભાષામાંજ લખવામાં આવે છે, ગુજરાતી ભાષામાં, દાખલા તરીકે, પ્રાચીન ઇતિહાસનાં પુસ્તકો હશે તો તે ફક્ત ગણવાંગાંડાંજ. આવા મંજેગોમાં વિદ્યમાન શ્રીમંત ગાયકવાડ મગધારના કેશવગીષ્ણાતાએ પ્રાચીન ઇતિહાસનાં પુસ્તકોને ગુજરાતીમાં ઉતારાવવાનું જે શુભ કાર્ય આરંભેલું છે તે ખરેખર સ્તુતિપાત્ર છે.

સદરહુ પુસ્તક એવા જ હેતુથી તૈયાર કરેલું છે, તે વાંચવાથી
પૂર્વ દેશની પ્રજાઓની પ્રાચીન મંસ્તૃતિ સમજવામાં વાંચકને મદદ
મળશે તો લીધેલો શ્રમ સાર્યક થશે.

કોઈ પાસે,
વડોદરા. }

દ. ઈ. પાઠક.

ઉપોદ્ધાત.

આ ગ્રંથનું નામ “ પ્રાચીન પૂર્વ ” શા માટે રાખવામાં આવ્યું તેને માટે વિવેચનરૂપે થોડા શબ્દો લખવાની જરૂર પડશે, કારણ કે તેના દરેક શબ્દો મમય તથા સ્થળની અનેક કલ્પનાઓ દર્શાવવા માટે વાસ્તવિક રીતે વાપરી શકાય તેમ છે આધુનિક સમયમાં “ પૂર્વ ” એટલે સાધારણ રીતે એશિયા ખંડ અને તેને લગતા ટાપુઓ, આફ્રીકાનો કેટનોડ ભાગ-ખામ કરીને ઉત્તર ભાગ કે બધા જનમમૂલ અને જીવનસ્થિતિ ઘણીખરી એશિયાના જેવી જ છે—અને યુરોપ ખંડના અઝિકોણ (દક્ષિણ પૂર્વ) માં આવેલા અને પૂર્વના કેટલાક પ્રદેશો, એમ મમજવામાં આવે છે.

આથી કરીને હાલના ગ્રંથમાં “ પૂર્વ ” એ મત્તા પશ્ચિમ એશિયાને જ લાગુ કરવી એ મનસ્વી દેખાશે પણ એ દોષમુક્તિને માટે શિંગેનામમાં મે જે વિશેષણ વાપર્યું છે તેનું સ્મરણ કરીશું તો જણાશે કે માટે તો અર્વાચીન નહિ પણ પ્રાચીન પૂર્વ વિષે લખવાનું છે અને તેથી પુરાતન કાળમાં યુરોપીઅન ઇતિહાસકર્તાઓએ ‘ પૂર્વ ’ શબ્દનો જે અર્થ કયો દર્શો તેજ અર્થ હું પણ બહુ તો કાંઈ ગેર-વ્યાજગી થશે નહિ હેંગેડોટમ અને તેના મમકાલીન ગ્રીક લોકો, ઇજીપ્ત, અરબસ્તાન અને હિંદુસ્તાનને “ દક્ષિણ તરીકે ઓળખતા અને “ ઉત્તર ” એટલે તેઓ ગ્રેસ અને સીરીઆ મમજતા અને આણીગમના (ગ્રાસ તરફના) એશિયાને તેઓ “ પૂર્વ ” કહેતા, કાણકે કે એ પ્રદેશોની આગળ મમુદના કલ્પિત પ્રવાહ સિવાય બીજું કાંઈ પણ દર્શો એમ તેમને ખ્યાલ નહોતો બીજું “ પૂર્વ ” એ શબ્દના ઉપર મે જે મંત્રાય મુક્યો છે તે સ્વન મનજવી નથી એટલું જ નહિ પણ તેરો તો મને બીજા મન્નેગોમાં એ શબ્દનો જે મનજવી અર્થ કરવાની ફરજ પડત તેને

ખરેખર ટાળી નાળી છે, કારણ કે આધુનિક મમયમાં એ શબ્દ અમુક પ્રકારના લોકો જે જે પ્રદેશમાં હોય છે તે તે પ્રદેશોના ધર્મિક તરીકે વાપરવામાં આવે છે, અને એ પ્રકારને માટે પોતાનો જે પ્રમાણે અભિપ્રાય હોય તે પ્રમાણે, જે દરેક માણસ “ પૂર્વ ” નો વિચાર કરે છે અગર તે વિશે લખે છે તે, તેના પ્રદેશને વિસ્તીર્ણુ અગર મંડુચિત્ત કરે છે.’

“ પ્રાચીન ” એ શબ્દના ઉપર આગળનાં પ્રકરણોમાં જે મર્યાદા મુકવામાં આવી છે અથવા તેનો જે દુર્લ્ભ અર્થ તે પ્રકરણોમાં દર્શાવવામાં આવ્યો છે તેને સાબીત કરવાનું કામ વળી એથી પણ વધારે સુસ્કેલ છે. એ શબ્દ તો વળી પહેલા શબ્દના કરતાં પણ વધારે મોઢમ અને જુદી જુદી રીતે વાપરવામાં આવે છે, જે કે સાધારણ રીતે એનો અર્થ “ અર્વાચીનથી ઉત્પન્ન ” એ પ્રમાણે કરવામાં આવે છે તો પણ કેટલીક બાબતોમાં અને ખામ કરીને ઇતિહાસના અભ્યાસમાં હમેશાં અર્વાચીન એટલે પ્રાચીનની પૂર્ણતા અને અર્વાચીનની શરૂઆત એમ સમજવામાં આવતું નથી પણ એ શબ્દ તો મરખામણીમાં જે તાણું અગર નવું હોય તેને માટે મુકવામાં આવે છે. દાખલા તરીકે ઇતિહાસમાં જે અનિશ્ચિત મમયને મધ્યમ અને અસ્તાનતાનો કાળ કહેવામાં આવે છે તેની, અને ગતાવલોકનની રીતિએ જેને આપણે સાધારણ રીતે (ખાસ કરીને યુરોપમાં) પ્રાચીન માનીએ છીએ તેની વચમાં ધણો મોટો ગાળો પડતો જેવામાં આવે છે. વળી ઇતિહાસમાં “ પ્રાચીન ” ના નિર્ધારક વિસ્તારમાંથી સાધારણ રીતે આપણે બે નોખા ભાગ પાડી શકીએ છીએ-એક “ પૂર્વ ઐતિહાસિક ” અને બીજો “ ઐતિહાસિક ”. આમાંના પહેલા વિભાગમાં જે મમયને વિશે, જીવંત સાહિત્ય જેતાં, મનુષ્યની સ્મરણશકિત ખેંચી શકી નથી, તે સમય મુકવામાં આવે છે. આ ઉપરથી એમ સમજવાનું નથી કે આપણને “ પૂર્વ ઐતિહાસિક ” કાળનું કાંઈ

પણ જ્ઞાન હોઈ શકે જ નહીં. ઉપર પુગતની ચીજોની શોધખોળને આધારે, નિશ્ચિત અનુમાન દ્વારા “ ઐતિહાસિક ” કાળના કેટલાક વિભાગો કરતાં પણ આપણને તેને (પૂર્વ ઐતિહાસિક) વિશે વધારે જ્ઞાન હોઈ શકે. પણ એ શોધખોળથી મળી આવેલા લેખો દ્વારા મળેલું જ્ઞાન ઐતિહાસિક કહેવાય નહીં. એનાથી તો પ્રતિ વાર્ષિક અને ચો માસિક ઇતિહાસ જાણી શકાય; કાળ કે એ લેખો મનુષ્યની સુદૃઢતા કમોડી કે જે દરેક બનાવને કાર્યકારણ રૂપ દર્શાવે જુએ છે, તેમાંથી પમાર થએલા નથી એ ઉપગત વગી દરેક ઇતિહાસકાર, “ પૂર્વ ઐતિહાસિક ” અને “ ઐતિહાસિક ” કાળ વચ્ચેની સીમા પોતપોતાની માનસિક દૃષ્ટિ પ્રમાણે બાંધે છે અને જેમ જેમ શોધખોળ વધતી જાય છે તેમ તેમ તે બદલાવાની એટલી બધી વધી રહે છે કે તે કદી પણ ચોક્કસ મીતે નક્કી કરી નક્કી નથી તેમ દરેક સુધારાને માટે તે કાંઈ એક મર્યાદા હોતી નથી દાખલા તરીકે ઇજીપ્તને માટે આપણી પાસે વ્યાજબીપણે ઐતિહાસિક કહી શકાય એવો માહિત્યનો મોટો જથ્થો છે અને જો કે એવામ અને બાબીલોનીઆના સુધારા ઇજીપ્તના સુધારા કરતા ઘણા જુના હતા તો પણ તેમના વિશ્વામપાત્ર માહિત્યના મમય કરતા પણ એ (ઇજીપ્તના) માહિત્યનો મમય ઘણો પુગતનો છે

જે પ્રદેશને અહીંયા “ પ્રાચીન પૂર્વ ” એ નામથી ઓળખવામાં આવ્યો છે તેને માટે આપણી પાસે ઐતિહાસિક કાળમાં લખાયેલા સાહિત્યના બે જ જથ્થાઓ છે એ બે જથ્થાઓ પૈકી એક ગ્રીક અને બીજો પાર્સી છે, અને જો કે બન્ને જથ્થાઓ એક બીજાથી સ્વતંત્ર છે તો પણ ખુબી એ છે કે તે બન્ને ત્યારે ઇ મ પૂર્વે ૧૦૦૦ પહેલાની વાતો કરે છે ત્યારે તેમના માહેનો સંબંધ તુડી જાય છે અને માન્યતા ઓછી થઈ જાય છે. વગી પ્રો માયરે પોતાના (ડૉન ઓફ હીસ્ટરી) “ Dawn of History ” નામના ઉપદેશ

અરેખા ટાળી નાખી છે, કાચુ કે આધુનિક મમયમા એ સર્વ અમુક પ્રકારના ચોકો જે જે પ્રદેશમા હોય છે તે તે પ્રદેશના દર્શક તરીકે વાપરવામા આવે છે, અને એ પ્રકારને માટે પોતાનો જે પ્રમાણે અભિપ્રાય લેાય તે પ્રમાણે, જે દરેક માણસ “ પૂર્વ ” નો વિચાર કરે છે અગર તે વિષે લખે કે ન, તેના પ્રદેશને ટ્રિબીયલ્સ અગર મહુચિત કરે છે

“ પ્રાચીન એ ગાંધના ઉપર આગળના પ્રકરણોમા જે મર્યાદા મુજબમા આવી છે અથવા તેનો જે હુ કે અર્થ તે પ્રકરણોમા સ્થાપવામા આવ્યો છે તેને માનીત કરવાનુ કામ વગી એથી પણ વધારે મુશ્કેલ છે એ સર્વ તો વગી પડેના સર્વદંતા કરતા પણ વધારે મોઢમ અને જુદી જુદી રીતે વાપરવામા આવે છે જે કે માધારણ રીતે એનો અર્થ ‘ અર્વાચીનથી ઉત્પન્ન ’ એ પ્રમાણે કરવામા આવે છે તો પણ કેટલીક બાબતોમા અને ખામ કરીને ઇતિહાસના અભ્યાસમા હમેશા અર્વાચીન એટલે પ્રાચીનની સૂચના અને અર્વાચીનની શરૂઆત એમ સમજવામા આવતુ નથી પણ એ સર્વ તો સરખામણીમા જે તાજુ અગર નવુ હોય તેને માટે મુકવામા આવે છે દાખના તરીકે ઇતિહાસમા જે અનિશ્ચિત મમયને મધ્યમ અને અસાનનાનો કાગ કહેવામા આવે છે તેની, અને ગતાવતોક્તની રીતિએ જેને આપણે સાધારણ રીતે (ખાસ કરીને યુરોપમાં) પ્રાચીન માનીએ છીએ તેની વચમા ઘણો મોટો ગાળો પડતો જેવામા આવે છે વગી ઇતિહાસમા “ પ્રાચીન ના નિશક વિસ્તારમાથી માધારણ રીતે આપણે જે નોખા લામ પાડી શકીએ છીએ-એક “ પૂર્વ ઐતિહાસિક ” અને બીજો ‘ ઐતિહાસિક ’ આમાંના પહેલા વિભાગમાં જે મમયને વિષે જીવત સાહિત્ય જેતા, મનુષ્યની સ્મરણશકિત પહોંચી શકી નથી, તે સમય મુકવામાં આવે છે આ ઉપરથી એમ સમજવાનુ નથી કે આપણને “ પૂર્વ ઐતિહાસિક ” મળતુ કંઈ

પણ જ્ઞાન હોય શકે જ નહીં ઉનટ પુરાતની ચીજોની શોધખોળને આધારે, નિશ્ચિત અનુમાન દ્વારા “ ઐતિહાસિક ” કાળના ઠેકવાક વિભાગો કરતા પણ આપણને તેને (પૂર્વ ઐતિહાસિક) વિશે વધારે જ્ઞાન હોય શકે પણ એ શોધખોળથી મળી આવેના વેબો દ્વારા મળેલું જ્ઞાન ઐતિહાસિક ટહેવાય નહીં એનથી તો પ્રતિ વાર્ષિક બનેલો ઇતિહાસ જાણી શકાય, કારણ કે એ વેબો મનુષ્યની બુદ્ધિથી કસોટી કે જે દરેક મનાવેને કાર્યકારણ ૩૫ દૃષ્ટિથી જુએ છે, તેમાંથી પસાર થએલા નથી એ ઉપગત વગી દરેક ઇતિહાસકાર, “ પૂર્વ ઐતિહાસિક ” અને “ ઐતિહાસિક ” કાળ વચ્ચેની મીમા પોતપોતાની માનસિક દૃષ્ટિ પ્રમાણે બાધે છે અને જેમ જેમ શોધખોળ વધતી જાય છે તેમ તેમ તે બદલાવાની એની બધી વળી રહે છે કે તે કદી પણ ચોક્કસ રીતે નક્કી કરી શકતી નથી તેમ દરેક સુધારાને માટે તે કાંઈ એક મરખી હોતી નથી દાખના તરીકે ઇજીપ્તને માટે આપણી પાસે વ્યાજબીપણે ઐતિહાસિક કહી શકાય એવો માહિત્યનો મોટો જથ્થો છે અને જે કે એવામ અને મામી-લોનીઆના સુધારા ઇજીપ્તના સુધારા કરતા ઘણા જુના હતા તો પણ તેમના વિશ્વાસપાત્ર માહિત્યના મમય કરતા પણ એ (ઇજીપ્તના) સાહિત્યનો સમય ઘણો પુરાતની છે

જે પ્રદેશને અહીંયા ‘ પ્રાચીન પૂર્વ ’ એ નામથી ઓળખવામા આવ્યો છે તેને માટે આપણી પાસે ઐતિહાસિક કાળમા લખાયેલા માહિત્યના એ જ જથ્થાઓ છે એ જે જથ્થાઓ પૈકી એક ગ્રીક અને બીજો ચાકુદી છે અને જે કે બન્ને જથ્થાઓ એક બીજાથી સ્વતંત્ર છે તો પણ ખુબી એ છે કે તે બન્ને ત્યારે ઇ સ પૂર્વે ૧૦૦૦ પહેલાની વાતો કરે છે ત્યારે તેમના માહેનો સંબંધ તુડી જાય છે અને માન્યતા ઓછી થઇ જાય છે વગી એ માયર પોતાના (ડૉન ઓફ હીસ્ટરી) “ Dawn of History ” નામના ઉમદા

પુસ્તકમાં “ પૂર્વ ” ના પૂર્વ ઐતિહાસિક કાળ વિષે વિવેચન કરેલું છે તેથી કરીને બધી રીતે જોતાં ઐતિહાસિક કાળ વિષે લખવામાં છ. મ પૂર્વે ૧૦૦૦ વર્ષ પહેલાંના કાળ તરફ દષ્ટિ કરવાની ફરજ પાડી હું મુખ્ય થાઉં છું.

માટે ક્યાં અટકવું એ ધારી સકાય તેવું ઉપદેશ નથી એનેક્રાન્ડરે કરેલો ઇંગ્લી ગલ્પનો નાલ, કે જે એક ઘણા કાળથી ચાલતા ઐતિહાસિક વિગતનો અંત લાવે છે, અને જેનું વર્ણન કરવું એ માટે મુખ્ય કામ છે, તે પ્રાચીન ઇતિહાસના કાષ્ઠપણુ એક નવામાં બનાવ ક્રમતા વધારે નામાકિત છે પણ ત્યાં આગળ અચાનક અટકી જવાની મામે ગભીર પ્રતિનંદો છે. આ જગ્યાએ જો હું અટકી જાઉં તો ઘણું મરીને ફરેક વાચનાના મગજમાં એવી અસર પડી જશે કે કોમે “ પૂર્વ ” છતી વીધું તેથી કરીને, જે મેમઓ રામનોના એસિયા છત્યા પહેલાં વહી જવાના તેમનો ઇતિહાસ ક્રીક મહારાજ્ય મા આવી જશે વળી તેમની ધાગ્યામાં એમ આવશે કે કોમે “ પ્રાચીન પૂર્વ ” ઉપરથી ફરી વળીને તેની અને “ પ્રાચીન પશ્ચિમ ” વચ્ચેની ભિન્નતા કાઢી નાખી હશે પણ આ વિચાર ઐતિહાસિક બનાવો જોતાં મત્ત નથી મેમીડોનીઆએ આણી તરફના એસિયા ઉપર જે યત્ન મેળવી તે છત ક્રીક સુધારામાં ઉઠરેલ માણુમેએ મેળવી હતી, પણ તેથી કરીને ક્રીક સુધારાએ કાષ્ઠ પૂર્વમાં કાઢી અમર કરી નહીં પૂર્વ ઉપર તે વખતે પશ્ચિમની એક નજીવીજ અમર થએલી અને અત્યારે પણ તે અમર કાષ્ઠ બહુ મોગી નથી કેટલાક કાગલોને વીગે પૂર્વ મક્કમપણે પશ્ચિમની અમરથી નિર્દેષ ગ્યું છે આ કાગલોથી કેટલીક જૂગોગ મંબધો બાનતો—જેવી કે ઉલ્લેખ મુન્ડાવું ઘણું મોડું પ્રમાણ, અને એ પ્રદેશમાં પાકતી મનુષ્યની જનો—મૌથી બગવાન છે તેથી કરીને મરગતાની ખાતર અને ક્રીસના (હેનેનીસીક) ઇતિહાસને નામે ઓગખાતી અગળી

બૂલબૂલામણીની મુચ્ચલુમાથી બચવાને ખાતર હું ઇ મ પૂર્વે ૩૩૦ પાઠના બનાવોનું કમચાર વર્ણન કરીશ નહીં, પણ હું એક ઉપમંદાર લખવા માગું છું કે જેથી વાચકો ઇ મ પાઠી પશ્ચિમ એશિયામાં જે બનાવો બને તે મમજવાને માટે તૈયાર થાય, અને ખામ કરીને " પૂર્વ " એ " પશ્ચિમ " ઉપર જે ધાર્મિક છત મેળવી તે મમજવાને તેઓ સકિનવાન થાય પૂર્વએ પશ્ચિમ ઉપર જે કાંઈ રાજકીય છત મેળવી હશે તેના કરતા જગતના ઇતિહાસમાં આ એક વધારે મહત્વની બાબત છે

બીજું વાચકોને ઇતિહાસનો કમ મારી ગીતે ધ્યાનમાં રખાવવાની આશાથી આ મથમાં જે પ્રદેશને ' પૂર્વ ' ના નામથી ઓળખવામાં આવ્યો છે તેની ઉપર વચ્ચે વચ્ચે નગર ફેરરી જવાની યુક્તિ મેં યોજા છે અને તે પ્રદેશના જુદા જુદા ભાગમાં બનતી બીનાઓનું કમચાર વર્ણન કરવાની ઉનગી અને વધુ વપગરાવાળી રીતિ મેં ગ્રહણ કરી નથી આ રીતે પુન પુન ક્યન ક્યા વગર અને અહીંથી તહીં કુદકાઓ માયાં વગર હું અમુક અમુક ભાગના ઇતિહાસના મરવાગા ઉપે આખા પૂર્વ પ્રદેશના ઇતિહાસનો ખ્યાલ આપવાની અશા મળુ છું જે જે વખતનું પુનગવતોમ્ન કરવામાં આવશે તે વખત મનરની રીતે બસે બસે વર્ણના અતરે રાખેનો છે ઇ મ પૂર્વેનું ૧૦૦૦, ૮૦૦, ૬૦૦, અગર ૪૦૦ મુ કોઈ પણ વર્ષ કોઈ નામાકિત બીનાઓને માટે પ્રસિદ્ધ છે એમ નથી, અગર જે જે આખાઓ લેવામાં આવેના છે તે કોઈ ખામ ઐતિહાસિક અર્થને માટે પસંદ કરવામાં આવેના નથી તેને માટે તો ૧૦૦૧, ૮૦૨, ઇત્યાદિ અગર તેટલાજ અંતરની બીજી કોઈ પણ સંખ્યાઓ લઈ શકાય વળી જે ૧૦૦૦ ની મખ્યા લઈને હું શરૂ કરું છું તેને કાંઈ પણ મુલ અર્થ લગાડવાનું પણ કારણ નથી એ તો શરૂઆત કરવાને એક કાવળી મખ્યા છે માટે ગ્રહણ

કરી છે. આમ કરવાનું એક કારણ એ છે કે ગ્રીસ માહિત્ય, જે એકલું જ રાજ્યાતના ઇતિહાસને માટે કંઈક ઉપયોગી છે તે, તે મમય લગણુ પહોંચે છે. અને બીજું કારણ એવું છે કે ઇ. મ. પૂર્વે ૧૦૦૦ મું વર્ષ એક ઉચ્ચપાયવાળા સમયમાં આવી જાય છે; અને એ સમયમાં પાછળથી ઇતિહાસ ઉપર હિંચામાં હિંચી અમ્મર કરવાને સરખતયથી કેટલીક પ્રજાઓ તેમના પોતાના ઇતિહાસિક સ્થાનમાં આવી વસતી હતી.

પૂર્વ અને મધ્ય એશિયા માઈનરના લોકોનું પશ્ચિમ તથા દક્ષિણ તરફ જે પ્રયાણ ઉત્તર-પશ્ચિમ અને ઉત્તર-પૂર્વ તરફના એક અરપટ દળાણને પરિણામે ઉદભવ્યું હતું તે ધીમે ધીમે નરમ પડ્યું હતું, અને તેથી કરીને પશ્ચિમ દ્વીપકલ્પ નાનાં નાનાં ઉપરાજ્યોમાં વહેંચાઈ ગયો હતો. આ દળાણ પૂર્વ અને મધ્ય એશિયા માઈનરને એક મેકાથી પણ વધારે વખતથી કનડ્યું હતું, અને દેખીતી રીતે તેણે ઈરેડોસીઆની હદો સત્તાનો અંત આપ્યો હતો. આડકતરી રીતે આજ અગવળથી ઉત્તર સીરીઆમાં પણ એવું જ પરિણામ આપ્યું હતું. આજે પૂર્વ તરફથી ચાલી આવતા ધરાની પ્રજાઓના એથી પણ વધારે અગત્યના પ્રયાણે બે મોટી પ્રજાઓને મેમોપોટે-મીઅન લાગવળના જુના મુલકની ઉત્તર પૂર્વ અને પૂર્વ સીમાઓ ઉપર એક કરી દીધી હતી. આ બે પ્રજાઓ તે મીડીઆના લોકો અને પરશ્વો હતા. આ બંને પ્રજાઓમાં વધારે હિંચી ખીલવણીનાં બી મેપાયલાં હતાં. થોડાક વખત અગાઉ મીડીઆના અને અરેબીઆના રેતાળ પ્રદેશમાં, અશાંતિના સમયમાં, ભટકતા આરબ લોકો તેમની પશ્ચિમ મીમા ઉપર આવેલા પ્રદેશમાં રહી રહીને ધુસ્યા કરતા હતા, અને તેને પરિણામે સીરીઆના દરેક ભાગમાં નવાં સેમીટીક રાજ્યો પેદા થયાં હતાં. આ રાજ્યો ઉત્તર પશ્ચિમે શમરથી તે (કદાચ સીડીગીઆથી પણ એમેનસને પેંડે પાર) હેમથ,

આરક્ષ અને પેવેસ્ટાઇન લગી પ્રમરેલા હતા. ઉપમંદારમા એશિયાઈ પૂર્વનો ઇતિહાસ ઇ. સ. પૂર્વે ૧૦૦૦ કરતાં બહુ પાછળ લઈ નહીં જવાને બીજું એક કાગળ એ છે કે તે સમય પહેલાંનું કાગલમ વૃત્તાત બહુ લેરોમાલાયક નથી દશમા એકાંતી આખરે એસીરીઆની એપોનીમ યાદીઓ (એટલે મુખ્ય વાર્ષિક અમલદારોના નામની યાદીઓ) ની માથે પશ્ચિમ એશિયામા દરેક બીનાઓની તારીખ વાર નોંધ રાખવાની શરૂઆત ચાય છે, અને બાબીલોની આમા તો હજુ પણ આશરે બસે વર્ષ સુધી કાંઈ પણ ચોક્કમ કાગલમ વૃત્તાત છે જ નહીં ચાહુની લોકોના ઇતિહાસમા વિશ્વાસપાત્ર કાગલનુકમ વૃત્તાત અહબના ઇઝરાયલ ઉપરના રાજ્ય વખતે એસીરીઆની નોંધપોથીઓએ તેને માટે લખવાનું શરૂ કર્યું ત્યાં પહેલા છે જ નહીં પશ્ચિમ એશિયાની બીજી બધી પ્રજાઓ અને રાજ્યો માટે તો આપણને એસીરીઆ, બાબીલોન અને ચાહુદી વૃત્તાતો સાથેના બધેકે ચોક્કસાઈ વગરના અને અનુમનિક સમઘાલીન બનાવો ઉપર આધાર રાખવો પડે છે કદાચ કેઈ રડીખડી બીનાઓની સાથ ઇજીપ્ત અને ગ્રીસની પરદેશી તવારીખો-માથી કલ્પી શકાય

જે પ્રદેશની સામાજિક સ્થિતિનું આપણે ઇ. મ. પૂર્વે ૧૦૦૦ માં નિરીક્ષણ કરીશું અને જેનું થોડે થોડે અતરે આપણે પુનરાવલોકન કરીશું તે પ્રદેશ પૂર્વે ધરાની અખાતને મથાજેથી તે કારખાન સમુદ્ર સુધી દોરાતી એક કલ્પિત લીગથી મર્યાદિત થએલો પશ્ચિમ એશિયા છે આ લીગ બરાબર સીધી સપાટ દોરવાની નથી, પણ લગાર આડકતરી દોરવાની છે કે જેથી કરીને પુરાતન પૂર્વમા મધ્ય ઇગનના અગરના રણની ડામીરબાણુએ આવેલો બધો એશિયા તેમા સમાઈ જાય આ પ્રદેશની ત્રણ બાણુએ દરિયો અને ચોથી બાણુએ રણ આવેલું છે અસાધારણ રીતે મજબુત સીમા-

એને નીચે અગ્ર ધનુ મોગ પ્રાકૃતિક તક્ષવનોને સીધે અંદરખાનેથી તેના ૫ ભાગ પડે છે તે જાગે નીચે પ્રમાણે છે

(૧)—૧૫ બાલુએ દરિયાથી ચીંટામતો અને બાખીના બધા ખડકી ઉચી અને ધનુ જ પહોળી પર્વતની દારેથી જુદો પડેલો એક પાશ્વર્ય દ્વાપર્ય કે જેનું નામ ચેન્ન રીતે એશિયા માધનગ્ર આપવામાં આવેલું છે તે પહોળો ભાગ છે એને એશિયા માધનગ્ર કહેવામાં આવે છે, મગલ કે તેની ધર્ણાખરી જામતોમાં એશિયા ખંડની મામાન્ય ખુમીઓ આની ભય છે

(૨)—ઝાડીઝાખાથી ભરેલો અને પહોળી મુલ્ય કે જે મમમ પ્રદેશનો નાખી રહેલો ઉત્તર ભાગ પુરા કર છે અને પશ્ચિમે આવેલા એશિયા માધનગ્રના ઉના પ્રદેશથી જ નહિ પણ દક્ષિણે, ઉત્તરે અને પૂર્વે આવેલા વિશાળ અને મીઠા ઉતરના મેદાનોથી પણ તદ્દન જુદા જ પ્રમાણનો છે તે નીચે ભાગ છે આ બૃમિને માટે કદી પણ કદાચ એક નામ નહોતું, જો કે તેનો મોટો ભાગ ઉગરદુ આરમીનીઆ અગર દુર્દિસ્તાનમાં જુદે જુદે વખતે ગણવામાં આવેલો છે તે પણ મવડતાને ખાતર આપણે તેને આરમીનીઆ કદીશુ

(૩)—એ- માકડી પગ કે જે ઉપના અને ભાગથી દક્ષિણ તરફ ભય છે અને જે તે બનેલા કગ્તા મામાન્ય રીતે ધણા જ થોડા ઉચાણવાળી છે તે નીચે ભાગ છે આ ભાગ-પશ્ચિમે દરિયાથી અને દક્ષિણે અને પૂર્વે વિશાળ

રણોથી ઘેરાયેલો છે અને તે ખાસ ગ્રીસના વખતથી સાધારણ રીતે સીરીઆને નામે ઓળખાય છે.

(૪)—દક્ષિણે આવેલો એક મહાન દ્વીપકલ્પ જે ધણોખરો ઉત્તર છે તે આપણો ચોથો ભાગ છે. તે ઉંચાણમાં આવેલો છે અને જમીનની બાજુએ રેતીથી વિંટાયેલો છે અને તેનું નામ પ્રાચીન કાળથી જ અરબસ્તાન છે.

(૫)—આરમીનીઆ અને અરબસ્તાનની વચ્ચે એશિયા-ખંડમાં ધ્રુસતો એક પહોળો પ્રદેશ, જેમાં યુફ્રેટીસ અને ટૈગ્રીસ એ બે નદીઓનો વચ્ચે અને નીચો ભાગ આવેલો છે તે, પાંચમો ભાગ છે. એ બે નદીઓ આરમીનીઆ-માંથી નીકળી એ પ્રદેશના મોટા ભાગમાં વહે છે. એની જમીન નાના પ્રકારની છે. પશ્ચિમે અને મધ્યમાં તદ્દન ઉત્તર પ્રદેશ છે, અને પૂર્વના ભાગો ધણા જ ફળદ્રુપ છે. પણ ન્યાં સુધી તેની ઉત્તરે આરમીનીઆની અને પૂર્વે જે છટ્ટો ભાગ હજુ વર્ણવવાનો બાકી છે તેની સરહદ તરફ ઉંચાણ પકડવાની શરૂઆત થતી નથી ત્યાં સુધીનું તેનું ઉંચાણ સાધારણ રીતે જુજ છે. તેના બધા વિભાગોને (બે નદીઓની વચ્ચેના પ્રદેશ અને ટૈગ્રીસના પેલીપરના મુલકોને) કાંઈ સામાન્ય નામથી કદી પણ ઓળખવામાં આવ્યા નથી; પણ મેસોપોટેમીઆ એ શબ્દ જો કે ખોટો છે તો પણ સાધારણ રીતે હાલના વખતમાં તેને માટે વપરાય છે, અને આપણે પણ કાંઈ વધારે સારા નામને અલાવે તેજ વાપરીશું.

(૬)—એક ઉંચી સપાટીવાળો પ્રદેશ કે જેને ઉંચી પર્વતની

દાર્ગએ મેમોરોટેમીઆ અને આરમીનીઆથી લુદા પાડી નાંખ્યો છે અને જે પાછળ પ્રાચીન પૂર્વની મરદહના રણ મુખી પ્રમદ્તો છે તે હદી ભાગ છે. જે કે વાસ્તવિક રીતે આ પ્રદેશ ધરાન દેશનો એકતો પશ્ચિમ ભાગ છે તે પણ તેને ધરાન દેશને કાંઈ વધા નથી.

પ્રાચીન પૂર્વ

પ્રકરણ ૧

ઇ. સ. પૂર્વે ૧૦૦૦ માનુ પૂર્વ.

ઇ મ પૂર્વે ૧૦૦૦ મા પશ્ચિમ એશિયા જુદી જુદી જાતના નાના રાજ્યોમાં વહેચાઈ ગયો હતો અને તે બધા ઉપર - ૧ જે ધરાવનાર કોઈ પણ શહેનશાહી મત્તા તે વખતે ત્યાં હોય એમ આપણા જાણવામાં નથી એની તવારીખમાં એવું લાગ્યું જ બધું છે આપણા અવગણન પહેલાં હજાર વર્ષ ઉપર જ્યારથી તે મુખ્યત્વે સેમીટીક થયો ત્યારથી, કોઈ વખત લાગલાગટ ઘણી સત્તાઓ હેઠળ તે કોઈ વખત એક પછી એક જુદી સત્તાઓ હેઠળ તે હતો આ સત્તા ચનાવનારા રાજ્યોમાં ખાસ કરીને અદ્દના ત્રણ અને મહારનુ એ રાજ્ય હતા

બાબીલોનનું રાજ્ય

આ રાજ્યોમાં જેણે પારકા મુલકો પર સત્તા ચલાવવામાં પહેલ કરી હતી તેને જ નશીબે તે મત્તા ઘણી ઘણી ઉચતપાચત પછી પણ સૌથી લાંબો વખત ભોગવવાનું લખેલું હતું કારણ કે શહેનશાહ-તોને જે ક્ષીણતા લાગે છે તે દુસ્તર કરવાને દુસ્તરી રીતે તે સૌથી સારી જગ્યામાં મુકાયતું હતું જે પ્રદેશને પાછળથી આપણે બાબીલોનીઆને નામે જાણીશું તે આજ હતો ઐતિહાસિક કાળમાં જે શહેર આ પ્રદેશ ઉપર સત્તા ચલાવતું હતું તેના ઉપરથી એ નામ પાડવામાં આવ્યું હતું પણ એ સત્તા કાંઈ તના હાથમાં પડેનેથી જ ન હોતી તેમ બાબીલોનીઆનો જાતનો સુધારો પણ કાંઈ તેમાંથી ઉતરી આવેનો નહોતો આ માન જે કોઈ પણ શહેરને આપવા

લાયક હોય તો તે “ ઉર ” ચહેર છે, કે જેણે મૌથી પ્રથમ અને માયેમાયુ’ = બાળીયોનીઆ “નુ” રાજ્ય ગ્રાપ્યુ. બાળીયોનીઆની મત્તા મૌથી પ્રથમ ગ્રાપવામાં તેના અમજી રહેવાગી સુમેરીઅન લોકો, જેઓ ગ્રાનિક કેળવણીમાં જે કાંઈ ગ્રેહના હતી તેને લાવનાર હતા, તેમનો હાથ નહોતો. પણ તે કરનાર તો મુદ્રાબ્દે જંગલી પ્રદેશમાંથી આવીને દેશમાં ધુસી ગયેલા મેમીટીક લોકો હતા. વગી જે લોકો હમણાં એમ કહે છે કે અક્કાડના મારગોન અને તેના દીકરા નારમમીનનું રાજ્ય યુદ્ધેતીમ અને ટીમીમ નદીના વચ્ચેના ભાગની પેલી પાર કદી પણ ગયું જ નથી, તેમને પગથે આપણે આવીએ તો આમાંના જે લોકો મૌથી પહેલા ધુમનાર હતા તેમનું પણ એ કામ ન હતું, પણ તે કામ તો પાછગથી જે દોડાં આવ્યાં તેમણે બળબુ’ હતું. આ લોકો, અરમસ્તાન કે જે હંમેશા કદાવર દેશાંતર કબ્જાઓની માનુભૂમિ તરીકે ઓળખાવ છે, તેમાંથી ઇ ન પૂર્વ ચોવીસો પચ્ચીસો વર્ષ પહેલા ઉભરાઈ આવ્યા હતા આ દેશાંતરે સીરીયાને કેનેનાઈટાથી ભરી નાખ્યું, અને અંતે ઇજીપ્તમાં હીક્સોમ અથવા “ ભરવાડ ગળાઓ ” ગ્રાપ્યા, એસીરીયાને તેની બધીની સેમીટીક વસ્તી આપી, અને સુમર અને અક્કાડને પાછગથી (કાગમાનસાસ્ત્રી) ઇતિહાસકારોએ જેને પહેલો બાળીયોનીઅન ગજવંશ કહ્યો છે તે આપ્યો. પણ આ સેમીટીક આર્યામારુઓમાં મમકાલીન ઇજીપ્તના અથવા સુમેરીઅન સુધારાના મુકાબલામાં મુકામ એવો સુધારો નહિ હોવાથી જેમ જેમ તેઓ સ્થાયી થતા ગયા તેમ તેમ તેઓએ ન છુટકે અને જલદીથી આ બંને સુધારાઓ મહણ કર્યા.

પણ આની સાથે તેઓએ (ખાસ કરીને મેસોપોટેમીઆમાં કે જેનો અડધો ભાગ ક્યારનોએ સેમીટીક મત્તા તલે આવી ગયો હતો) કેટલાક બેડાવી લોકોને સગતા વિચારો અને ગ્રેરણાઓ, કે જેની અસર તેમની પાછવી તત્ત્વારીજ ઉપર મળી ઉડી થઈ છે, તે છોડી

દીધા નહીં ઇતિહાસની દૃષ્ટિએ જોતા આમાથી મૌથી અગત્યનો વિચાર એક ધાર્મિક માન્યતા હતી કે જેને આપણે વધારે મારા નામના અભાવે શ્રેષ્ઠ એકેશ્વરવાદ (Super-Monothelism) કહીશું આ માન્યતા વારંવાર ભટકતી પ્રજાઓમા મૂળ ધારીને એકેવી જણાય છે, અને તેઓ ભટકતી સ્થિતિમાથી મુક્ત થવા ગતા પણ લાગા કાળ સુધા તે તેમને ઊડતી નથી એ માન્યતા એવી છે કે આરમોના ગમે તેવા પ્રજાકીય અથવા સ્થાનિક દેવતાઓ હોય તો પણ તે મવથી શ્રેષ્ઠ એક જીને દેવ છે, તે એકજ અખડ છે એવું જ નહીં પણ દુનીઆપર એકજ જગ્યાએ અને એકયો રહે છે એના લોકોના ટોળાઓ જ્યાં જ્યાં એક માથે જાય ત્યાં ત્યાં તે પોતાની જગ્યા ખસેડે, પણ જો તેઓ જ્યાંય નહીં હોય તો તેમ મને નહીં અને એના આધિપત્યનો તો કોઈ પ્રતિગ્ધર્ષા હોઈ ગઈ નહીં એમીગીઃ લોકોનું જે જ્યાંય સ્થગાતર થતું તેથી કરીને તે શ્રેષ્ઠ પિતા પરમેશ્વર નવા જતાયના પ્રદેશના કોઈ પણ શહેરમા ન જતા માખીનોનમા રહેવા આ યો એ ખીનાથી મામા-નિક અને ગાંજીન ફેરફારો થયા છતાં પણ, અચાનકતાના કાળથી તે આધુનિક મમય સુધી પવિત્ર રોમે જે વૃષ્ટ પહોં ભોગરી હતી તેવીજ રીતની એ શહેરની પહોં પણ ઘણા મૈકાઓ સુધી કાયમ ગહી મીલું આગે તેમની માથે તેમનો પગપૂરનો ધાન્યમાલીઓ અભાવ લાગ્યા આં ટેવ પણ ચાલી થયા જી લોકોમા જાગત રહે છે, અને નંજુમા તથા ઝુપડામા દર વર્ષે થોડાક વખત રહી આવે અને બુટકાટ કરવા ૨૦ વર્ષે જાય ત્યારે જ તેઓને મતો વગે છે ૨૦ ઉનાગે બુટકાટ કરવા જવાનો રીવાજ, જે હજુ પણ અરબસ્તાનમા દરેક કંદાવ અને ઝનુની માણુમ પાગે છે, તેને અમનના એમી-ગીક સોફો પણ તેવું જ માન આપના કારણુ દોય યા ન દોય પણ આ રીવાજ તેઓ ચાલુ ગખતા અને એજ રીવાજ, મરહ

ઓળંગીને જે વાર્ષિક સ્વાગીઓ તેઓ કરના તેનું મૂલ્ય અને હમેશાનું ઉત્પત્તિમ્થાન હતો શેડર લોમર, અમરા કેલ અને બીજા વધુ રાજ્યઓ નેગડન નદીની ખીણમાં તેમની વાર્ષિક ફળ વ્યવસ્થા હતા ત્યારે માદુરી ફતકયા પ્રમાણે તેઓ અલ્પહામને મળ્યા હતા; અને હમણા નફી થયું છે તેમ જે અમરાફેવ એ હમુગબીન-ટોપ તો, તે ફતકયાથી આ પુટલા જવાનો ચાલ પહેલા બાનીયોનીઅન રાજવંશના વખતમાં મારી રીતે પ્રમુખેશો હતો એમ માનીત થાય છે

વળી બાબીયોનીઅન અને આસીરીઅન રાજ્યોની આ વાર્ષિક ચદાઇઓ એ કાષ્ટ નહીં પણ ઉંચા પ્રકારે યોજેલી અને મોટા પાયા પરની પુટલાટ કરવાની ચદાઇઓ હતી, એ વાત (જ્યારે આપણે સેમીટીક “ શહેનશાહત ” વિષે બોલીએ ત્યારે) ધ્યાનમાં રાખવાની છે આસીરીઅન ઇતિહાસમાં આપણે ઘણે દૂર આવીએ છીએ ત્યાં સુધી પરદેશમાં જીતેલા મુશ્કો માટે કાયમની રાજવ્યવસ્થા મેમીટીક રાજ્યકર્તાઓએ કરી પણ કરેલી નહોતી પહેલા પહેલા રાજ્યમતાઓએ એવે જે આમીરીઆના અમુરનત સીરખાલના પહેલા શરૂ થયા તેઓ, છુટવાના, હારે કરવાના, નાશ કરવાના અગર ખંડણી લેવાના ઇરાદાથી જતા અને પોતાનો હેતુ સફળ થાય એટલે પાઠગ પેતાના માણસોનું એક કાયમનું વસ્કર અને કાયમના મુશાઓ ગળ્યા વગર અગર હારેલા સંત્રને પાછો પુટલાવેલો વખત આવે ત્યાં મુશી પોતાની મુનમશી માફક વર્તેલો અટકાવવાને જાણુને માટે ખંડણીતો બોલે પણ ગળ્યા શિવાય તેઓ પાછા ફરતા. પુટાડ રાજ્યઓ કદાચ પગેથી ખડકો ઉપર પોતાની બહાદુરી અને આગમનની નોંધ રાખતા, પણ તેઓ પાછા ફરતા કે તરતજ તેને પુનઃ જવાનો ભય હતો ધણું કરીને તો તેઓ પોતાની પાછા પોતાના ખગમ કાયમની ચાલગીરીજ મુશી જતા. મુશકે સંબંધે કહીએ તો શરૂઆતની

બાબીલોનીઅન અને એસીરીયન “ શહેનશાહત ” નો અર્થ, અમુક પ્રદેશ કે જેની અંદર શહેનશાહ સગળ વિકૃતતા વગર હુંટી શકે અને હુંટતો, એટલો જ હતો.

આમ છતાં પણ મોટા પાયા પર કરેલી આવી હુંટો શહેન-શાહતનાં થોડાં ઘણાં પરિણામો લાવવાને બંધાયેલી હતી અને તેની મેધાથી નહીં પણ તેનાં પરિણામોથી આપણે બાબીલોનના રાજ્યની અસર ક્યાં સુધી પહોંચતી તે સારી રીતે જાણી શકીએ છીએ. તેની લાંબે સુધી પહોંચેલી અસરની મુખ્ય સાબીતીઓમાં પ્રથમ તો એશિયામાધનરની હાટી કારીગરીમાં બાબીલોનીઅન તત્ત્વો છે. તેઓ પહેલેથીજ (જ્યાં સુધી આપણું જ્ઞાન પહોંચે છે ત્યાં સુધી એટલે ઓછામાં ઓછું ઇ. સ. પૂર્વે ૧૫૦૦ સુધી) બતાવે છે કે સ્વદેશી કારીગરો સેમીટીક નમુનાઓ સિવાય પોતાના વિચારોને રૂપ આપવાને લાગ્યેજ શક્તિમાન હતા. બીજી સાબી-તીમાં બાબીલોનીઅન લિપિ અને ભાષા તેમજ બાબીલોનીઅન ચોપડીઓ પણ સહેજ મોડેથી એશિયામાધનર અને સીરીઆના રાજ્ય કરતા વર્ગો વાપરતા તે છે. ૧૮ મા વંશના ફેસહોને (ઇજીપ્તના રાજાઓને) સીરીઅન શહેરના સુબાઓ પોતાના તુમારો બાબીલો-નીઅન લિપિમાં લખતા. (આ વાત વીસ વર્ષ ઉપર ઉપસા ઇજી-પ્તમાં અમારના આગળ જડી આવેલાં દસ્તરો બતાવે છે.) એ શોધથી, બાબીલોનીઅન અસર ઘણી જ વહેલી થઈને લાંબો વખત સુધી કાયમ રહી હતી તે વાતને એટલો સગળ ટેકો મળ્યો હતો કે, કેપેડોસીઆના હદાઈ રાજાઓ પણ રાજમામલતમાં એજ લિપિ અને ભાષા વાપરતા, એવી હાલની શોધથી આપણે લાગ્યેજ અન્યથા કયા છીએ.

બાબીલોનીઆ એટલો બધો રૂઝડુપ અને બીજી રીતે પણ નશીબદાર હતો કે પશ્ચિમ એશિયાનાં બીજાં રાજ્યોનાં કરતાં તેને

મૌર્યી પહેલી શહેનશાહન મળી અને મૌર્યી છેલ્લે સુધી કાયમ ગદી
 આ વાત આપણે ઉપર લખી ગયા છીએ જ્યારે આપણે
 ૬ મ પૂર્વે ૪૦૦ ના પશ્ચિમ એશિયાનું અવલોકન કરીશું ત્યારે
 આપણે જોઈશું કે દેશીમ નદીના નીચલા પ્રદેશમાંથી એક રાજા
 ત્યારે પણ તેના ઉપર અમન ચલાતો હતો પણ કેટલાક કારણોને
 બીજે બાબીયોનીઅન શહેનશાહન ઝાઝા વખત સુધી એક મરખી
 ગદી નહીં એકેડીઅન અને સુમેરીઅન લોકો અસલી રહેવાશી હોઈ
 ગયાથી, કેળવાયા, અને વરકુકડી લોક હતા, જ્યારે બાબીયોનીઅન
 મહારાજાની ગામના તો વધારે જોરાવર પડેશીઓએ કરી હતી આ
 બોકોને પોતાના અસલી રહેવાશીઓની બાગીનૂની વફાદારીને લીધે
 ભય લાગતો હતો એટલે નહીં પણ તેઓને પરદેશીઓ તરફથી
 હુમલાનો પણ હમેશા ભય રહેતો, કારણ કે બાબીયોનીઆ દરેક
 જાણુએ તરત જ ઉઠાડો છે તેના અસલી રહેવાશીઓ વારંવાર ધરાની
 અખાતને મથાગે આવેના “ દરિયાઈ પ્રદેશમાં ” લશ્કર જમાવીને
 તેમના ઉપરી એમાઈટા ઉપર પાછળથી હુમલો કરતા આથી કરીને
 ‘ દરિયાઈ પ્રદેશના ’ બોકોના બળવાએ, અરમસ્તાનમાં ધસી આવતા
 ગાળાઓ, સુફેલીમ અને ટેમોમના પ્રદેશની દક્ષિણ-પૂર્વસરહદ
 ઉપર આવેના ઇલામના કુંગરોમાંથી પહાડી લડાઈઓનું ઉત્તરી
 આવવું, તેમજ તેમના ઉપલા ભાગમાંથી વધારે જોરાવર બોકનું
 ‘ માણુ-આમાના એક અથવા અનેક મકોલે બાબીયોનીના
 રાજા ઉપર હુમેશા આવતા અને તેને વારંવાર ધૂનધાળી કરતા
 ૬ મ પૂર્વે આશરે ૨૮૦૦માં ઉત્તર તરફથી હાટી લોકોના એક
 મોટા હુમલાએ પહેલા વચની રાજ્યસત્તાનો અત આપ્યો જણાય
 છે તે લોકોના અથા પછી બાબીયોનીઆ નમણા દેશીઓના હાથમાં
 આવવાથી જુદી જુદી જગ્યાએથી વારાફરતી આવતા આ
 ‘ મથાઓનો ભોગ થઈ પડ્યો ’ આ હુમલાઓ ઇલામની પેલી પાર-

ના કેમાઇટ પર્વતોમાથી અગર ઇનામની જાતમાથી, બાળીનોનીઆ-
ના પ્રથમના ખંડીયા આગુના ઉગના સેમીટીક ગન્યમાથી, અગર
૬ મ પૂર્વે ૧૫૦૦ મા કેપેડેશીઆમા મ્યપાયલા હાટી રાજ્યમાથી
આવના હતા આ શિવાય અરમ્મતાનમાથી એક તરતના ઉભરાયના
નોડ જોઓ આગમીનીઓના કહેવાય છે, અને તેમની પછે
આવેના મીજ ગાળાઓ જોઓ સામાન્ય રીતે કેડીઓના તરીકે
ઓગળાય છે તેઓ પણ તેની ઉપર ધસી જતા, અને બગલગ
માગમી મદોના અતમા ન્યા મુધી અતિક્રમણ કરતી આમાની એક
જાતને જોઇએ તેટની જ્વલ નતા અને મત્તા મળી નહી ત્યા મુધી
જાળીનોનને પરદેલી મુનકો છતીને તેની રાણી થના વારે આવ્યો
નહિ આ વખતે પહેના નેણકેકનેઝરે-જોને મારદુ કહેવામા આવે છે-
મુમ્મય અમુદ્ર ઉપર આવેલા ઓગિયાના એક ભાગમા મવોપરી મત્તા
મેળવેલી જણાય છે પણ આ મહાગન્ય તેના સ્થાપના જોડે-
વિરામ પામ્યુ ૬ મ પૂર્વે ૧૦૦૦ મુધીમા તે ફરીથી બાળીનોન
અદર અદરની ફાટકુટવાળુ અને પૂર્વે તેમજ ઉત્તરે પ્રતિસ્પર્ધાઓથી
મેળવના એક નાનુ ગન્ય થઇ ગયુ

ઇજીપ્તનુ એશિયાઇ ગન્ય.

પહેના બાળીનોનીઅન વસના પતન પછી જે લાખો ગાગો
પ થો તેમા પશ્ચિમ એશિયા ધણી વગરનુ નહોતુ તેની હદમા
ખીજા ત્રણ રાજ્યો ઉચ ચઢ્યા હતા તેમજ પડ્યા હતા પણ
આમાથી એકના નશીબમા પાઠગથી ફાલવાનુ લખેતુ હતુ આમાથી
મૌથી પહેના રાજ્યે જે પ્રગરની રાજ્ય સત્તા મ્યાપી તે આપણે
પ્રકિા એશિયામા આવે ત્યા મુધી ફરીથી જોઇશુ નહિ ધારણ કે ને
સ્થાપનાર એશિયા બહારના લોડ હતા મદરમી સદીના પહેલા વર્ષોમા
મગવાન અરાધમા વસના એક ઇજીપ્તના મળ ટોટમીસ ત્રીજાએ

સુદેતીસ ઉપર આવેલા કારસેમીમ સુધીનો લગભગ બધો ગાંડીઆ છતીને તે મુલકના દક્ષિણ ભાગમાં એક એવી વ્યવસ્થા કરી કે જેથી કરીને તેના છતેના પ્રદેશો થોડાક વખતને માટે ઇજીપ્તના ખંડીઆં ગજથો બની ગયાં. આ બાબતને માટે બધી માત્રી ટોટમીમ પછી જે ગજથો ગાદીએ બેઠા તેનાં દક્ષિણમાંથી મળી આવે છે, કારણ કે તેમાં જેનેન્દ્રાધન અને શ્રીનીશીઆમાના ધણા અમલદારો તેમજ આશ્રિત રાજાઓનાં લખાણોનો મમાવેશ થાય છે (આ દક્ષિણે રૂનીન્ડર્મ પેટ્રીએ અમારનામાંથી ખોળી કાઢ્યા છે.)

પ્રથમની માફક જો “ મદેનસાહત ” નો અર્થ એ. હમેશને માટે પુનવાનો પ્રદેશ, કે જેના અમુક રાજાનો હુનવાનો હ-૦ ધારી વેવાયવો હોય છે અગર ચોખ્ખી રીતે કબૂલ કરવામાં આવે છે, તેમ કરીએ તો ઇજીપ્તનું આ “ સામ્રાજ્ય ” ટોટમીમ પહેલા સગ-ભગ સો વર્ષ ઉપર શઃ થએલું ગણાવું જોઈએ, અને દક્ષિણ મીરીઆ કગતા પણ તેની સીમા વધાઈ બહોળી મથુવી જોઈએ. એમીડીક “ હીકસોમ ” ની સત્તા ઇજીપ્તમાં નાબુદ થવાના પગિણામે કે: સુદેતીમ લગી સેમીડીક સીરીઆ ઉપર હત્યા કરવાની શરૂઆત ફેગહોએ પહેલ વહેવી મોળમી સદીની શરૂઆતમાં કરી હતી આ લડાઈઓ ફેટલેક અંશે વેગ વાગવાની હતી અને ફેટલેક અંશે પાડોશના ફેગદુપ પ્રદેશમાં આભાવિક રીતે ઇજીપ્તની મીમા વિસ્તારવાને માટે હતી. આ પ્રદેશ આખરે તાબે કરવામાં આવ્યો અને જ્યાં સુધી બાબીલોનમાં નવમી કેસાઈટોનું રાજ્ય ચાલ્યું અને એમીરીઆની સ્વતંત્રતા અપૂર્ણ રહી ત્યાં સુધી બીજા કોઈ પણ રાજ્યે એના ઉપર દાવો કર્યો નહિ. પણ પહેલાં પહેલાં ઇજીપ્તનાં શરકમે મીરીઆમાં ઉઝડવા તથા ખંડણી ઉધરાવવાને જ ગએલાં જણાય છે. તેઓ કિલ્લેબંધી જાઓને છેડતાં નહોતાં; અને ઉલ્તરડ કેવો પ્રદેશ ઉપર કોઈને પણ હુમલો ચલાવવા રહેવા દીધા શિવાય તેઓ

નાઇવ ઉપર પાછા ફરતા, હેટશીપસુ રાણીની ગાદીએ આવેના ફેરાટો પહેલા કોઇ પણ ઇજ્જતના રાજાએ પેન્ડાઇન અને શીનીશીઆને પોતાના તાબામાં લીધા નહોતા. ટોટમીસ ત્રીજાએ જ પહેલવહેલા મેગીડો જેવા કિલ્લાઓ પોતાને તાબે કર્યા અને કિનાગા ઉપર અન્ન-વન સુધીના અને દેશમાં લગભગ ફેડેશ લગીના બધા મીનીઅન શહેરો કમળે કર્યા આ રાજાએ ઇજ્જતના અને ન્યુમીઅન વસ્ત્રોથી અને ફેટલીક વખત બ્રૂમધ્ય સમુદ્ર પરના મુલકો તથા ટાપુઓના ઉભા કરેના ભાડુતી લશ્કરોથી રક્ષાયલા થોડાક કિનારોથી દેશી રાજાઓના મગજમાં પોતાને માગે એની તો બીક બેમાડી દીધી કે તેના તેહસીનાગેને તેઓ નિયમિત રીતે ખડખડી આપતા અને પોતાની પ્રજામાં તેમજ જે યાદુદી અને એમોરાઇટ લોકો પૂર્વ અથવા ઉત્તરમાંથી ધમકારો કરવાનો યત્ન કરે તેઓમાં ઇજ્જતના જેવી શાંતિ પ્રમંથવી રાખતા.

પણ સીરીઆના ઉપના ભાગમાં એણે અને એના પછીના રાજાઓએ ટોટમીસ પહેલાએ જે કરેનું તેના કરતા કાંઈ વધારે કરવાનો યત્ન કર્યો દેખાતો નથી, એટલે કે તેઓ ફગટપ પ્રેશોમાં નિયમિત વખતે હથિયારબધ થઇ રી વળતા, અને જે કે તેઓ છુટા જવાયા શહેરો લેતા તોપણ સ્ત્રીખરી વખત ફક્ત ખડખડી જ હિથગવતા ફેડેશ જેની મજબુત જગ્યાઓમાં ધણું જીને તેઓ કદી જતા નહીં તેમ જતા પણ તેમની સ્વારીઓ એની મધી અને એવી અસરકારક હતી કે આખા મીરીઆને આગળ પાછા જના મોગ તેમજ નાના રાજાઓ ઇજ્જતની સત્તાનો મુનક ગણતા, અને તેમાં ફેરાહોના હજો કમૂલ રાખવાનું અને વખતમર બેટોથી તેને રાજી રાખવાનું તેઓ દુરસ્ત ધારતા. યુક્રેતીસની પેલી પાર મીટાનીના રાજાઓ, ટોરમની પેલી પારના હાગી ગળાઓ અને કેમાઇટ વશના ઇરાની રાજાઓ જે બાબીલોનીઆમાં રાજ્ય કરતા હતા તેમના વિચાર તથા વર્તણૂક પણ તેવા જ હતા.

ટોટમીમનો ત્રીજો વાગ્સ એમનદેરેપ ત્રીજો જે પંદમી સ
ની આખરમાં અને ચૌદમી મહોની તરુઆતમા ગત્ય હતો હતો
તેના ગત્યનાં પાછલા વર્ષ સુધી ઇશ્વરની મુનેદ જગવાઈ રહ્યો
અને ફેગહોનો સીરીઆ ઉપરનો હમ્ક કબૂલ ગખવામાં આવ્યો આ
મમયમાં પરદેશી મંઝ્યાન ઉપર ઇશ્વરની મતા મુજબુત બનાવવા
માટે એક મમય અખતમે દગ્વામાં આવ્યો તેવ એમ જણાય છે
તે વખતે જુવાન મીરીઅન ગાદગદાઓને કેળવણી આપવા માટે
ઇશ્વરના લાવવામાં આવના તે એવી આશા એ કે તેઓ જ્યારે
પોતાના વતનમાં પાગ ફેરે ત્યારે ઇશ્વરના વફાદાર મુમાઓ તરીકે
નીવડે. પણ આ અખતમની અમર હેવડે મેમન લોકોથી તે આપણા
સુધી બધી ગત્યકર્તા પ્રજાઓએ કહેવા અખતમના કરના વધારે
તારી થઈ હોય એમ જણાવું નથી

આનાથી વધારે સારી સત્યવ્યવસ્થા કરવાનું ઇશ્વરનીઅનોને
કદા પણ મુઝબુ નહીં સીરીઆમાં અમગકારક વરકરી કબજે ગખ-
વાનો અગર ઇશ્વરનીઅન વરકરી અગર દીવાની અમવદારોવડે તેમાં
ગત્યવહીવટ કરવાનો વિચાર પણ તેમને આવ્યો ન હોતો. મીરી-
અન મુધાગ ઉપર ઇશ્વરનીઅન કેળવણીના ચિદ્નો (જ્યાં મુધી
ખોદકામથી તે જણાયા છે ત્યાં મુધી તો) પહોંચ જુજ છે,
અને શુદ્ધ ઇશ્વરનીઅનોની જે જાખ્યા તેમના આ એશિયાટીક પ્રાનમાં
મદી અથવા કોઈ પણ વખત આવી ગઈ તે ઘણી જ નાની હતી,
એમ નિર્ણય કર્યા શિવાય છુટકો નથી. જન્મથીજ માહમિક નહીં
હોવાથી અને પરદેશમાં વેપાર ખેડવાને નાઉમેદ હોવાથી નાઇજ
નદીના લોકો મીરીઆને પ્રતિનિધિઓના જ હાથમાં ગખવાને રાજ
હતા, અને તેથી તેમને થોડો ફાયદો મળતો આથી કરીને તે પ્રાન-
માજ કોઈ જોરાવર અને બહોળી જાન ઉભી થાય અગર તેની મીમા
પર કોઈ ગત્યવોર્ષી મતા પેદા થાય તો આવા સત્યનો અંત

આવે એ આલાવિક છે એમેનહેટેપના મરણ પહેલા આ બંને બાબતો અતિત્વમાં આવી હતી—મધ્યમીરીઆમાં એમોરાઇટ લોકો અને ઉત્તર મીમાં ઉપર તાજુ ૪ મજબૂત થએલું હજાઇ રાજ્ય એના પ્રખ્યાત દીકરા એમેનેટને આ અનિવાર્ય બાગીક મમયને માટે કાંઇ પણ પગના લીધા નહીં, અને ચૌદમી મરીના મધ્ય પહેલા તો, કોટ્ટે ભુટે લગભગ બસી વર્ષ બારીને ઇજીપ્તનું મસ્થાનિક ગભ્ય પેનેટ્રાઇનના મૌથી દક્ષિણ ભાગમાં આવી રહ્યું જે વસ એની પગી આવ્યો તેના રાજ્યઓએ પાછું એને મજબૂત કર્યું, પણ અમન કગતા પણ તેને ટમ્વાનો ઓછો મલવ હતો ગમેમીસ બીજાએ બ્યારે પોતાની અને હજાઇ ગજની વચ્ચે કગનામુ કરીને તેની વહેચણી પોતાના ગેનાલમાં કરી ત્યાંજે તેણે જન્ય કર્યું કે ઇજીપ્તમાં કોઇ પણ તરારી હકો બગજેરીથી મેગવવાના મત્તા ન્દી નહોતી આ ટરાગનાજાની મરતો બંને માણુના મળી આવેના ખતોથી આપણને માનમ પડે છે તરમી મફના અત સુધીમાં ના એશિનામાથી ફેગલોની મત્તા નામુદ થઇ ગઇ અને તે એટલે સુધી કે ઇજીપ્તના અમલી સમ્થાન મીનાઇ દ્વીપકે પમાથી પણ તે જની રહી પાછળથી ટેલાક ઇજીપ્તના રાજ્યો સીરીઆમાં સ્વારીઓ ગતા પણ જાણુનું માત્રાલ્ય મ્યાપનાને કાઇની તાકાત તેમ ધાગી મોગી ઇચ્છા પણ નહોતી

હાટા મહારાજ્ય

જે મહારાજ્યે ઇજીપ્તીઓને એશિયામાથી પાછા ધટેલી કાનના તેની પગી—૪ મ પૂર્વે ૧૦૦૦ પહેલા થઇ ગએલા રાજ્યમાં—ફરન એકજ રાજ્ય આવે છે હાગી વોકો, જેને ઇજીપ્તીઓને ખેટા કહેતા હતા અને જેને મેમીગીક લોકો તેમજ તેઓ જાને પણ ટેટ અગર હાગી કહેતા તેઓ, ઓપામાં ઓગી પદરમી મદી જેટલા વહેના

એશિયાન મૌની પશ્ચિમ ભાગમાં એક મોટી મત્તા થઈ પડ્યા હતા. આ વાત ૪૫૫ વખતથી જાણીતી છે, પણ ત્યાં નથી ઉત્તર કેપે- મૅન્ડિઆમાં મોરેઝુઈ આગળ ૧૮૦૭માં તેમની ત્રિપિર્માં લખેલા ક્ષત્રે મળી આત્યા નહોતા ત્યાં મુઘી તેમની મત્તા ગહેનશાહી હતી કે નહીં. ૫૦ ગળ્યધાનીમાંથી તેઓ આ મત્તા ચનાવતા અને મ્યા- યા રાજગણ તે મત્તા ચનાવવાને લાગ્યવાન હતા એ માનતો મ્પ- થઈ નહોતી હતી લોકોએ એ મોટી ચારી કરીને ઇ મ પૂર્વે આગ ૧૮૦૦માં પટેના જાખીનોનીઅન વચની ગળ્યમત્તા તોડી નાખી એ વાત વાયકોના ધ્યાનમાં હતી એ સ્વારી કરનારાઓ મ્યાથી આત્યા હતા એ હજી આપણે જાણવાનું છે પણ મામો દુમનેટ ૧૭૫૧ તમા ઉતવાને તેની પાછળ મચાવફેજ મુકી જવાને અને વડુ અગત્યનામાં પોતાના સુધારાની ઝાપ ડૂંગા મુરકો ઉપર પાડવાને જોઈએ તેવી કેળવાયની એક હાગી પ્રજા પદરમી મદીમાં રાધિકુક આગળ મ્પાપની હતી તેથી ૪૫૫ મૈક પહેલા પૂર્વ એશિયામાંઇનગ તેમની જન્મભૂમિ હોવી જોઈએ એ ધારણ ગેર- વાજમી ગણ્યાગ નહીં રહેનશાહન તરીકે તેમનો ઇતિહાસમાં પ્રવેશ એક મુમી યુન્યુમાં નામના રાજાની માથે થાય છે (આ રાજાને એના દરેતગ મુમી યુ યુમાં કહે છે પણ ઇજીપ્તના હેવાનોમાં તે મપગક નામથી જોગખાય છે) અને એ પૈકા કગતા રહેજ એજા સમયમાં તઓ અદસ્ય થઈ જાય છે ગીરીઆનો ઉત્તર ભાગ ઉત્તર મેસોપોટેમીઆ અને ઘણ કરીને ઇ મ પૂર્વે ૧૩૫૦ પહેલા આખો એરિયમાંઇનગ હાગી લોકોએ જીતીને ખરીઓ મના પો હતો ઇજીપ્તને એશિયામાંથી ધકેલી દીડુ હુ અને યુક્તીમ તેમજ ટ્રીસ નદી ઉપરના મેમીની ગમ્પાને અને ૪૫૫ની જગ્યાને તેમની મત્તા કનૂન ગખવાને અગર જવાન કરવામાં રેન્ડને ફજ પાડવામાં આવી હતી. હોએ વર્ષ ૫૫૫ હાગી નેકો જે અધકારમાંથી નીકળ્યા

હતા તેના કરતા પણ વધારે ગાદા અધમગ્માં ગડક થઇ ગયા
 મોવેઝકુધનો છેવો રાજા કે જેના દક્ષતરોનો કંઈક ભાગ હાથ
 લાગ્યો છે, તે આરનોન્ડા છે અને તે તેરમી મનીના અંતમાં ગન્યો
 કગ્તો હતો તેના પત્રી વારસો હોવાનો અને તેમને લગના ખતો
 હતુ પણ જડી આવવાનો સભવ છે પણ મીશ બાબુએ એસી-
 રીઅન વાર્ષિક ઇતિહાસ કે જે ત્યારપત્રી તરતજ શરૂ થાય છે તેના
 ઉપગ્રી જણાય છે કે હાગીના જેવાજ લોકો જેઓને ખાતરીથી
 હાટી નોકોએજ સુધરેના બનાવ્યા હતા અને જેઓને એસીરીઅનો
 મુશમ્મા અથવા મુશકીના નામથી મ મોઘે છે તેઓ બાગમી મદીના
 વચના બાગ મુધીમા આખા હાટી ગજ્ય ઉપર નહીં તો પણ તેના
 યથાખગ ભાગ ઉપર ફરી વળ્યા હતા વળી હાગી લોકોની રાજ્યધાની
 બોધેઝકુધમા તેમજ દક્ષિણના તેમજ મુખ્ય સમ્યાન કાગેમીમમા
 બોદી મદેના ખડીએરે પ્રથમ નાશની અને તેની પાછળ શરોદ્ધારની
 અચુક નિશાનીઓ બતાવે છે આ શરોદ્ધારનો મમય પુરાતનવસ્તુ-
 રાત્રને આધારે આરનોન્ડાના મમય પત્રી ઘણે આધે મુકાય એમ
 નહી હોવાથી હાટી શહેનલાહતનો તે રાજા ॥ જોડેજ અત આવ્યો
 એમ માનવાને કારણ રહે છે એક વખતની આ બાદશાહી પ્રજાના
 માખી રહેના લોકોનુ અને બીજી જાતો કે જે તેમની જાતિ અગર
 મુધારાથી તેમને એવી બધી મગતી આવતી કે એસીરીઅનો
 પશ્ચિમના શત્રુઓ અગર ટ્રેયત વિષે બોલવામા લાગ્યા વખત મુધી
 તેમને હાગીજ કહેતા તેમનુ પણ શુ થયુ તે આપણે હમણા જોઇશું

શરૂઆતનુ એસીરીઅન મહારાજ્ય

શરૂઆતના એસીરીઅન મહારાજ્યમા ફક્ત એસીરીયાજ કાયમ
 રહ્યુ હતુ ૬ મ પૂર્વે ૧૦૦૦ પહેના પહેલા બાબીનોનીઅન વશના જેલું
 સામ્રાજ્ય બે વખત મેળવી અને બે વખત ગુમા યા પત્રી ઐતિહા-

મિક દૃષ્ટિએ એમીરીઅન લોકોએ તેમના મુલકમાં કરેલા પહેલવહેલા વધારાઓ, પશ્ચિમ એશિયાના કાષ્ઠપણુ શરૂઆતના રાજ્યે કરેલા વધારા કરતાં વધારે અગત્યના છે, કારણ કે પરદેશી મુલકો ઉપર હકુમત ચલાવવાની તેમની રીત રોમન અને મેસીડોનીઅન રાજ્ય-પદ્ધતિ જોડે તેમની અગાઉ યદ્ય ગમેલા કાષ્ઠપણુ રાજ્ય કરતાં વધારે મજાતી આવની હતી બાબીલોન અને ઇજિપ્ત કરતાં બધે એસીરીઆ જમતમાં મવોપરી ચવાની ઇચ્છા રાખનારાઓમાં પહેલું આવે છે.

ગ્રીક એમીરીઅન મહારાજ્ય વિષે એટલું બધું કહેવાનું આવશે કે તેના પ્રથમના આત્માજ્ય વિષે આપણે હંકમાં ખતાવીશું. ઓછામાં ઓછા જે મમથે કેનેનાઇટો બાબીલોનમાં રહે તે મમથેજ ટ્રીમ નદીના મધ્ય પ્રદેશમાં તેમની મોટી મંખ્યા આવેલી જણાય છે; અને કેટલાંક કારણોને લીધે આ મેમાઇટો બાબીલોનીઅનો કરતાં વધારે જલદીથી અને મંપૂર્ણપણે એક ખેતી ઉપર નિર્વાહ કરનાર મમાજીપે સ્થાયી થયા એટલુંજ નહિ પણ બાબીલોનીઅનોના જેટલી બાજી જાતોને તેમનામાં મિશ્ર થવા લીધી નહીં. આ કારણો તે નીચે પ્રમાણે છે. એક તો સુમેરીઅન લોકોના જેટલા અગાઉથી આગળ વધેલા સુધારાનો તેમનામાં અભાવ હતો; બીજું ઇલામ અને અરબજાતના માહમિક અને ઉચ્ચપાયના કરનારા લોકોથી તેઓ વધારે દૂર હતા; અને ત્રીજું તેમના મુલકનાં હવાપાણી ઉત્તમ પ્રકારના હતાં. તેમના દુલકના દલિલુ ભાગમાં આવેલું અશુર શહેર તેમનું સૌથી પહેલું આમાનિક મધ્યમિંદુ હતું. ત્યાં તેઓ બાબીલોનના પાડોશમાં આવેલા હોવાથી તેના હાથ તથા આત્મા વગર તેઓને છૂટકો રહ્યો નહીં. પણ પહેલા બાબીલોનીઅન તંરાની પગની ચવાથી અને તેને લીધે દક્ષિણના મેમીટીક લોકો કમન્તેર ચવાથી, ઉત્તરના મેમીટીક લોકોમાં તેમની જાતને વધારે મારા કેન્દી આબુબાબુ વિગતારવાની ઇચ્છા ધધ. ધ. મ. પૂર્વે તેરમી સદીમાં અશુર ને ડીને તેઓ અશુરની ઉત્તરે ટ્રીમ ઉપર આવેલા કેલેહમાં ગયા.

અને ત્યાંથી નીનેવેહ જે કેવેહની પણ ઉત્તરે છે ત્યાં ગયા અંતમા
એમીરીઆ (જેણે આ નામ તેના દક્ષિણના શહેર પરથી લીધું હતું)
મેસોપોટેમીઆમાં ઉત્તરે આવેલી આ ગંજ્યધાનીની આલુગાલુ
એવી મજામૂન મત્તા થઈ પડી કે બામીયોનને પોતાનું ખંડીય
અનાવવાને અને અમધ્ય મમુદ તેમજ આરમીનીઆના મહાન મંડા
વગેરે મુધી શ્વાગીઓ કરવાને તે શક્તિમાન થયું તેના ગંજ્યઓમાં
આદર્શની મત્તા ધરાવવામાં મૌથી પ્રથમ સાધમાનસર પહેનો હતો
નેણે તેરમી મંદીના આગના લાગમાં મેસોપોટેમીઆની ઉત્તરમાં
મીગની અને ખાની મત્તાઓને ચગદી નાખી અને પશ્ચિમ તરફના
મુનકેનો ખતો ખુલ્યો કયો, આ માર્ગ બંધ કરવાને હાની મંજર
મડુ પ્રયત્ન કયો અને ત્યારે તે પડ્યું અને તેનો નાશ કરનારા
મુરાબી અને તેમના મિનો આધે નાહા ત્યારેજ પહોંના તીગનાથ
ખાનીમર આશર ૧૧૦૦ માં મારીઆમાં અને કદાચ દારમને પણ
પેને પાગ થોડ બગી શ્વારી કરવાને શક્તિમાન થયો એનું ગંજ્ય
એની માથેજ સાથી નાશ પામ્યું એ આપણે ચોક્કમ જાણતા નથી
અરબસ્તાનના સેમાઇટો-આરમીનીઓનો-૩ જેમના ઉપર એજો
બીશરી પર્વત આગળ હુમલો કયો હતો, તેમના એક નવા હુમનાયો
કદાચ તે નાશ થયો હોય ગમે તેમ હોય પણ આ વાત બની એ
ચોક્કમ આ મહાન રાજાના છોકરાઓ જેઓ પશ્ચિમ મમુદ ઉપર
અધિકાર મેળવવાને મોટી શીનીરીઆમાં આવેલા આગકુસમ ર
ગયા હતા, તેઓ અગાઉ તેમના નાપના હાથ હેઠળ આવેલા બામી-
હોનના ખંડીયા થઈ ગયા, અને અગીઆરમી સદીના અત મુધી
એમીરીઆ પાછું ઉભું થયું નહીં

૪ સ પૂર્વે ૧૦૦૦ માંનાં નવાં તરવે

આ પ્રમાણે ૪ મ પૂર્વે ૧૦૦૦માં આપણે પૂર્વમાં ગમે ત્યાં
જોઈએ તો પણ જ્યાં મુધી અધારમાં આપણી નજર પડાયે ત્યાં

તુરીયા એકે મર્વોપરી મત્તા દેખાતી નથી. જે મુલકોને આઝીઝીનાંઆ ઇજીપ્ત, કેપીડોશીઆ, અને એમીરીઆ જેવા મોટાં મળ્યોએ હતી લીધા હતા તેઓ પોતપોતાનો વડીવટ કરતા જણાય છે એટલું જ નહીં પણ તેમાં કોઈ વચ્ચે પડતું નથી. આમ છતાં પણ સામ-જ્યોના અદરમ યદ જલ્લાથી અને લોકોની એક તાજી ચળવળને વીધે તેમની મીમાઓ અદવાઇ ગઇ છે, અને તેમનાં કેટલાંક ઉપર નવા વંશના રાજાઓ રાજ્ય કરે છે આ નાનાં રાજ્યોના ક્ષેત્રફળમાં કંઈ ઝાઝો ફેરફાર નથી. અને તે વખતે બીજાને મારીને કોણ ઉંચે ચઢશે અથવા તો ટાઇ ચઢશે જ કે કેમ તે કહેવું સહેવું હશે નહીં.

પ્રજાઓની મોટી ચળવળ વિષે આપણે હમણા જ કથન કયું છે તે પશ્ચિમ એશિયામાં બે મૈક્કા થયા ઉચ્ચપાયે કરતી હતી પૂર્વમાં જ્યાં બાબીલોનીઆ અને એમીરીઆના મારી રીતે કેળવાય્યા અને હથિવારનું લોકો ભટકતા પરદેશીઓને મોટી અડચણ થઇ હતા ત્યાં આગળ મરહુપ્તના પવતિ ઓગડીને અંદર આવવામાં તેઓ કાચ્યા નહિ પણ તેમનો પશ્ચિમ તરફનો ધસારો કેપેડોશીઆના હાડી લોકથી કે અટકાવી શકાય તેમ નહિ હોવાથી તેઓ એશિયા માઇનરમાં થઇને સીરીઆ અને મેસોપોટેમીઆ લગી પણ પ્રસરી ગયેલા માલમ પડે છે. ત્રીજા રામેસીસના લેખો ઉપરથી માલમ પડે છે કે મધુકત પ્રજાઓનું એક મોટું મૈન્ય બારમી મહીની શરૂઆતમાં જ ઇજીપ્તની એશિયાઇ સમુદાય ઉપર ઉતરી આવ્યું હતું તેમની અંદર ખેડા અગર હાટી જતના લોકો હતા, પણ તેઓ આગેવાન તરીકે કામ કરતા નહોતા સો વર્ષ અગાઉના પહેલા સેટી અને રામેસીમ બીજાના આ જળવાન શત્રુઓ તેમજ મિત્રો તેમની બાદશાહી મત્તા ગુમાવીને જે પરદેશીઓએ તેમને થોડાક વખત પર તેમનાજ ઘર (કેપેડોશીઆ) માં નમાવ્યા હતા તેમની પાછળ પાછળ જતા હતા જે જે મુલકો તેઓએ

જુલ્યા હતા તે સમૈસીમના લખાણોમા ક્રમવાર નેધિના હોવાથી આ મધુન પ્રજાઓ કંઈ દિગામથી આની અને કંથે ગતે ગઈ એ આપણને સ્પષ્ટ માન્ય પડે છે એક પત્રી એક તેઓએ હાગી (એને કેપેડાસીઆ), કેડી (સીનીગીઆ), કાગેમીરા અને મધ્ય મીરીઆ ઉજ્જડ કથા હતા ઉત્તર એશિયા માધનગમા તેથી કરીને તેમની જીત ગઈ થઈ અને મીનીસીઅન ખીણોના મોળા ગસ્તાઓમા થઈને ઇજીપ્તની જાતની મરહદ ઉપર આખરે તે અગ્ની આ નવા આવનારાઓના નામોમા ધણા કાગથી ઇતિહાસમારોને મહુ મુજ પડી છે, કારણ કે જે કે ઇજીપ્તીઓને તેમના નામ વિચલણ લાગના હતા તો પણ આપણને તેઓ એટલા મધા વિચિત્ર લાગતા નથી પણ કરીને તેઓ પાછાના ઇતિહાસમા આવતા પ્રખ્યાત નામોના હાસ્યજનક ઉપાત્તે છે આ પ્રજાઓ તે-પુનેગી, અગર શીલીગ્ટાઇન અને મનતા લગી એશિયા માધનર તથા તેની પામેના ટાપુઓમાથી આવેલ જેકરે, શેકનશા, ડાનો અને વશાશા લોકો છે તેઓ ગમે-મીમ મીમના વખતમા હાટી લોકના પાસીડીઅન અને બીજા એને-ગનીઅન મિત્રોના તથા જે લીથીઅન એલીઅન અને મારડીનીઅન વાચવાઓને ઇજીપ્ત કોઈ વાર તેની હદ ઉપરથી ધકેલી ગઈ હતી અને કોઈ વાર તેની નોકરીમા રાખતુ તેમના વારસો હતા તેઓ ગમે તે દિશાએથી આ-આ લાય તો પણ આમાના કેટલાક લોકો ધીમે ધીમે નવા મુનકમા વસતા ગયા પુનેગી લોકો, ખરેખર, જે તેઓ ઇતિ-હાસમા આવતા શીલીગ્ટાઇનો જ હોય તો તો ઇજીપ્તની સગદ ઉપર આની રહ્યા, અને કોઈ અગ્નિશી ભૂમિમાની તેમની પૂર્વની સ્થિતિની કાંઈક યાદગીરી તેઓ રાખી રહ્યા જેકરે અને વશાશા લોકો જે પ્રદેશો હાલ યુરોપમા ગણવામા આવે છે તેમાથી આવેના જણાતા હોવાથી, પશ્ચિમના લોકો પૂર્વમા જળરજ્જીથી ધુમ્માનો આ બનાવ આપણે ઇતિહાસમા પહેલા જ લેખીશુ

એસીરીઆના વાર્ષિક ઇતિહાસ તરફ નજર ફરીશું તો ત્યાં, પહેલા દીગનાથ પાછનેસરની નેપાથી આપણને જણાવે કે આ ઉત્તરના મોઝની પાછગ તેજ મંદિરમા એવિયા માઇનરમાથો મહા-
 ૨૨ થોકોનુ એક બીજુ મોજુ ધસી આવ્યુ હતુ એનુ નામ
 “ મુગખી ” આપણે હમણા પેરી જ વખતે માબળીએ ડીએ
 પણ ભવિષ્યમા તે ફરીને માજગવાનો વખત આવશે ઐતિહાસિક
 કાળમા પણ આ પ્રજા ઘણા નાના વખત સુધી ટકી રહેલી જણાશે,
 અને ટીક બૂગોગવેતાઓ તેમને “ મોમખી ” ના નામથી મળે-
 થતા આપણે જોઈશુ તે વખતે તેઓ કેપેડાશીઆ અને આગમી-
 નીઆની મદદ ઉપર રહેતા એક અગવધા થોક હતા પણ મ
 આતના મુલખીઓ કોણ હતા, મૂળ તેઓ ક્યાથી આવ્યા હતા
 અને ત્યારે તેમને મેમોપોટેમીઆની બહાર ધકેલી કાઢવામા આવ્યા
 ત્યારે તેઓ ક્યા ગયા, એ મનાનોનો નિર્ણય હજુ આવ્યો નથી તેમના
 હવેપગીના ઇતિહાસમા બે અગત્યની બાબતો જણાયતી છે એક નો
 આપણે જે સમય રિથે જખીએ છીએ ત્યાગ પછી બે ફેરે તઓ
 અગર તેમનો થોડોક ભાગ કેપેડાશીઆમા વસેનો હતો, અને તે પણ
 ત્યા સુધી જણાય છે ત્યા સુધી દક્ષિણ કરતા તે મુલખી મખમા
 અને ઉત્તરે રહેતો હતો થજુ તે વખતે અને પછી પણ તેઓ
 ઉપર મીટી નામના રાજા રાજ્ય કરતા હતા આ મીટા નામ મ -
 આનના ટીક ઇતિહાસમારેના કહેવા પ્રમાણે જે મીડામ નામ
 ફીજીઆના રાજાઓ ધારણ કરતા હતા તેજ હશે એમ ધરાય છે

આ ડેના દારણને લીધે મુલખીઓ તેજ ફીજીઅનો હશે અને
 કેપેડાશીઆના હાટી - લોકના પતન પછી ઉચે ચડવા હશે એમ
 ધરાય છે આ તકરાર ઉપર જે વખતે એમીરીઆ પશ્ચિમ એશિયા-
 માઇનરમા વસેના કોઇ પણ થોકે જોડે પહેનવડતુ સસર્ગમા આવશે
 ત્યારે વિચાર કરીશુ પણ તેજ વખતમા એટલજ ખ્યાનમા રાખ-

વાનું છે કે મુરાદી લોકના રાજકીય નામ “ મીટા ” થી તેમનો અને નીચાનો મંબંધ ખાસ હોવાજ નેમએ એમ કાઢ નથી; કારણકે ઉત્તર મેમોપોટેમીઆમાંના “ મીટાની લોક ” નો અર્થ “ મીટાના માણસો ” એવો થાય છે તેથી પૂર્વમાં ઘણે આદે સુધી તે નામ ખાના કાગથી વપરાતું હોતું નેમએ

એકંદરે, તેમની પાંચવી તસગીખ ગમે તેમ હોય તો પણ, મુરાદી લોકો કે જે આરમી મરીની ગતઆતમાં મીગીઆમાં આવ્યા અને એનીરીઆ જોડે બાથ બાડીને આશર પચામ વર્ષ પછી કેપેટાનાઆમાં પાછા ફર્યા તેમની ખરી દરીકન ઘણું કરીને આ છે કે તેઓ ઉત્તર આગમીનીઆ અથવા ક્રેકેમમમાંથી આવેલા પદાડી લોક હતા, તેઓ દારીથી જુદા હતા, અને તેઓ આફ્રિકાની ભટકની નિયતિમાં ઉત્તર-પૂર્વમાંથી ઉતરી આવીને એક નજારી પણ જુનો મુધારો ધરાવતી પ્રજાના મુલકમાં આવેલા હોવાથી, જેમ જેમ તેઓને જીતીને પોતે સ્થાયી થતા ગયા તેમ તેમ તેમનો મુધારો મહત્ત્વ કમતા ગયા પણ (જ્યાં સુધી ગીમયાથ પાછવેમરે તેમની આગળ વધવાની ધન ગને કટકો વગાવીને તેમની જીતની આશા નવનવા પાડી નહિ ત્યાં સુધી) ઘણું કરીને તેઓ કેપેટાશીઆમાં જાયુને માટે ગયા નહીં ગમે તેમ હોય, પણ ઇ. મ પૂર્વે ૧૦૦૦ લગીમાં ઉત્તરનું તોફાન નખી ગયું હતું અને એગિપ્ત માધનર આગમીનીઆ અને મીરીઆ ઘણા રામઓ વચ્ચે વહેંચાઈ ગયેલા હતા

એશિયા માર્ધનર

ઈ. મ પૂર્વે ૧૦૦૦ માં ને કોઈ એશિયન અગર આયોનીઅન યોદ્ધો જોડે વહાણમાં બેમીને એનેટોલીઆના કીનારા ઉપર આવવા નીકળ્યો હોત, તો તેણે કોઈક તાજાજ હિલા થયેલા મંસ્થાન આગળ અગર તેની નજદીકમાં ઉતરવાની આશા રાખી હોત

આ મર્યાદાના માણસો તેની ધારણામાં દેવીઓ નહીં પણ દર્શિયાપારથી તાજા આવેના, અને ગ્રીક અથવા બીજા કોઈ ઇજીપ્શન ભાષા બોલનારા લોકો હોત લાગી એનેંગલીઅન ખીણોના મુખ આગમનો ફળસ્થ પ્રદેશ કે જેમાં તેમના ભગ્નતા આપના માણસોને કોઈ અદગની મતા (ધર્મ) કરીને કેપેટોલીઆના દારી મળ્ય) ના પ્રાતિષ્ઠ લગ્ન ભાગ્યે જ પેમવા દીધા હતા તે પ્રદેશ હાથ ઢરવાને આ માણસો આટલે મુધી આવ્યા હતા પ્રાચીન મમ યમાં કીટન લોકો અથગ ડેના ઇજીપ્શન જમાનામાં મીસેનીઅન ગ્રીમના તેમના મગાઓ એનેંગલીઆના કિનારા ઉપર થોડાક નજીવા વેપારી મથકો આપવા શિવાય કંતુ કરી શક્યા ન હોતા પણ હાનને મમયે તેમના વંનજેની મધ્યા પશ્ચિમની એક નવી આર્પન પ્રજાના લોકોના આવવાથી ધીમે ધીમે વધતી જતી હતી તેઓએ દેશીઓ જોડે લગી જઈને ધીમે ધીમે તેમને પોતાની સત્તા તો આપ્યા અથવા તેમને અદર ધકેલી કાઢ્યા એગિપ્શનના કિનારા ઉપર પુરાપીઅન લોકોનું આ આગમન તે વખતે નજીવું તાગ્યુ હતું, પણ આપણે જાણીએ છીએ કે તેઓ એક એવી નીતિની શરૂઆત કરતા હતા કે જની અમર આભુગમના એશિયાના મધ્ય ઇતિહાસ ઉપર ઘણી જ ઉડી ચઢતી હતી આયોનીઅન ગ્રીકોએ આપેના મધ્યાનો ઇ મ પૂર્વે આશરે ૧૦૦૦ મા પ્રથમ ખ્યાન ખેલે છે એ નીના ઇતિહાસમાં આસ નોધવા સાપક છે આપણા હાનના માનથી આપણે ચોક્કસ કહી શકતા નથી કે આ સમયે એનેટોલીઆના કિનારા ઉપર પ્રખ્યાત ગ્રીક શહેરોમાંના કોઈની સ્થાપના શરૂ થઈ હતી કે નહીં આ કાગમાં પણ માઇલીટમના અસ્તિત્વના ચિહ્નો છે, કારણ કે બીજા બધા જમાના કરતાં ત્યાં આગળ જર્મન ખોદકામ કમારાઓને છેલ્લા ઇજીપ્શન જમાનાનું કુ ભારકામ વધારે પ્રમાણમાં હાથ લાગ્યુ છે પણ મોનડસ, ગીઓ

સ્મરના, કાલોદ્દેશન ફાગીઆ, સીમ અને બીજાં ઘણાં શહેરોની જગ્યા ઉપર ગ્રીક લોકો વસી ગયા હતા એ વાત ચોક્કસ જણાય છે. બીજા રાડમ, સેમોસ, સીઓસ, અને મીટ્રીલીની જગ્યા મોટાં ટાપુઓ ઉપર તો પશ્ચિમના વસનારાઓ ઘણા જમાનાથી આવી ગયા હતા, કેદાય તેઓ એશિયન લોકોએ એશિયામાં પહેલવહેલી મ્વારીઓ કરવા માંડી ત્યાર પહેલાંના પણ ત્યાં આવેલા હોય.

આ પશ્ચિમનાં આવનારાઓ જે આગળ વધ્યા હોત તે હીપક્રપના દક્ષિણ-પશ્ચિમ પ્રદેશો તેઓને છોડી દેવા પડ્યા હતા; કારણકે ત્યાં ફેરીઆ, લીશીઆ અને પીમીડીઆ નામે પાંચાં ઓળખાયલા એક પહાડી મુલકમાં હાલના આલબેનીઅનોની નાકબ આદિકાળના પહાડી લોકો છુટીછવાયી જતોમાં વસેલા હતા તેઓ હજુ મુધી કાંઈને તાબે થયા નહોતા, અને તેમના કિનારાઓ ઉપર મધ્યગતાં ગ્રીક બંદરોએ તેઓને દુનીઆમાં બહાર પડવાને રસ્તો ઠગી આપ્યો કે તરતજ તેઓ ઉત્તમ ભાકુતી લડવૈયાઓ તરીકે ઓળખાયા આ ધંધો તેમને મન કાવનો હતો એટલુંજ નહીં પણ (જે ગ્રીક-સુઓ, જેઓ અરાકમા વંશના ઇજીપ્શીઅન વિગ્રહોની નોંધમાં દીક્ષામાં આવે છે તે ખરેખર પીમીડીઅનોજ હોય તો) તે કામ તેમને નવો નહોતો. તેમના કુંગરાની ઉત્તરે, મધ્યના ઉચ્ચ પ્રદેશ સગણુ જતી વિશાળ ખીણો આવી હતી; અને જે હેરોડોટસનું કહેવું માનીએ તો એક વ્યવસ્થિત પ્રજા પર ત્યાં સારડીસના “ હેરો-ટલીડ ” રાજાઓ રાજ્ય કરતા હતા. ખરું જોતાં આ બાબતને માટે આપણે કાંઈ જાણતા નથી. પણ આશરે ત્રણ મેકા પછી હરમમની ખીણ જે એક વખત હાટી લોકોને તાબે હતી ત્યાં લીડીઅન લોકો તવંગર હોઇ એસઆરામ બોગવતા હતા. આથી કરીને ઇ. સ. પૂર્વે ૧૦૦૦ માં પણ તે સલામત હોવી જોઈએ એમ અનુમાન થાય છે, તે હેરોટલીડ રાજાઓ કાણ હતા તે ચોક્કસ જણાયું નથી. હેરોટલીડે

તેમના વંશને જે નામ આપેયું છે તેનો અર્થ થાયું કરીને એમ થાય છે કે પોતાની જાનને તેઓ મૃગ બેધારી ફરમી ધારણ કરનાર દેવમાંથી ઉતરી આવેલા માનતા (એટલે ખામ તેનેજ માનતા) આ દેવને ગ્રીક લોકો હેરકલીસ નેરે મરખાવતા, પણ આપણે તેને મેનડન જે દારસસ અને દક્ષિણ-પૂર્વ મુલકનો દેવ છે તેની નેરે મરખાવીએ છીએ, તેના અને તેના માનનારાઓ વિષે આપણે થોડાક મમયમાજ વધુ વિવેચન કરીશું.

ઉત્તર દિનારાના પ્રદેશને અજળપો અને જિન-અમત્યનો મણીને તીડીઅન પીણોની ઉત્તરે જોઈયું તો પહેલાંની માફક ઉચ્ચ પ્રદેશ ઉપર કેપેડોસીઆના હાટી લોકોની મત્તા આપણને માવમ પડશે નહીં તેમની જગ્યાએ તેમના જેટલીકાઈ પણ બગવાન મત્તા આવેલી નાગની નથી, પણ મુસગી લોકો કે જેણે તેમને (હાટીને) તાબે રાખ્યા હતા તેઓ એશિયામાઇનરમાંની તેમની કેટલીક જગ્યા પર નાહવાયા હતા એમ માનવાને કારણ છે. પણ તેમની જે મહાન શ્વારને એમીરીઆના પહેલા દીગયાથ પાછલેમરે પાછી હાંકી કાઢી હતી તેના પહેલા અગર તે વખતથી આ મુસગી લોકોએ હાટી પ્રજનને નુકાગે એટલે બધો અહણ કર્યો હતો કે એશિયામાઇનરની મામાન્ડિસ ગિતિમા તેમના મન્યથી લાગ્યેજ કાંઈ ફેરફાર થયો હોય. એમની રાજ્યધાની જ્યાં હાટી લોકોની રાજ્યધાની હતી ત્યાંજ (એવ્રમકુઇમાં) હતી. પણ તે જગ્યાએથી પોતાની મત્તા ક્યાં મુખી જમાવી તે જણાયું નથી.

આગવી સદીઓનાં હાટી ખતોમાં તેમજ પાછલા વખતના એમીરીઅન વાર્ષિક ઇતિહાસોમાં એશિયામાઇનરની દક્ષિણ-પૂર્વે ધણાં નાનાં નાનાં મન્યો વિશે આપણા વાંચવામાં આવે છે; અને તેમાંનાં કેટલાંક નામો આ જન્ને નેશિમાંથી નીકળતાં હોવાથી

વચમાં વહી જતા કાગળમાં તેઓ એકજ જગ્યાને વળગી રહ્યા હશે એમ આપણે ખાતરીથી કહી શકીએ આ રાજ્યોમાં પાઠગથી લીકાનીઆ તરીકે ઓળખાયતા પ્રદેશમાં “કામ” નું, દક્ષિણ પૂર્વ કેપેડેશીઆમાં “ટેમાય” અથવા “ટયુબાગ” નું, “ખીવાકકુ” કે જેના ઉપરથી ઐતિહાસિક નામ સીવીશીઆ આવેલું છે તેનું, અને સીવીશીઆના ફળદ્રુપ મેદાનમાં અને ઉત્તર-પૂર્વના કુંગરોમાં આવેલું “કયુ” નું રાજ્ય આવી જાય છે. ઉત્તર સીરીઆમાં વળી આગળ તેમજ પાછલા જન્મે મમયમાં આપણને “કુમ્બુખ” કે જેના પરથી એના પ્રદેશનું ઐતિહાસિક નામ “કોમાજીની” પડ્યું છે એ મળશે આ બધા રાજ્યોએ મુશકી લોકોની મારફત હાટી સુધારો દાખલ કર્યો હતો, અને તેમના દેવો પણ તેજ હતા એ દેવોમાં ફરસીવાળો સેનડન, ગિશપ અગર હાદાદ કે જેની માનતા આપણે આધે સુધી લીડીઆમાં જોઈ છે તે અને એક “મહાન-માતા” મુખ્ય હતા જેવી રીતે “સેનડન” લગાઇમાં જીત આપનારો ઇષ્ટ દેવ હતો તેવી રીતે સુનેહના વખતમાં આનાદાનીને આપનારી આ માતા ઇષ્ટ દેવી હતી આ બધી વાતો તેમના રાજ્યાતના અમારકો ઉપરથી જણાય છે પણ તેમના સુધારાઓ એકમરખા હોવાથી તેમના ઉપર મુશકી જેવો એક મામાન્ય રાજા હતો કે કેમ તે નક્કી કહી શકાય નહીં ઇ. સ. પૂર્વે ૧૦૦૦ માં આખા એશિયામાઇનર અને ઉત્તર સીરીઆમાં મામાજીક સ્થિતિની ઐક્યતા મમજવાને હાગી લોકોની પૂર્વની શ્રેષ્ઠતા જન્મ છે

સીરીઆ

પ્રાચીન હાગી સુધારો ધરાવતા પ્રદેશના દક્ષિણ ભાગને એસી-રીઅન લોકો ધણા કાગ સુધી “હાગી બૂમિ” કહેતા હતા, અને હવે આપણે તે તરફ વળીશું ત્યાં આપણને જણાશે કે સીરીઆ

એક છેડેથી બીજા છેડા સુધી નાના મોટા ભાગનાઓમાં વહેંચાઈ ગયું હતું. ન્યારથી ઉત્તરમાંથી જગવાન હાટી સત્તા અને દક્ષિણમાંથી ઇજીપ્શિયન સત્તા જતી રહી ત્યારથી આ અન્યવચ્ચિત અને અડધી ખાલી ભૂમિપર પૂર્વ અને દક્ષિણનાં મેદાનોમાંથી ભટકતી અવસ્થાના સેમીટીક લોકોનાં ટોળા એક પછી એક ચઢી આવતાં હતા. ઇ. મ. પૂર્વ ૧૦૦૦ મુધીમાં તેઓ સંખ્યાબંધ આરમીનીયન કામોમાં સ્થપાઈ ગયા હતા, અને તે દરેક ઉપર તેમનો એક નાનો રાજા હતો. આ લોકો મોટા વેપારીઓ હતા. તેમનો એક ભાગ ઉત્તર-પશ્ચિમે સમાક્ષમાં ગયો કે ત્યાં જુની હાટી કેળવવાની આધારે તેઓએ એક નવી દુનનકગા ખીલવી. એ દેશ આગળ ચાલતાં તદન હાટીના જેવીજ થઈ હોત; પણ સેમીટીક એમીરી-આએ આખરે તેને તેમ રતી બચાવી. એની રાજ્યધાની કે જે આધુનિક સીનજરલી આગળ હતી તેનો આપણે પાછળથી વિચાર કરીશું આ સીનજરલી ગીરીઆતી જે ધણી થોડી જગ્યાએ શાસ્ત્રીય પદ્ધતિએ ખોળાયેલી છે તેમની એક છે. એની દક્ષિણે પાટીન અને બીટઆગુમી આવેશાં હતાં. એમની પણ દક્ષિણે હેમથ અને એની નીચે હમાસ્કમ આવેશું હતું આ બધાં નવાં આરમીનીયન ગભ્યો હતાં, અને તેઓ પોતપોતાના પ્રદેશ અને વેપારી રત્નાઓ પરના કાણુ પ્રમાણે આગળ વધવાને શક્તિના સમયની રાહ જોતાં હતાં. મૌથી વધારે ફજફુપ અને મગ્મમાં મરસ જગ્યાએ સ્થપાયેલું હમાસ્કમ (ઉબી અગર હોગાહ) હતું. તેમાં ત્રણમો વર્ષ થયાં આરમીનીયનો ધુસતા હતા. આ નવા સેમીટીક મંસ્થાનોમાં તે આગળ નીકળી જવાને મરજ્યેયું હતું; પણ હમણાં તે તેઓ કરતાં તે બહુ જગવાન નહોતું. શીએનન કીનારા ઉપરનાં શીનીશીયન શહેરો વિષે અમારાનાં દૃષ્ટરે અને બીજા ઇજીપ્શિયન નોંધો પરથી આપણે જાણીએ છીએ કે તેઓમાં લાંબા કાળથી સેમીટીક ભતના

નાઇટ લોકો વસતા હતા. તેમના ઇજ્જતના મુજાઓ અને
 ડાકત લેનારાઓ અત્યાર મુઘી તેમને જે ગિયતિમાં બતાવતા
 । તેના કરતા જુદાજ રગમા તેઓ હવે દેખાવાના હતા.
 મેં ધણીજ ઝપટથી દરિયાઇ વેપારીઓ થયા, એટલું જ નહીં
 ૬ (જે આપણે ઇ. સ. પૂર્વે ૧૦૦૦ પહેલાંના તેમના ઉંચી
 િગરીના નમુના અથવા તેમની વિપિના અભાવે કહીએ તો)
 મેં મામાજીક ઉન્નતિમાં પણ નેટલીજ ઝડપથી આગળ વધતા
 ॥ અથવા વધવાની તૈયારીમાં હતા અહીંયા કહેવું જોઇએ કે
 રીઆના બીજા મેમીટીક લોકોએ પોતાનીજ વિપિમાં લખવાનું
 ૬ થું હું એ બાબત ગમાલ, મોઆબ અને મેમેરીઆ જેવી
 થી જગ્યાઓમાંથી થોડાજ વખતમાં પુરવાર થાય છે.

ઇ. સ. પૂર્વે આશરે ૧૦૦૦ માં શીનીશીઅન લોકો એકાએક
 ૧મ દરિયાઇ વેપાર કરનારા સાથી થયા એ બાબત વિવેચન કર-
 ની જરૂર છે. દેરેડોટમનું એમ ચારણું હતું કે તેમની વધતી
 તી વખતીનું ભરણપોષણ કરવાને તેમનો સાકડો પ્રદેશ પુરો ન
 થાથી શીનીશીઅનોને દરિયો મેવવો પડ્યો હતો આમા ધણું કરીને
 કંઈક અંશે ખરો હતો કાગલુક અંદગ્યાનેથી આરમીનીઅન
 કોના દબાણને લીધે જ તેઓની પડતી ઝડપથી આવી હતી પણ
 મની કેળવણી, જેમા તેમની આગળ વધેલી કળા અને વિપિ એ
 ॥મ છે, એટલી બધી ઝડપથી આગળ વધેલી હતી અને એટલી
 હાન હતી કે એકવા દરિયાના વેપાગને લીધે નેમ બની શકે નહીં
 મજ આરમીનીઅન લોકોની અમગને લીધે પણ ને થઇ શકે નહીં
 ૧૨ણુકે મુકાબલે તેઓ તેમના મપાટ મુલકમાંથી તાજ જ આવ્યા
 તા. આ બાબતોનો ખુલાસો બદ્ વામા કાગ પહેલા કોઇ વધારે
 ગવાયકા પ્રદેશમાંથી સીરીઆમા નાજ ભરતી થઇ દોષ તોજ થઇ
 કે એમ છે. તેથી ત્યારે આપણે સરઆનની શીનીશીઅન અને

દક્ષિણ સીરીઆની કેટલીક પ્રાચીન ગ્રીસમાં પરદેશનું મિશ્રણ જોઈએ છીએ અને એથી પણ વધારે ગ્રીસમાં પોતાનાં લક્ષણો સાધપ્રસમાંથી મેળવેલાં દેખાય છે ત્યારે આપણને ક્રીટમાં શોધખોળ કરનાર આરથર ઇવન્સનો વિચાર વિવક્ષણ લાગશે નહીં. તેના મારવા પ્રમાણે ઐતિહાસિક કાળનો શ્રીનીશીઅન સુધારો, અને ખાસ કરીને શ્રીનીશીઅનોની લિપિ જે દરિયાપારના દેશો ધણા નજીક હોય એક સંપૂર્ણ દુનરક્ષા અને લિપિ ધરાવતા હતા તેમાંથી આવેલા લોકોની અસરને લીધે મોટે ભાગે અસ્તિત્વમાં આવી હતી. નોશીઅન વંશના પાનન પછી આપણે જાણીએ છીએ કે ક્રીટન લોકો મોટે ભાગે વીખરાવા માંડ્યા, અને પાછળથી એથીઅન લોકોના ત્રીસમાં ઉત્તરવાથી એ બાબત ચાલુ રહી તેમજ વૃદ્ધિ પામી. આપણે ઉપર જણાવી ગયા છીએ કે પુલેસ્ત્રી અગર શીલીસ્ટાઇન લોકો જેઓ બારમી સદીની શરૂઆતમાં ઉત્તરનાં પહોળાં ટોળાંની પાછળ પાછળ પ્રજ્ઞાતની સરહદ સુધી ગયા હતા તેઓ ગ્રીક સુધારાની અસર તો આવેલી હોય જૈમિમાંથી આવ્યાનું મનાય છે; અને જેકર અને વશાશા જેઓ તેમની સંગાથે ગયા હતા તેઓ ધણું કરીને ક્રીટનો જાતે જ હતા. આપણે જાણીએ છીએ કે પુલેસ્ત્રીઓ શીલીસ્ટાઇનમાં રહ્યા; અને જેકર લોકો શ્રીનીશીઆના દક્ષિણ કિનારા ઉપર ઊર આગળ વસ્યા હતા. રામેસીસ અગીઆરમાના એક એલથી મુનામને તેમને ત્યાં વસેલા જોયા હતા. આ નવા આવેલા લોકો મધ્ય અને દક્ષિણ સીરીઆમાં ત્યાર પછી યજ્ઞેશ્વ વધારે ઉંચા સુધારા બદલ કારણભૂત થવાને બસ છે. બીજું સાધપ્રસ અને તેમના બીજા પ્રજ્ઞાતન પ્રદેશોમાંથી વધારે લોકો આવ્યા હોય અને તેઓએ ઉત્તમ રીતે કુદરતી બક્ષીસ ધરાવતાં શ્રીનીશીઅન સહેરોને જેમ જેમ વખત વહેતો ગયો તેમ તેમ ઇ. સ. પૂર્વે આશરે ૧૦૦૦ માં નવી કેળવણીની ઝપાટાબંધ વૃદ્ધિ કરવામાં મદદ કરી હોય.

પેલેરદાઈન.

જેવી રીતે મેદાનોમાથી આવેના પોકા પોતાના મુલકમા ધુસ
 ચાથી શીનીશીઅનોને ઘોડા લાગતો હતો તેવોજ ઘોડા તેમના દક્ષિ
 ણના પાડોશી શીનીસ્ટાઈનો જેઓ દોઢસો વર્ષ થયા ઇજ્જતમાથી
 ઉત્તર તરફ જતા મોટા રસ્તા પરના વેપારથી અને તેના પરની
 જકાતથી પોતાનો નિવાહ કરીને પૈમાતર થયા હતા તેમને પણ
 લાગતો હતો કેનીક મદીઓ થયા દક્ષિણ-પૂર્વના રેતાજ નદીમાથી
 કેટલીક કદાવર જતોની ગ્વારીઓ થયા મરતી હતી અને તેઓએ
 ઘણો વખત થયા જોરજનની પશ્ચિમે આવેના ઉચા પ્રદેશ પરથી કે
 નાઈટોને હાકી કાઢ્યા હતા અગર તેમની જોડે મળી ગયા હતા
 અને હમણા તેઓની એક સ યુક્ત પ્રજા બનતી હતી તેઓ એ
 દેવને માનનારા હોવાથી આ ઐક્યના મગ્વામા તેઓને બહુ અધક
 કામ ન હોતુ તેઓને રહી રહીને લાખી લાકાઈઓ લાડવી પડતી
 હતી, જેની દતકથાઓ ચાડુદી લોકોની ઇનસાફની ચોપડીમા લખે
 છે તેઓને કેનેનાઈગ જોડે લાડુ પડેલુ એટલુજ નહીં પણ એરો
 નગીસની ઉપની ખીણમા રહેતા એમોરાઈટો જોડે પણ લાડુ પડયુ
 હતુ પાગથી તેમને ઉત્તરના અને પૂર્વના આરમીનીઅનો જોડે
 અને દક્ષિણમાથી આરબોના ડુમના મામે ટક્કર લેવી પડી હતી
 અને મૌથી છે ને તેમને શીનીસ્ટાઈનોના ધમારા મામે અડધી સદી
 મુધી તામે થયુ પડયુ હતુ આ ધમારાથી શીનીસ્ટાઈનો ગેરીની
 મુધી વધી ગયા અને પેનેટાઈનમા આવેના ઉત્તરના મોટા રસ્તાના
 તામે તેમને મળ્યા પણ જે મમય વિરો આપણે લખીએ છીએ
 તેના એક જમાના પહેલા એક શેખ સોનની મરદારી નીચે મૈયા
 ઉત્તરના હાખીરી લોકોએ શીલીસ્ટાઈનોને બેથશાન અને મધ્ય પેને
 ઇનમાના ખીજ લાલામરી મરયાનોમાથો બહાજ હાંકી કાઢ્યા હતા
 અને જે ૬ મરાઓનો તેઓ મેનેફટાહ ફેરાહોના દિવસોમા કમળે

ધમવતા હતા તે પાછા લઈ લીધા હતા જો કે સૌજના મળ્યું પડી
 ચડ્યો જે જે જોયું હતું તેના મોગ ભાગ પાછો છતી લીધો તો પણ
 તે તેના હાથમાં લામો વખત ટકવાનો ન હોતો મોન કરતા પણ
 એક મોટો મગ્ગ ડીડ કે જે રીસ્ટાઈનોની મન્દ વડે ઉંચે ચડ્યો
 હતો અને હમણા જેની મદદે દક્ષિણની પ્રજાઓ ઉભી હતી, તે
 ઉત્તર અને દક્ષિણ બન્નના યાત્રીઓને એકમ દગીને પોતાના જગ
 નીચે એક મધુખત પ્રજા બનાવનો હતો તેજો પોતાના જુના ઉપ-
 ગીઓને ફરીથી ઉત્તરમાથી કાઢી મુખ્યા પડી ઉત્તરના મોટા ગ્તાના
 દક્ષિણ ભાગને એક નવા પાટનગર જેમનમમાથી ભયમા બાવી મુક્યો
 એ ઉત્તરના અરજતાનના ગુપ્તી મીમા વગી જોગડનની પૂર્વના
 મુનક વારંવાર ગુગીને ડીડે એગ્મીઆમાથી દુમનાઓ થતા અટ-
 લાન્યા હતા અને જોકે ડમાસ્કમના આગ્મીનીઅન રાજ્ય તમ્હનો
 ભય ધણો ભારે હતો તો પણ હાનમા તેને દક્ષિણ તમ્હ વધતું અગ-
 લાવ્યું હતું. એક જીજો આગ્મીનીઅન સાહજનદો જે હેમયમા રાજ્ય
 કરતો હતો અને જે ડમાસ્કમની ઉત્તર મીમા પર આવેનો હતો તેની
 અને સૌથી પાસેના શીનીશીઅન શહેર ટાયરના સરદાર જોડ કોન
 રાર કરીને તેજો પોતાનો પક્ષ સુગમ ક્યો ટાયર હતું ખીજ
 મદીમા થનાડ પૈસાદાર શહેર નહોતું પણ ગેલીલીના નીચા પ્રદે-
 શની ઉત્તરનો કીનારાનો માર્ગ મામ્યવવાને પુરતું બગવાન હતું
 ઇજગયન કોઇ દહાડે આટલું નિર્ભય નહોતું એટલુંજ નહીં પણ
 જ મ પૂર્વે આશરે ૧૦૦૦ મા નાના નાના અને ઉગતા રાજ્યોના
 કાગમા સીગીઆમા તેની જેની મત્તા હતી તેની સત્તા ફરીથી તે
 દેખવાનું નહોતું પાછળથી બારે ચાહુદીઓ એસીરીઆની ઝુસરી
 તજો આવશે અને ઇજીપ્તનો તેમને ભય લાગવા માડશે ત્યાં તેઓ
 ડીડ અને તેના વારમના રાજ્યો તજો કાટેના સુખી દિવસો બહુ
 માફ કરશે

અરબસ્તાનમાં જવાની કોઇએ તે વખતે હીંમત કરી નહોતી અને આપણે પણ ત્યાં જઇશું નહીં. તે વખતે તે એક અમણી ભૂમિ હતી અને ઇતિહાસની મીમાની બહાર હતી. આપણે મોલોમનનું ડાહપણ જોવાને આવેલી શીખાની રાણીની મુલાકાત બાદ કરીએ તો, પૂર્વના કોઇ પણ સુધરેલા દેશ અને ઐરે-બીઆના રાજ વચ્ચે નવમી સદીની મધ્ય પહેલાં કાંઇ પણ સંબંધ હોવાનું ચિન્હ જણાતું નથી. ગ્લાસરના વિચાર પ્રમાણે સેબીઅન પ્રગ્નની હીપક્રપની દક્ષિણ-પશ્ચિમે આ સમયે ટોળાઓ બંધાઇ હોય (ન્યાયાધીશોના હાથ તળે ઇઝરાયલની માફક) અને હવે તેઓ રાજ્ય સત્તા તરફ વળતી હોય; પણ આપણે તેના વિષે કાંઇ જાણતા નથી. સીરીઆનું રણ જેમાં હાલના અનઝોની માફક બેકવાઇ લોકો કોઇની તાબેદારી વગર બટકતા હતા તેને આપણી જમણી બાજુએ છોડીને ફરીથી હિતરમાં ગયા શિવાય આપણા છુટકો નથી. કારકેમીશ આગળ અથવા સાબુરના મુખની સામે દીક્ખારસીપ આગળ અથવા ત્યાં આગળ ખાબુરના ધોધની સામે ચાપસેકસ આવેલું છે ત્યાં આગળથી યુદ્ધેતીસ નદી આપણે ઝોળંગી જઇશું.

મેસોપોટમીઆ

ઇ. સ. પૂર્વે ૧૦૦૦ પહેલાંનાં લગભગ સો વર્ષ સુધીને એસીરીઅન વાર્ષિક ઇતિહાસ આપણા જાણવામાં નથી. તેમજ તે તારીખ પછી પણ સો વર્ષ સુધીનો ઇતિહાસ જણાયેલો છે તે ધણે જુગ છે. અધુરામાં પૂર્વ બાબીલોનીઅન નેધિ આપણી આ ખોટ પુરી પાડે તેમ નથી. જે કે આપણે ખાતરીથી કહેતા નથી, તો પણ ખનતા સુધી આ બે સૈકામાં જે જાતનાં પરાક્રમે એસીરીઆ અને બાબીલોનીઆના રાજાઓના વિચારમાં પથ્થર અગર માટી

ઉપર કાતરાવીને અમર કરાવવા લાવક દતા, તે જાતનાં ધરાક્રમે તેઓએ કર્યાજ નહોતાં, અગર કર્યાં હતાં તો તે ધણાજ થોડાં હતાં. આ એમનાં ધરાક્રમોમાં સ્વારીઓ કરવી, છતાં મેગવવી, ચહેરાને લુંટવાં અને રાજાઓ પાસે ખંડછૂટી ઉધરાવવી, એટલાનો સમાવેશ થતો હતો. ટીંગલાય પાછલેસરના વખત પછી કાંઈ પણ "જગતપતિ"એ (જે ઇલકાજનો અર્થ એકલા મેસોપોટેમીઆનોજ ઉપરી એવો થતો હતો) યુદ્ધેતીસ-ટર્ટીમ નદીના પ્રદેશપર રાજ્ય કર્યું નહોતું. મુચકી લોકોનાં ટોળાંઓના જવા પછી (જે તેઓ ખરેખર ગયા હોય તો) એ નદીઓના વચમાંના વિશાળ પ્રદેશમાં અને ટોરસની દક્ષિણે જરાખર શું થયું એ આપણે જાણતા નથી. મીટાનીઓ કે જેઓ કદાચ મુચકીની જાતનાજ હશે તેઓ હજુ પણ ઉત્તર-પશ્ચિમ ભાગ પર કાણુ ધરાવના હોય એમ જણાય છે; અને ઘણું કરીને બધો ઉત્તર-પૂર્વ મુચક એગીરીઅનેનો હતો. ખરેખર કડ અને ઉરાસદના આરમીનીઅન લોકો પાનખરથી તે વસંતઋતુ સુધી નિપક્ષપાતપણે મેદાનોમાં વમતા લોકો પર હુમલા કરતા હતા અને જ્યારે જ્યારે એસીરીઆ નગરનું પકડું ત્યારે તેઓ હમેશા આમ કરતા. રામ-એલ-એન નજદીક ટેલહલાર આગળ જ્યારે જર્મન ખોદકામ પુરું થયું પરિણામો પ્રગટ થશે ત્યારે આપણે ખુદ મેસોપોટેમીઆને વાસ્તે ધણું જાણીશું. જુનાંમાં જુનાં જે રમારોકો ત્યાં જડ્યાં છે તેઓ કદાચ અશુરના મેમીટીક પેટેસીમ રાજ્ય કરતા થયા અને એસીરીઆનું રાજ્ય બનાવવા ઉત્તર તરફ વધ્યા તે પહેલાં જે ખાતી (હેરન) રાજ્ય નીનેવાહની પેલેપાર સુધી પ્રસરેલું હતું તેની રીપ રહેલી નિશાનીઓ છે. પણ ત્યાં આગળ પાછલા કાળના ખંડીએરો પણ છે, અને તેમાંથી એગીરીઅન સત્તાના અને ત્યાર પછીની સ્થાનિક સ્વતંત્રતાના કાળમાં મધ્ય મેસોપોટેમીઆમાં બનેલા બનાવો જણાશે એમ આશા છે.

આપણે ઉપર કહી ગયા તેમ એસીરીઆ ખરેખર આ તારીખે નબળું હતું એટલે પોતાના ખેતી કરતા સેમીટીકના મુલક બહાર તેની સત્તા નહોતી. જ્યારે જ્યારે તેના ઇતિહાસમાં આ ચીજ બનતી ત્યારે તેનું કારણ ધર્મગુરુઓની મર્યાદા સત્તા જણાય છે. આ સત્તા થવામાં બાબીલોનની અસર ઘણી જોખમદાર હતી. સેમીટીક લોકનું એકસ્વરવાદ તરફ વલણ જે આપણે ઉપર જોયું છે તેને લીધે પૂર્વના સેમીટીક લોકો (જ્યારે લશ્કરી જીતમમાંથી તેઓ મુકાબલે છુટા હતા ત્યારે) બાબીલોનમાં સ્થપાયલા મર્યાદા દેવની ભક્તિ તરફ વારંવાર વળતા. જ્યારે આ શહેરનું લશ્કરી બળ ધણું થોડું હતું ત્યારે પણ મરુકેના ધર્મગુરુઓ પોતાથી વધારે બળવાન એવા એસીરીઆના રાજ્યકારભારમાં પોતાની સત્તા ચલાવવામાં ક્ષેત્રમંદ થએલા જણાય છે. નીનેવાહના મહાન લશ્કરી સરદારોની રાજ્યસત્તા જે મરુકેના ઉપરદપકે પણ કબુલ રાખતા તો તેમના દેશમાં પણ તેમને કેટલું માન મળતું, અને જે તેઓ તેમની દરકાર નહીં કરતા, અને તેમના સ્થાનિક રહેઠાણને નુકશાન કરતા તો તેઓને કેટલું ભોગવવું પડતું હતું, તે આપણને આગળ જણાશે. જ્યારે એસીરીઆન રાજ્યોની સત્તા ટોચે હતી ત્યારે પણ સેમીટીક એશિયા ઉપર તેમનો રાજ્ય કરવાનો સ્વાભાવિક હક્ક કદી પણ કબુલ રાખવામાં આવતો નહોતો. આ હક્ક તો મરુકેના વિચાર પ્રમાણે બાબીલોનનો જ હતો. જે તેઓને મરુકેની મહેરબાની મેળવવી હોય તો તે તરવારથી મેળવવી પડતી અને જ્યારે તે તરવાર નબળા પડતી ત્યારે તેમની મહેરબાની હમેશાં અદ્રશ્ય થઇ જતી ઠેક સુધી તેઓને જીતમ કરવાની જ ફરજ પડી હતી અને પોતાના હક્ક સ્વીકારાવવાને તેઓ તેમના ગામડીઆઓના બાલાઓ ઉપર અને છેલ્લે છેલ્લે તો બાહુતી લશ્કર ઉપરજ આધાર રાખતા. એસીરીઆનો કાંઇ પણ વંશ ઝાઝી વાર ટકતો નહીં, કારણકે ત્યાં રોમન

રાન્યની મારફત લોકોના માનીતા સરનારોને લગ્નમાં આપે શ્રાવણ દોય તો પણ વારંવાર ગાદી આપનામાં આવતી હતી.

આ ઉપરથી એમ જણાશે કે ઇ. સ. પૂર્વે ૧૦૦૦માં એસી-ડીઆ નહીં પણ બાબીલોનીઆ પૂર્વની સેમીટીક મતાઓમાં બેઠા હતા; પણ તે સાથે તે બગવાન નહોતી કારણકે મેસોપોટેમીઆના નીચલા ભાગની બહાર તેનું કોઈ પણ રાજ્ય નહોતું. ઇ. સ. પૂર્વે ૧૦૦૦ માં એક તેનો રાજ્યવંશ કે જેનો ઇતિહાસ જણાવતો નથી (આ પાસે વંશના રાજાઓ હતા; તેઓમાં નેબુકેનેઝર પહેલો જ જાણે માણસ નીકળ્યો) તેનો નામોશીબરેલી રીતે અંત આવવાથી એમ અનુમાન થાય છે કે બાબીલોનીઆ આ વખતે ફરી ફરીને આવતા એક રાજકીય કટાકટીના વખતમાંથી પસાર થયું હતું. થયું કરીને આવો વખત જ્યારે ઇક્ષિણે દરિયા કીનારા પરનાં સુમેરીઅન શહેરો સેમીટીક પાટનગરની સામે કોઈ પરદેશી શત્રુ જોડે મળાને તરફ રચતાં ત્યારે આવતો હતો. આમ છતાં પણ તેમનાં માની જુની પ્રજા જ્યારે તેને જીતમગતી ત્યારે પણ નવી રાજ્યધાની સ્થાપવાનો અથવા તો સેમીટીક રાજ્યના પહેલાંની સ્થિતિ ફરી સ્થાપવાનો પ્રયત્ન કરતી જણાયતી નથી. હમણાં બાબીલોન બીજાં ગયાં જુનાં શહેરો કરતાં એટલું બધું બગવાન હતું કે, લોકોમાં બીજા બગવાની ઇચ્છા રહી નહોતી અગર તે રહી હોય તો પણ પાર પડે એમ નહોતું. હમણાં તો ફક્ત ગાદી ઉપર એક વંશને બેઠે બીજા વંશના રાજાઓને મરડુકની માનીતી ગાદીપર બેસાડવાનું જ શક્ય હતું પણ પાસે વંશના હેઠળ રાજાને ઉચ્ચાવી નાખવામાં સુમેરીઅન લોકોનો એકલાનો જે હાથ નહોતો. પશ્ચિમના ઉન્નત મુલકમાંથી મુતી જાતના ભટકતા 'લોકો' થયા 'વખતથી અકાંડમાં રેવારી કરતા હતા, અને દરિયા કીનારા પરના વિજયી

લોકોએ જે પહેલો રાજા સ્થાપ્યો તેને તેમણે હાંપી કાઢીને તેમનો
કર્યો નાશ મમાયા પછી જ ગાદીએ બેસવું પડ્યું હતું. પણ
તે ગાદી તો પૂર્વમાંથી ઇલામના અને ઉત્તર તરફથી એમીરીઆના
બંધમાં હતી, અને એમાંથી કાઢીને પણ એક જગવાન સરદાર મળે
કે નરતજ સુધે જવાની હતી

પ્રકરણ ૨

૬. સ. પૂર્વે ૮૦૦ માંનું પૂર્વ

પૂર્વ પ્રદેશમાં જે સદીઓ વહી ગઈ છે, અને તેની તરફ નજર કરતાં પહેલવહેલાં એમ જણાય છે કે તેની રાજકીય અગર સામાજિક ગિથિતિમાં ધબ્બો મોટો ફેરફાર થયો નથી. બહારથી કોઈ નવી સત્તા તેમાં આવી નથી. એકલું ક્ષીણઆનું અગત્યનું રાજ્ય અંદર ઉભું થયું છે. જે પ્રજાઓ ૧૦૦૦ માં સૌથી અગત્યની હતી તે હજી ૮૦૦ માં પણ સૌથી મોટી અગત્યતા ધરાવે છે. આ પ્રજાઓ તે એસીરીઅનો, બાબીલોનીઅનો, કપેડેશીઆના મુશ્કીઓ, ઉરાર્ટુમાંની પ્રજાઓ, હમારકસના આરમીનીઅનો, સીરીઅન કીનારા પરના વેપારી શીનીસીઅનો અને એનેટોલીઅન કીનારા ઉપર વેપાર કરતા ગ્રીકો છે. ઇ. સ. પૂર્વે આશરે ૯૨૫ માં પેલેસ્ટાઈન પર એક સ્વારી કરવા શિવાય હજી પોતાની મરહતની બહાર ગયું નથી. આ સ્વારીમાંથી લીધીઅન રાજા શેશેન્ક આમીનનો લપકો વધારવાને મોસોમનના દેવગનો ખમતો લુંટી લાવ્યો હતો. અરબ-સ્તાન હજી અગત્યતા ધરાવતું નથી. ખરેખર ત્યાં મુધારો થાય છે, પણ જુની પદ્ધતિ પર મુકાબલે રાજ્યોની કીમત બદલાઈ ગઈ છે. કેટલાંકો ખસે વર્ષ ઉપર હતાં તેના કરતાં વધારે ચડીઆતાં થયાં છે; પણ તેઓની ચટ્ટીનાં ચિન્હો અગાઉથી જણાયાં હતાં ત્યારે જે સમયમાં તકાવન શું ? તે પારખવાને માટે બીજવાર જોવાની જરૂર નથી, અને જે કોઈ બારીકાઈથી જુએ તો પાછળ ચનારા કેટલાક ફેરફારો ઉપરાંત ઇ. સ. પૂર્વે ૧૦૦૦ માં સ્વયં પણ નહીં ધરાવતા એવા બનાવોની નિશાનીઓ અને ચેતવણીઓ તેને દેખાશે.

એસીરીઆનું મધ્ય રાજ્ય

પહેલી નવાઇ તો એક મવોપરી મતાનું અસ્તિત્વ છે. નાના નાના રાજ્યોનું કોકડું તો હજી છેજ, પણ તેમાના ઘણા ખરા ઉપર એક ઉપરીપણું ભોગવે છે અને તે ભોગવનાર એસીરીઆ છે વળી જે જાતનાં પરદેસી રાજ્ય ઉપર તે પોણોમો વર્ષથી મતા ભોગવે છે તે કાઠ પણ એશિયાટીક મતાએ હજી સુધી ગ્યાપેલા ગળ્યો કગતા જુદાજ પ્રકારનું છે પહેલાના વખતમા આપણે જોયું છે કે એસીરીઆએ જે વખત ભટકતા મેમીગીક લોકોના જેવું માત્રાજ્ય મેગવ્યું હતું, એટલે કે વિતાગ પ્રદેશ ઉપર મરજી મુજબ છુટવાની છુટ મેગરી હતી પણ જ્યાં લગી આપણે જાણીએ છીએ ત્યાં સુધી શાનમાનમર પહેલાએ અગર ગીમજાથ પાછામેર પહેલાએ જુટેલા પ્રદેસોમા જ્યુને માટે રાજ્ય વ્યવસ્થા કરવાનો વિચાર સુદ્ધા પણ ક્યો નહોતો પણ નવમી મહીમા અશુગનટ મીરપાલ અને તેના ગાદીવારમ શાનમાનમર બીજાએ જ્યારે દરવરે જુટ કરવા જવા માગ્યું ત્યારે તેઓ તાબે કરવા ઇચ્છતા મુલકોમા પહોંચતા પહેલા તેમના મુનાઓ તેમજ વરકરેથી રક્ષાયાના વિશાળ મુલકોમાથી પમાર થતા દાખના તરીકે તેના રાજ્યના નીજ વર્તમા શાનમાનમર બીજો યુદ્ધેતીમના કીનારા ઉપર આવેલા દીવમગમીપ શહેરને માટે ફિનેમંધી કરતો, નવું નામ આપતો, રક્ષક મૈન્ય રાખતો, અને ગત્યમદેવ બાધતો આપણને જણાય છે આમ કરવાનું કામજ એ કે મરજી શવે ત્યારે તે નદી મહીસવામત રીતે ઓગંગી શકે છેને તેણે અહુજમાથી તેના આગમીનીયન મરદારને કાઢી નાખ્યો અને તેને એક આસીરીયન ફિલ્વામા ફેરવી નાખ્યું અહોઆં સુધો આસીરીયન રાજ્યોએ પોતાનું ગત્ય લંબાવ્યું હતું, પણ એથી વધાર આગળ તેઓ ગયા નહોતા યુદ્ધેતીમની પેલીપાર ખરેખર

તેઓ દેહ ગ્રીનીસીયા, ડમારકસ અને રીલીસીયા સુધી દર વર્ષે જતાઃ
 પણ તેમનો હેતુ માત્ર આબીસોનીયાના જુના બાદશાહો માફક અગર
 આસીરીયાની ગાદી ઉપર તેમના પદેલાં થઇ ગયેલા રાજ્યકર્તાઓ
 માફક હુટવાનો, ખંડણી લેવાનો અને નાશ કરવાનો હતો. આ ઉપરથી
 જણાશે કે શાકમાનસરના સાંત્રાન્ય વિષેના વિચારમાં નાશ
 કરવાની જુની પ્રેરણાનો ધણો મોટો ભાગ હતો. પણ તેની જોડે
 જોડે નવું સ્થાપવાનો નિયમ એ પ્રેરણાને નરમ પાડતો હતો. તે
 મહાન રાજા જો કે હજુ એક બેડવાઇ અમીરને કંઈક મળતો હતો
 અને દરેક ઉન્હાળે હુટકાટ કરવા જવાને બંધાયેલો હતો તો પણ
 આપણા કાળના જેમજસમારના અરખી રાજા મહમદ હખનર શીદની
 માફક તેને પોતાના મુલકો વધારવાની ઇચ્છા હતી, કારણ કે તેથી
 કરીને મોટા પાયાપર હુટકાટ કરવાને તેને મહેલાઈથી નવા મુલકો
 મળે. ખુદ આઝીરીયા ઉપરાંત શાકમાનસર બીજાના મુલકમાં દક્ષિણે
 આબીસોનીયા, પશ્ચિમે અને ઉત્તરે બધો મેસોપોટેમીયા અને પૂર્વમાં
 ઝારગોસ મુધીનો બધો ભાગ આવી જતો. તે સિવાય ઉત્તરે વાન
 સરોવર મુધીના પ્રદેશમાં “ તેનું” મલકુ હતું, ” જ્યારે પશ્ચિમે તે
 લાગવગ સુદ્રેનીસની પેલી પાર મધ્યસીરીયા સુધી પહોંચી હતી. છેલ્લે
 ઇજીપ્તની સરહદ સુધી હુટકાટ કરવાની તેને પરવાનગી હતી. શાક-
 માનસરની પાછળની બધી સ્વારીઓ આ સીમાઓને ઓળંગી ગઇ
 હતી. એમેનસ પર્વતોને સાતવાર ઓળંગી ગયા પછી તેના રાજ્યના
 બીજામાં વર્ષમાં તે ટોરસમાં હતો. તેના રાજ્યની મધ્યમાં ડમારકસ
 પર વારંવાર હલ્લા કરવામાં આવ્યા હતા. સને ૮૪૨માં સેમેરીયાના
 જેહુ રાજાએ પણ પોતાની ખંડણી આપી હતી.

આ સમય લગીમાં પૂર્વમાં જે જે રાજ્યો થઇ ગયાં હતાં
 તેમાં નવમી સદીનું એસીરીયા સૌથી બળવાન અને જુદમી જણાયું
 હશે. તેની ગાદી પર બીજાકુલ ખાટો પડ્યા સીવાય એકે પછી એક

રાજાઓ આવતા હતા. આમ હમેશાં યત્ન ન હોતું તેમજ ત્યાં પછીના વખતમાં લાગ્યે જ તેમ થવાનું હતું. એસીરીયાની વચ્ચે-વચ તેની રાજ્યધાની નિર્ભયપણે સ્થપાયતી હતી. અને તે ધર્મ-શુરુઓની સત્તા તજે કચડાયતું અશુર કે જે હમેશાં મન્યદ્રોહી અને બાબીલોનની તરફેણમાં હતું તેનાથી આધી હતી; કારણ કે કેવાદ કે જે શાલમાનસર પહેલાની રાજ્યધાની હતું પણ દીગનાથ પાછલીમરે જેને બદલી નાંખ્યું હતું તે આશુરનટ સીંગપાયાના હાથ હેઠળ પાછું પાટનગર થયું વચવા એમીરીયન સામ્રાજ્યના ગળાઓ ત્યાજ ગાદી રાખતા આર્મીરીયન લશ્કર હજુ પેસાદાર બદ-વૈયાઓનું અથવા પાછલા વખતમાં એશીયાના મહાન રાજાઓના પુત્રે જતી જુદી જુદી જાતની પ્રાતિક પ્રજાઓનું બનેલું નહોતું અમ જણાય છે હજુ સુધી આર્મીગયાના કદાવર ગામડીઆઓમાર્થી જ તેમાં ભરતી કરવામાં આવતી હતી રાજા પોતાની મરજી મુજબ સ્વતંત્રપણે વર્તતો અને બરકઠી મદદથી પોતાનું રાજ્ય સ્થાપના આવી સત્તા ખાતરીથી ટકાવ વગર રહે તેમ નહોતું, અને ખરેખર તે બે સૈનિક કરતા પણ વધારે ટકી પણ તે દેખાય તેવી મજમુત નહોતી અશુરનટ સીંગપાયા અને શાલમાનસર બીજાની મદદ પુરી થતા પહેલાં તે તેની મન્યપદ્ધતિમાં રહેલા કેટલાક પડતીના મૂળ ઝડપથી આગળ વધતા હતા.

કુદરતનો એવો એક નિયમ છે કે જે કુદુંબમાં દરેક માણસ અને વ્યલિયારમાં ગરક થવાની દ્રષ્ટે દરેક તક અને છુટ મળે છે તે કુદુંબની શારીરિક અને નૈતિક ગિચાઈ દિવસે દિવસે વધારે બગાડી જાય છે આથી કરીને જે સામ્રાજ્ય એટલી બધી આપખુદ સત્તાથી ચાલે છે કે એકલા રાજાજ તેનો કરતો કરવતો છે તે રાજ્ય પેઢીધન નબળું પડતું જાય છે પોતાની અમલની મજબુતી થોડી ઘણી પણ બળવી રાખવાનું તેને એકજ માધન છે. આ સાધન તે એક અમલદાર વર્ગની સ્થાપના છે આ અમલદારો જે પહેલાના રાજા-

ઓના વિચારો અને પદ્ધતિઓને વળગી રહીને તેમને રાજ્યમાં અમલમાં મુકે તોજ તેની મજબુતી કષ્ટક અંગે પણ જાણવાઈ રહે વચના આમીરીયન મળ્યે આ ઉપાય યોજવાને કદી પણ તરફી લીધી નહિ તેના મહાન રાજ્યઓએ મુખ્ય અધિકારીઓને લશ્કરી મત્તા આપવાના તેમજ પ્રાંતોમાં તેમને વગ્ગરી સત્તાની યોજના કરવા દેવાના ધણા દાખલા છે પણ જે દિવાની મત્તા આપવાથી એક રાજ્ય કુતો અમનદારવર્ગ અસ્તિત્વમાં આવ્યો હોત તે સત્તા આપવાનો એક દાખલો નથી તેથી કરીને જે મત્તા એકના હાથમાં ગેરવાધા પ્રથમ રાજ્ય મજબુત થયેતુ હવે તેજ મત્તાએ જેમ જેમ રખત જતો ગયો તેમ રાજ્યને નબળું પાડ્યું

વળી જે અજીત આસીરીયન લશ્કરો દર ઉનાને મહાર હુંદવા જતા હતા ત કેટલોઈ કાળ મુઘી દાંધગામના વચના ભાગમાં આવેના ખેતરોમાંથી ચુરી કાઢેના કદાવ ગામડીઆઓના મનેના હતા પણ દર વર્ષે હવે કરવાની પ્રથા તો ખેડવાઈ લોકોની છે, અને એ અડધી ભૂમ્તી ગિયતિની પ્રજા કે જે થોડી ધણી ઉપરઉપગ્રી ખેતી કરે છે અને ઉનાગામાં ખેડુત અને ભરવાડને ભગતા કામે તના ધગડાઓ, હોદરાઓ અને મેરાઓને મહુ ખોદ ખમ્યા વગર મોપી ગોકે એની ગિયતિમાં હોય છે તેને લાયક છે પણ એક સ્થાયી અને મહેનતુ પ્રજા કે જેને મારી રીતે જમીન ખેડવાની છે, ઉનાગાનો પાઠ ઉતારવાનો છે અને ખેતરોને પાણીની તળી ન પડે તે પર ધ્યાન ગમ્પવાનુ છે, તેની ગિયતિ તદ્દન જુદી જ ૥ દર વર્ષ ત સત્તુએ પોતાના ખેડુત વગમાંથી ભટકતા લશ્કરો ઉભા કરવામાં આસીરીયન રાજ્યઓએ તેમના પેમાપકા તેમજ મજબુતીના સાધનો ખનાસ કરવા માડ્યા એતુ જ નહિ પણ ધણેજ અસંતોષ દેના યો જેમ જેમ મીજા જે સૈકાઓ જતા જશે તેમ તેમ આસીરીયન ભૂમિ વધારે ને વધારે ખાલી તેમજ દુષી ચતી જશે ૮૦૦-

ના વર્ષ પહેલાં તો શાલમાનસરના દીકરાઓની સામે આરબેશાના બેટાઓએ બગવો કર્યો હતો અને મદામદેનતે તેમને સાંત પાડ્યા છતાં પણ અદાહનીશરી ત્રીજાની સામે તેઓએ એવો બગવો ઉઠાવ્યો કે તે એકો પુરો થયા છતાં પણ તેનો અંત આવ્યો નહિ.

છેલ્લે આ લગાયક રાજ્ય કે જે હમેશાં લગાયમાં જ રાજાયતું રહેતું તેને બહાર તેમજ અંદર પણ કંટા શત્રુઓ જમા થયા વગર રહ્યા નહિ. તેના અંદરના દુશ્મનોમાં ખરેખર અશુરમાં સર્વોપરી સત્તા ધરાવતા ધર્મશુરુઓ હતા. તેઓ જાણતા હતા કે તેમણે જ આસીરીયાનો પહેલવહેલો સ્વતંત્ર રાજા સ્થાપ્યો હતો, અને તેથી કરીને તેમનું શહેર જે પ્રથમના વંશનું માનીતું હતું, અને જેને મદાન દીગલાથ પાછલીસરે કરીને પ્રથમ પંક્તિમાં આવ્યું હતું તે હજારી પાયરી પર જાય તેની તેઓ વિસ્મય હતા. આથી કરીને આરબેશાના લોકોના ઉપર કહેલા બંને બગવામાં તેઓ સામેલ થયા હતા અને બાબીલોનના સેમીટીક લોકો દક્ષિણ એસીરીયા ઉપર સત્તા મેળવવાનો કોષ્ટ પણ ચલા કરે તેને વધારી લેવા હંમેશાં તત્પર હતા.

ઉશરકું

આસીરીયાના સૌથી બચકર અને હઠીલા શત્રુઓ ઉત્તરના પહાડી લોકો હતા. જે તેની આગળ પાછળના પ્રદેશો ઉપર નજર નાંખીશું તો આ વાત તરત જ જણાશે. પૂર્વમાં પર્વતોની પાછળ પાદળાં ઘેરાતાં હતાં; પણ હજી તેઓ છુટી પડવાને તૈયાર થયાં ન હોતાં. દક્ષિણ અને પશ્ચિમે જુનો સુધારો ધરાવતા સાંત લોકો વસેલા હતા અગર ભટકતા આરબ લોકોનો પ્રદેશ હતો. આ લોકો ધણે દૂરદૂર વિખરાયેલા હતા; અને તેમનામાં એટલી ખરાબ વ્યવસ્થા હતી કે તેઓ બચકર થઈ પડવાને નાલાયક હતા. પણ ઉત્તરમાં સ્થિતિ

જુદી હતી જે જંગની ખીણોમાંથી ઉપની ટાંકાઓને ડામી બાજુએથી મળતી નદીઓ વહે છે તે ખીણો હમેશાં ઝનુની નડાયક જાતોને આશ્રય આપતી રહી છે

મેમોરોટેમીયાના ટેકરાઓ પર ઉગતો ત્રિયાંગુ ધામવાગે તેમજ ઠંડાં હવાપાણીવાગે તે દેશ મેળવવાનો વિચાર તેમના મગજમાં હમેશા રમ્યા કરતો હતો, અને હેઠ આપણા વખત સુધી પણ મેમોરોટેમીયાના એક પત્રી એક રાત્રીઓને તેમને આવના અમ્મ વચ્ચે પગના લેવા પડે છે આ જાતોની મોગમાં મોટી ખોડ તે એકચતાનો અભાવ છે અને તેમનો પ્રદેશ નાના નાના ટુકડાઓમાં વહેંચાઈ ગયેનો હોવાથી તે વાતને ઝેંકા મળે છે આથી કરીને વેન મરોવગની આગળ પાછળ તથા આમીરીયન હદ સુધી ધમી જતો ખીણોના ઉપના ભાગ પર વસતી જાતો પર નવમી મહીના શરૂઆતમાં ઉગરદુ અગર (નેના નોકા મહે છે તેમ) ખાનડીઆ રાત્રીની મતા થતી જોઈને આમીરીયનો ધણા વિચારમાં પડ્યા આ જાતોના જોડાવાથી વેનનું ગભ્ય મજબુત થાય એમ હોવાથી તેમને નનગી પડવાની આશાએ અશુરનટ મીરપાન અને શાવમાનમરે ઉતરના પહાડી મુલકમાં મ્વારીઓ કરી ઉગ્રીયા મરોવગની પડોમ લગી આ જાતે રાત્રીઓ અનેક વખત ગયા, અને નાનમાનમરે ત્રણ આઠ વખત ઉગરદુના મધ્યમાં મ્વારીઓ કરી, પણ તેને મનમાનતી ફોદ મળી નહિ વેનનું રાત્ર્ય ખીનતું ગયું અને તેના રાત્રીઓ (જેમના નામો એશીયા કરતા યુગેપના નામોને વધારે મળતા આવે છે —યુગીપ્રીસ, મારડયુરીમ, મેનુઆસ, આરજ્જીસ, રમામ) એ વેન મરોવગની આસપાસ કિત્તઓ બાધ્યા આ કિત્તઓ અઘાપિ હવાત છે લગાઈઓમાં તેઓની જાતોના હેવાનો ખડકો ઉપર કોતરવાને તેઓએ તેમના દક્ષિણના સત્રુઓની વિપિ લીધી આમનો એક નેખ મેરોગીયા સામેના યુફ્રેટીસના ડામ કાનારા જેટલો પશ્ચિમમાં પહો-

એતો છે શાવમાનમરના હોકરાઓએ નાનુના મુલમ્મા મુસીને લા-
વાની બાપની નીતિ જરી ગમવાના યત્નો થ્યા હતા ૪ મ પૂ
૮૦૦ મુધીમા તો, ટાઇમીસના મૌધી ઉપના ઝરેલમા અને ઉપનો
મેસોપોટેમીયા, જેને આમિરીયન લખાણે મા નહમ શ્રમિ તરીકે ઓળ-
જવામા આવે છે, તેમા એસીરીયન મતને મને પોતાની મત્તા
વેનનો રાજ ગ્યાપવામાં ફતેહમદ થયો હતો અને એના ગાએ
હવે પરીના વખતમા તેમની નીચે આવેના મપાદ મુનકામા
વધારે ને વધારે તુટકાદ મશે

મીડીલો=

આસીરીયાના નનગા પડેના નન્યવચને ઉગરુની મત્તા
નવમી મદીના અતમા લય કર નાગી હતી તે ઉપગત તેની આમ-
ધામ ખીશ એ જનો થોડીક નાર પર ઉભી થઇ હતી, અને તેઓ
પરિણામમા તેને વધારે લય કર નીવડવાની હતી આમાની એક
ઉત્તર-પૂર્વ મીમા ઉપર આવેના ઝમોમ પર્વતના જેની તરફના
ટોળાવ ઉપર અને તેના આગળના ઉચ પ્રદે. ઉપર ગહેતી હતી
તે એક મિશ્ર પ્રજા દેખાતી હતી અને તે ધીમે ધીમે વધતી
તેમજ મયુક્ત થતી જતી હતી તેમનો એક લાગ દિણ જરીયા
અને મધ્ય એશીયાના પશ્ચિમ મેતનોમા ગમ્પડની એક મજબુત
ભરવાડ પ્રજાની જાતનો હતો સૌથી શરૂઆતમાના શ્રીકો તેઓને
મોઘમપણે મીમેરીયન લોકો તરીકે ઓળખતા હતા, અને તેમના
વરાજે તેઓને સીથ લોકો કહેતા હતા તેમનું નામ થોડીક મુ તમા
પૂર્વમા ધરગતુ શબ્દ થઇ પડવાનો હતો કોકેમમ પર્વતની આણી
પાસ રહેનારા તેમના એક કાગએ આધુનિક એઝરમધનાનમા વામે
કર્યો હતો અને ત્યા આગળ આર્યન પોમ્ની ઇગની સાખાના પૂર્વ
માથી આવતા પરદેશીઓ થયો કાળ થયા તેમનામા ભરતી મ્તા

હતા. કામપીયન પર્વત અને અગરના રણની વચ્ચેનો પ્રદેશ જોના પગ ટેહરાન હાલ ચોટીદાર તરીકે ઉભું છે તેમાંથી આવીને આ ધરાનીઓ ઉત્તર-પશ્ચિમ ધરાન ઉપર તેમજ દક્ષિણે જે ઉચ્ચ મુલક ટાઇગ્રીમ પ્રદેશના નીચાણ ભાગ ઉપર આવેલો છે તેની પશ્ચિમ સીમા ઉપર આવેલા ફળકુપ મુલક ઉપર પ્રમર્ષા. તેમનો કેટલોક ભાગ પરસુમા નામથી એરેરેટ ગળ્યની કોરણ ઉપર આવેલા ઉરમીયા સરોવરના પશ્ચિમ કીનારા સુધી ઉત્તરે વએલો જણાય છે, અને ખીજે ભાગ ઇલામની હદ સુધી દક્ષિણે આવેલો જણાય છે. આ બન્ને છેડાઓની વચ્ચે સ્થાયી થયેલા સીચો જોડે પરદેશીઓ ભળી ગયેલા અને તેમની પ્રજાકીય શ્રેષ્ઠતાને લીધે મર્વોપરી થયેલા જણાય છે. એક અનિશ્ચિત મમથે-ધણું કરીને ઈ મ પૂર્વે ૮૦૦ પહેલાં-ધરાનીઓમાંથી એક એરોગ્ટર નામે માણુમ પેદા થયો અને તેણે પોતાના લોકોને કુદરતના તત્ત્વોની આરાધનામાંથી માક્ષાત ઇશ્વરમાં મન જોડના કર્યા, અને તેમની ધાર્મિક માન્યતામાં આ સુધારો કરીને તેમની આમાજક હાલત સુધારી; તેમજ તેમનામાં રાજકીય એક્યતા કરી આ મમથથી મન્ડા મામના લોકો પૂર્વમાં ઓગળાવા માડ્યા અને તેમની ખીજે લાગવા માટી શાલમાનમર ખીજથી માટીને આ ખીરીયન રાજાઓને મન્ડાના મુલક ઉપર વધારે ધ્યાન આપવું પડતું હતું. તેઓ તેમના પર આગ્રી કરતા, જીંદગી, અને ખંડણી ઉધગવના, પણ તે બધો વખત ઝંઝાસની પાછળ છુપાવવા ગીડી ચોકનો જય તેમને વધારે ને વધારે પ્રમાણુમાં લાગતો

કેલડીયનો

એમીરીયાનો ખીજે જય દક્ષિણમાં હતો જે એ જય તેને માથે ઝગમગતા હતા તેમના આ વધારે તાત્કાલિક હતો. દરીથી એક વાગ સેમીટીક લોકોનો એક ધમાતો, જેને આપણે પહેલાંના

કેનેનાછટા અને આગમીનીયનોના ધમરાથી ઝોગખવાને કેનડી મન કટીએ છીએ, તેણે માગીનોનીયનોમા તેજ આણી હતી અગ- અસ્તાન કે જે કેટનાક મરણોથી પશ્ચિમ એશીયામા થતી કેાઇ પણ પ્રગ્નકીય ઉચનપાચલનુ મૂળ કારણ છે તેમાથી પહેલાની માફક એ મોજાઓ ધમા આગ્ના હતા આ મહાન દક્ષિણ દ્વીપ પ ઘણે ભાગે પહાડી મુદ્ધક અને મેદાનોનો બનેનો છે તેની હવા ઘણી ઝોખખી અને જમીન દોર વગરની છે પરિણામે ત્યા નિરોગી પ્રગ્ન થાય છે અને તેનુ જન્મપ્રમાણ મરણપ્રમાણ કરતા ઘણુ જ વધારે છે પણ તેની જમીન અને હવાપાણીની વિચિત્રતાને લીધે દેશનો પાક અમુક પ્રમાણથી વધતો નહિ હોવાથી ઝડપથી વધતી જતી વસ્તીના કાનવુ ભાગને પોતાનુ પેટ ખીજેથી ભરવાની જરૂર પડે છે દેશમાથી બહાર જવાને રસ્તાની મુશ્કેલીઓ છે એની ને એવીજ હોવાથી (ખીજી જગએ લોકો મામા થવાની વાત બાબુએ મુકીએ તો પણ) પરદેશગમન રવા ધનનારાઓ ભાગ્યેજ નાની ટાળાઓમા નીકળે છે તેઓ પોતાના દેશમા એક જ ગી ટાળુ એકડુ થાય નહિ ત્યા સુધી ભટકયા કરે છે અને દેશમા બૂખમરો અને શત્રુતા વધી જવાથી આખરે તેમને અરમસ્તાન છોડવાની જરૂર પડે છે તેમના દેશમા ઉડતી રેતીઓ સમાન અપકાવવાને મુરકેન થઇ પડે એવા આ ભયકતા આરમો પડોમની રૂઝદુપ બૂમિઓ ખગ રુગી પડે છે, અને ત્યા ગુટતા ૧૮૮૫ આખરે સ્થાયી થાય છે મુખબને આધુનિક કાગમા એનીજ રીતે શેમર જાતના લોકો સીરીયા અને મેસોપોટેમીયામા આની રહ્યા છે અને એવીજ રીતે અસનના વખતમા કેનેનાછટા, આરમીનીયનો અને કેવડીયનો ગયા હતા ઈ મ પૂર્વે ૮૦૦ સુધીમા તો આપણે કેનડીયનોને ઇરાની અખાતને મથાળે “ દરિયાઈ બૂમિ ” ઉપગત યુદ્ધેતીમ અને ટાઇગ્રીમ નદીઓ વચ્ચે મારી રીને સ્થાયી થયના જોઇએ છીએ બામીનોનના જે રાજાઓ

અશુભનું મીઠપાન અને શાવમાનમર ખીજની મામા ચયા હતા તે કેનડીન જાતના હોવાનું જણાય છે, અને જો કે તેમના વાગ્દેશ ૪ મ ૧ ૮૦૦ સુધી આમીગીયાનું મવોપરીપણ સ્વીકારતા હતા તો પણ તે કાઠી નાખવાને તેઓ હમેશાં મથતા, અને મદદને માટે ઇનામ અથવા પશ્ચિમના ઉર્જા પ્રદેશમાં વસતી જતો તરફ વળતા પણ વખત તેમને માનુદ્દગ નહોતો અદાદ નીશરીએ બાબીનોનને પોતાને ફગીથી અમીરીયન મત્તા તજે આપ્યું અને તેની માથે મદી પૂરી થઈ.

આસીગીયાનાં રાજ્યોની સીરીયા તરફ વૃદ્ધિ

આપણે જોયું તેમ ૪ મ પૂર્વ ૮૦૦ માં ઉત્તરના સેમીટિક લોના દક્ષિણમાં ઉપર આટના જય ઝંઝૂમી રહ્યા હતા પણ હજી તેઓ દુનિયાને દેખાયા નહોતા, અને તેની આખમાં તો આમીરીયા હજી હમેશા આગળ વધતી એક અજિત મત્તા હતી તેનો વિખ્યાત વધાવવાને માટે પશ્ચિમ સૌથી મુદ્દર જગ્યા હતી હાની મુધાગના ફગો આખના હાની માત્રાજનના હુકકાઓ ત્યાં વેરાયના હતા ત્યાં આગળ માત્રાજ આરમીનીયન મધ્યાનો અને તેમના જતા પણ વધાટે પૈમાદાર શીનીશીયન બદરે હતા ત્યાંના શહરીઓ આગળ ગીતે મુધરેની જીદગી ગાળતા હતા ત્યાં આગળ ફરેક શાગ પે નપોતાની જ દરકાગ લેવું હતું, અને તેમનો વિસ્તાર પણ જોએ તેવો હતો એક હાથ પર ઇજીપ્ત અને બીજી બાજુએ મેમોરિયમીયા અને એલીયામાઇનર વચ્ચે જતા આવતા વેપારી કાનાઓને નેમન શરે આગળથી અથવા તેમની નજદીકમાંથી ગયા વગર છુટકા નહોતો, અને તેમની જોડે થતા વેપાર ઉપર આ ઉવિમને માટે તેઓ વધારે ઝોઝો આધાર રાખતા પરદેશીઓને આનાથા વધારે મુદ્દર અને સતાવ્યા છતાં પણ મામુ થવાને અશ-

આ લાગ્યેજ બીજી હશે. આસીરીયા આ સારી રીતે જાણતું હોવાથી અશુરનટ સીરપાલના સમયથી માંડીને તેણે સીરીયાને સત્તાવવા અને હુટવા માંડ્યું. લગભગ દરવર્ષે શાલમાનસર બીજે પોતાના હરકર સાથે મધ્ય યુરેતીસ નદી એળંગી જઈને એક બાબુએ કારકેમીસ અને સીલીશીયા સુધી ઉત્તર સીરીયાનાં બીજાં શહેરો પર અને બીજી બાબુ ડમાસ્કસ સુધી ખંડણી ઉધરાવતો હતો. આ થયા પછી તે શીનીશીયન શહેરોમાં ખંડણી માગવાને એક્ષચીઓ મોકલતો અને તેઓ કાઢક વખતે તે નાખુશીથી આપતા તો કાઢક વખત માયાસુના થઈને તે અટકાવી રાખતા. આપણે છેલ્લી વખત આરમીનીયન સંસ્થાનો ઉપર નજર નાંખી ત્યાર પછી તેમનામાં ડમાસ્કસે સ્પષ્ટપણે સર્વોપરીપણું સ્થાપ્યું હતું. આ (જ્યારે સીરીયા પરદેશી સત્તામાંથી મુક્ત હતું ત્યારે) શ્રેષ્ઠતા કુદરતી કાયદાઓને લીધે તેમના જ હાથમાં આવતી. બેનહદાદ વંશ કે જે શાલમાનસરના સમય પહેલાં એક સૈકા કરતાં પણ વધારે વખતનો સ્થપાયેલો જણાય છે તેના લઢવૈયા રાજાઓએ તેની સત્તા સીરીયામાં એક છેડેથી બીજે છેડે સુધી સ્થાપવા ઉપરાંત ઉત્તરે હેમથનો પ્રદેશ અને દક્ષિણે યાકુદીઓનો દેશ તેના કબજામાં આણ્યો હતો. અશુરનટ સીરપાલમાં આ વિશાળ અને માતગર મુલકના રાજાને પોતાને ખંડણી આપવા આગ્રેઆધેથી કલા સિવાય બીજી હિંમત નહોતી. પણ આ ખંડણી આપવાની દરજ્જાને કદી સ્વીકારાયલી હોય તો પણ, હંમેશાં તેનો ઇનકાર કરવામાં આવતો, અને શાલમાનસર બીજાને લાગ્યું કે તેને કાણુમાં આણવાને તેને વધારે મોટાં પગલાં ભરવાં પડશે અગર તો પોતાની હુટતી ફાળેને પહેલેથી સત્તાવેલા ઉત્તરમાંજ રોકી રાખવી પડશે. તેણે પહેલો સરતો પસંદ કર્યો અને સાતમે ઊનાજે ડમાસ્કસના સૌથી ઉત્તરના સંસ્થાન હેમથ ઉપર હલ્લો કર્યો. મધ્ય એરેન્ડીસ ઉપર આવેલા કરકર આગળ તેણે એક મોટી

જીત મેળવી, અને તેથી આરમ્ભીનીયન રાજ્યધાની તરફ જવાને તેનો માર્ગ ખુલ્લો થયો. જે હરકર ઉપર તેણે આ જીત મેળવી હતી તેમાં પ્રજાપિત્રા દક્ષિણ મેખાટીકે સુગ્રાનોએ મોઢવેણાં મેળ્યો હતો. દાખલા તરીકે એક મૈત્ર્ય ઇમરેય કે ત્યાં અઢાળ હમણું ગત્ય કરતો હતો તેમાંથી આવેલું હતું. પણ આ જીત પછી આર વાં સુધી આ મહાન ગળ ડમારકમની જાતની ઉપર હજો કગામો કાઢ્યો નહો, અને હજો કયાં પગી પણ તેને કાંઈ કરીને પોતાની જીતોનો અંત આણવામાં તે સફળ થયો નહો. લડાઈમાં મેકાવડા એક મરનાર હેઠળે ૮૪૨ માં ત્યાં આગળ જે એક નવો વંશ સ્થાપ્યો તેનાથી તાગ્ન થઈને એક મેકા સુધી આરમ્ભીનીયન ગળઓને દક્ષિણ પ્રદેશોનો પૂરા ઉપભોગ કરતા ડમારકમે અટકાવ્યા. જે કે શાવમાન-મર અને અઢાઢ નીગરી ત્રીજા સગીના તેના વંશજો પેપેગાઈનમાં શુસવાને મફત થયા નહોં તો પણ ઇમરેય ઉપર આમીરીયન સત્તાની અમર શક થવા માડી હતી એના અદરઅદરના ટંટાઓને લીધે તેમજ ડમારકમ તરફ તે ખીક તથા અદેખાઈની લાગણીથી જેણું હોવાથી આખરે તેનો નાશ નક્કી હતો કેવીક પગી ખીજે જમાને ઉત્તરના અને દક્ષિણના યાદુદીઓ, જેઓ તેના અને તેના હીકરના હાથ તમે એકજ પ્રજા તરીકે દેખાતા હતા, તેમની અંદર પહેલાની વિરહતા પાછી પ્રમદી નીકળી હતી અને તેઓ ધુગ પડના જતા હતા. તેમની બાર કોમો કહી પણ એક જાતની હતી કે કેમ તે નક્કી નથી. પણ એટલું તો નક્કી છે કે ઉત્તરની કોમોમાં મોટે ભાગે આરમ્ભીનીયન લોકોનું મિશ્રણ હતું અને તેમને મધ્ય સીરો-આની અસરનો ચેપ લાગ્યો હતો. કેવીક અને સોલોમને હેમથ અને પ્રીનીશીઆ સાથે જે સંબંધો બાધ્યા અને ચાતુ રાખ્યા તેથી કરીને આ અસર મજબુત થઈ હતી; અને ખાસ કરીને આસર અને ડાનના સુલકમાં તો તે ઘણી જ મજબુત હતી આ અને બીજી ઉત્તરની

કેમો સેમીટીક સમાજને માટે અતિ ઉપયોગી એવી એક ચીજ પર દક્ષિણની કેમો જોડે કદી પણ એકમત થયા નહોતા. એ ચીજ તે તેમનો ધર્મસંબંધો આચાર અને વિચાર હતો.

ધર્મરત્ને મનુષ્યગુણો આપવાનો વાદ, જે દક્ષિણની ટોળાઓ અરબસ્તાનમાંથી લાવી હતી, તેને ધર્મચરી ગુણોને પણ રૂપો આપવાના ગેલીલીમાંથી આવેલા વાદ જોડે કદી પણ બનતું નહોતું. આ માન્યતાને માટે ન્યુડાની દંતકથાઓમાં પુષ્કળ નિશાનીઓ છે. ઇસરેલાઇટો પેસેન્ટાઇનમાં આવના પહેલાં પણ એકસોડમની વાતમાં મર્ષ અને વૃષભ બંને અવનાગે આપણા દીકામાં આવે છે. સંખ્યાબંધ પેગંબરોએ બટકી બટકીને ધણું મમળવવા છતાં અને ઉત્તરની જાતોમાં પણ ઘણાઓ આ વધારે ઉંચા ધર્મને માનનારા હોવા છતાં પણ આરમીનીયનો અને શીનીશીયનોની પડોશમાં આ માન્યતા મજબુત થઇ; અને આખરે સોલોમનના લાંબા રાજ્યનો અંત આવ્યા પછી ઉત્તર અને દક્ષિણ છુટાં પડ્યાં. આ બનાવ પછી ઉત્તરની કેમોને કારી ધા લાગતાં સુધી ફરીથી એક સંયુક્ત ચાલુદી પ્રજા ઉભી થઇ નહોતી. ઉત્તરના રાજ્યને ડમાસ્કમ સત્તાવતું હોવાથી અને પોતાના ટંટામાં તેને જળરજસ્તીથી ઘસડતું હોવાથી, બહારની મદદને માટે તેને ફાર્સ, મારવાં પડ્યાં. ઉમરી વંશ કે જેણે ઉત્તરના મહાન રસ્તા પર કાણુ મેળવવા માટે સેમેરીયાના કુગર ઉપર રાજ્યધાની કરીને પોતાનો રાજ્યમહેલ (જે થોડા વખત પર જોણી કઢાયો છે) ત્યાંજ બંધાવ્યો હતો તે મુખ્યતઃ ટાવર ઉપર આધાર રાખતો. ત્યારપછીનો જેહુ વંશ જેણે ઉમરીના પુત્ર અને તેની શીનીશીયન રાણી સામે બળવો કર્યો હતો તેણે આસીરીયાની મદદ માંગી, અને ડમાસ્કસ પર હંમેશ દગાણ કરવાને તેને ઉત્તેજન આપ્યું. તે આમ કરવાથી પોતાનાજ પગ ઉપર કુહાડો મારતો હતો, કારણ કે ઇસરેલની ઉત્તરે એક મજબુત આરમીનીયન રાજ્ય ચાલુ રહે તો જ તેને

તાના વખત સુધી ટાંધવાની આથા હતી જેણેજોમ બીજાએ અને તેના પેગબર જોનાદે જોનુ જોષ્ટુ હતુ કે આસીરીયાએ જો અ વખત ડાઝકમને છુટુ તો મેમેરીયાનો વારો ત્યાર પછી નરતત આવશે

જે ક્રમે પશ્ચિમમાં આસીરીયન ગળ્ય ફેલાયુ તે ક્રમ આપણને વિગતવાર નહીં તો પણ થોડે ઘણે ભાગે બાદગાહી નેધિમાથી માન્ય પડે છે સુક્તીમ નદી ઓગંગવામાં મુખ્ય મથક તરીકે વાપરવાને તેના પૂર્વ મિનારા પર આવેલી એક જગ્યાને તેણે પહેલવહેની મથુમાં લીધેલી જણાય છે આ જગ્યા તે મીનમર સીપ હતી પુરે તીમને મગતી અને મીરીયાની સૌથી દક્ષિણે આવેલી માણુર નેના મખતી મામે આ જગ્યા આવેલી છે મીનમર સીપ એ અગાઉ નાના આરમીનીયન મસ્જાનની રાજ્યધાનીનું શહેર હતુ આ શહેર ૧૧મી સદીમાં તેના રાજ્યના ત્રીજા વર્ષમાં લીધુ હતુ તેના મજે જનુને માટે ગમવાનો હતો એની માખીતી એ છે કે તેને નનુ નામ આપીને રાજાનું એક નિવાસસ્થાન બનાવવામાં આયુ હતુ તેના મેસોપોટેમીયન દરવાજાની દરેક બાજુએ તે મમરે ઉભા મેના પથ્થરના મે મિલે અસનના બાદગાહી શહેરની જગ્યા પર આવેલા આધુનિક ગામ ટેલ અમારમાથી હાલમાં મગી આગ્યા છે અને તેમના પર આસીરીયન છતની યાદગીરીમાં નેમા કોતરેલા છે આ પથરાથી મેસોપોટેમીયામાં જે પ્રદેશો આર મીનીયનોના હાથમાં દોઢ સો વર્ષ સુધી હતા તેમને આસીરીયાએ રાતાના ગળ્ય જેડે જાયુને માટે જોડી દીધા એમ નક્કી થાય છે આ (આગમીનીયન) રાજ્ય ત્યાં ક્યારે સ્થપાયુ તે આપણે એક્કસ જાણ નથી પણ ઇ સ પૂર્વે આશરે ૧૧૦૦ માં ટીમનાથ પાઈનીમની મતાનો નાશ દક્ષિણના આરમીનીયન હલ્લાની પાછળ તરતત આવેનો હોવાથી આ હલ્લોજ તે નાશ બદન મોટે ભાગે કારણભૂત થયો

હોય એ મંલવિત છે તેમજ યુક્તીમના પૂર્વ કીનાગ ઉપર આવેલા આ આરમીનીયન ગજ્યો તે હ'નાનેજ પગિણામે પેદા થયા હોય તો ના કહી શકાય તેમ નથી. તેમનામા ઝાંથી બાવાન અને આસીરીયાનો ભોગ થઇ પડવામા છે તું બીટઅદીની હતુ તેનો મુનક હેરનની પશ્ચિમે આવેલો હતો અને તેનું મુખ્ય શહેર ગીવબર સીપ હતુ

યુક્તીમ પર આવેલી એક બીજી જગ્યાની જીત તે આમીરીયન વધારાનું બીજું પગથીયું હતુ આ જગ્યા મીરીયાની માજી તરફ આવેલી હતી અને તેનો કનજો પણ દીનમર મીપની માફક જ વેચાયેલો હતો આ જગ્યા યુક્તીસ ઓગ બીને પેની પાગ ઉતરતા બરકરને આશરો આપવાને અને ખડણી એકઠી કરવાને માટે હતી આ જગ્યા તે પીટું શહેર પહેલા તે એક હાડી લોડનુ શહેર હતુ, અને કદાચ બાઇમનમા આવેલુ પેથોગ શહેર પણ તેજ હશે તે માજીગની નજદીકમા આવેલુ હતું, પણ તેની જગ્યા હતુ નાકમ જણાઇ નથી વલુ કરીને જ્યા આગળથી તે નદી વહે છે ત્યા આગળ તે આવેલુ હતુ શાનમાનમગ્ના રા ત્યના છૂંદા વરમા તેને એક આમીરીયન નામ આપવામા આ યુ હતુ અને મીરીયામા થતી મવી લડાઇઓમા ત્યારપછી તેને મુખ્ય મથક તરીકે વાપરવામા આવ્યુ હતુ વળી થોડક દુર ઉત્તરે આવેલા વધારે મોટા અને માત'જ શહેર કાગકેમીરાને ધાકમા રાખવાને પણ તે કામમા આવતુ હતુ આ મરકેમીરા આમીરીયાના જાથુના કમગ્નમાથી ધણા વખત મુઠ્ઠી મુકન ગયુ હતુ પણ જ્યારે જ્યારે શાલમાનમર તુટ કરવા જતો ત્યાર ત્યારે તેની પામે ખડણી ઉવરાવતો હતો

તેના જાથુના મુનકનો આ પશ્ચિમમા છેલ્લો વધારો થયા પછી શામમાનમર મ તોરે બેરેનો જણાય છે યુક્તીમ ઓગ'ગવામા તેને હવે

નાંના વખત સુધી ટકવાની આશા હતી. જેરોલોમ બીજાએ અને તેના પેગંબર જોનાહે જોડું જોડણું હતું કે આગીરીયાએ જો એક વખત ડાઝકમને છુંડું તો મેમેરીયાનો વારો ત્યાર પછી તરતજ આવશે.

જે ક્રમે પશ્ચિમમાં આગીરીયન રાજ્ય ફેલાયું તે ક્રમ આપણને વિગતવાર નહીં તો પણ થોડે ધણે જાગે બાદશાહી નેધામાંથી માન્ય પડે છે સુરેતીસ નદી ઓગંગવામાં મુખ્ય મથક તરીકે વાપરવાને તેના પૂર્વ કિનારા પર આવેલી એક જગ્યાને તેણે પહેલવહેલી કાણુમા લીધેલી જણાય છે આ જગ્યા તે દીલબર સીપ હતી. સુરેતીમને મગની અને ગીરીયાની મીથી દક્ષિણે આવેલી માણુર નદીના મુખની મામે આ જગ્યા આવેલી છે દીલબર સીપ એ અગાઉ નાના આગમીનીયન મંસ્થાનની રાજ્યધાનીનું શહેર હતું આ શહેર નાવમાનમજે તેના રાજ્યના ત્રીજા વર્ષમાં લીધું હતું. તેના ટગજે જાયુને માટે મખવાનો હતો. એની માખીતી એ છે કે તેને નવુ નામ આપીને રાજનું એક નિવાસસ્થાન બનાવવામાં આવ્યું હતું તેના મેસોપોટેમીયન દરવાજાની ફરેક બાજુએ તે અમથે ઉભા કંઈવા પથ્થરના બે સિંહો અસખના બાદશાહી શહેરની જગ્યા પર આવેના આધુનિક ગ્રામ ટેલ અમારમાથી હાલમાં મળી આવ્યા છે અને તેમના પર આસીરીયન છતતની બાદગીરીમાં યેજો ડ્રાનરેના છે આ પગથાથી મેસોપોટેમીયામા જે પ્રદેશ આરમીનીયનોના હાથમા દોઢ સો વર્ષ સુધી હતા તેમને આસીરીયાએ પોનાના ગત્ય જોડે જાયુને માટે જોડી દીધા એમ નક્કી થાય છે. આ (આગમીનીયન) રાજ્ય ત્યાં ક્યારે સ્થપાયું તે આપણે ચોક્કમ જાણના નથી પણ ઇ મ પૂર્વે આશરે ૧૨૦૦ માં દીગવાય પાઈલીમનની નજીક આગમીનીયન હલ્લાની પાછળ તરતજ આવેનો

દેવ મોટે જાગે કારણમૂત થયે.

હોન એ મલવિત છે તેમજ યુક્તીમના પૂર્વ કીનારા ઉપર આવેનાં આ આરમીનીયન રાજ્યો તે હ નાનેજ પગિણામે પેદા થયા હોય તે ના મ્હી શકાય તેમ નથી તેમનામા સૌથી બગવાન અને આમીરીયાનો ભોગ થઇ પડવામા છે તુ બીજાદીની હતુ તેનો મુનક હેરનની પશ્ચિમે આવેનો હતો અને તેનુ મુખ્ય શહેર ગીનનર સીપ હતુ

યુક્તીમ પર આવેલી એક બીજી જગ્યાની જીત તે આમાગીયન વધારાનુ બીજુ પગથીયુ હતુ આ જગ્યા મીરીયાની માણુ તગ્દ આવેલી હતી અને તેનો કનજે પણ ગીનનર મીપની માફકજ નેરાયનો હતો આ જગ્યા યુક્તીમ આગળી પેની પાગ ઉતરતા નરકરને આશગ આપવાને અને ખડણી એમ્દી કરવાને માજ હતી આ જગ્યા તે પીટુ શહેર પહેના તે એક હાડી હો તુ શહેર હતુ અને મ્દાય બાઇમનમા આવેલુ પથોગ શહેર પણ તેજ હશે તે માણુરની નજદીમમા આવેન હતુ પણ તેની જગ્યા હતુ ચાક્રમ જણાઇ નથી વાપ કગીને જ્યા આગળથી તે નદી વડે છે ત્યા આગળ તે આવેન હતુ રાનમાનમરના ગ થના છદા વર્ષમા તેને એક આમીગીયન નામ આપવામા આ યુ હતુ અને સીરીયામા થતી નવી નકબઆમા ત્યાગપત્રી તેને મુખ્ય મથક તરીકે નાપરવામા આ યુ હતુ વળી થોડે દૂર ઉત્તર આવેના વધારે મોટા અને માતબગ શહેર મગ્કેમીશને ધામમા ગખવાને પપુ તે કામમા આવતુ હતુ આ મરકેમીશ આમીરીનાના જાથુના મમજનમાથી ધણુ વચત સુધી મુકન ગજુ હતુ પણ જ્યારે જ્યારે સાયમાનમર નદ કરવા જતો ત્યાર ત્યારે તેની પાસે ખડણી ઉતરાવતો હતો

તેના જાથુના મુનકનો આ પશ્ચિમમા છેલ્લો વધારો થયા પછી સાયમાનમર મતોરે બેઠેનો જણાય છે યુક્તીસ આગળવામા તેને હવે

કદી અડચણ આવે એમ ન હોતું; અને સીરીયન કીનારા પર પણ તેણે પગપેમારે કર્યો હતો. પણ આ વાત આટલેથી અટકી કે કેમ તે આપણે નક્કી કદી શકતા નથી, કારણ કે જો કે તેની હાથમાં આવેલી નેધિ ખીજ કોઈ મોરીયન શહેરને નવાં નામ આપતી જણાતી નથી તોપણ નોંધ્યા વગરનાં નામો તેણે ઘણાં આપેલાં હોય, તેમજ કેટલાંક ખીજાં શહેરો નવાં નામ મેળવ્યા વગર જ આસીરીયન લશ્કરોથી જાયુને માટે રક્ષાયલાં હોય. ગમે તેમ હોય પણ દર વર્ષે આસીરીયાની જુદી કોમેને સીરીયાની મધ્યમાં આગળ વધતી આપણે જોઈએ છીએ. ૮૫૪માં શાલમાનસરનું લડાઈને માટે રાખેલું સૌથી આધેનું મુખ્ય મથક ખાલમાન (અસેપો) હતું; અને અહીંથી જ તેણે પાછળથી એપેમીયા તરફ ઓગળાતા શહેરની નજીક કરકરની લડાઈ લડવાને ઓરોન્ટીસ ઉપર કુચ કરી હતી. પાંચ વર્ષ પછી તે મીવી-શીયામાં જુદ કરવા ગયેલો ત્યાંથી એકદમ નીચે ઉતરી આવી હેમથમાં દાખલ થયો. ૭ વર્ષ પછી ફક્ષિયમાં તેણે વધારે જગ્યા મેળવી, અને વચગાળે કંઈ નહિ તો એક વખત ફરીથી મીરીયા પર હુમલો કર્યો, ૮૪૨માં કીનારેકીનારે એક નવે રસ્તે ગયા પછી તે બીગટ આગળથી અંદર (દેશમાં) ધુસ્યો, લીબેનન અને એન્ટીલીબેનન ઓગળી મયો અને ડમારકસની ફળદુપ ભૂમિ લગી જઈ પહોંચવાને તેમજ હોરન તરફનો થોડોક મુલક પણ જુદવાને શક્તિમાન થયો. પણ તેણે તે કિસ્સેજંધ શહેર લીધું નહીં. કદાચ તે બેડનાઈ લોકોના અમીરને મળતો હોવાથી તે લેવાને તેણે યત્ન પણ કર્યો નહિ હોય. ત્રણ વર્ષ પછી તે પાછો આવેલો જણાય છે; પણ પહેલી વખતથી આગળ ગયેલો જણાતો નથી. ખરેખર તેણે શીનીશીવા, સીલસીરીયા અગર ડમારકમ અને પેલેસ્ટાઈનમાં જાયુની રાજ્યવ્યવસ્થા કરીને તેમને પોતાનાં કર્યાં નહીં. ઉપર જણાવી ગયા છીએ તેમ આપણે ખાતરીથી કદી શકતા નથી

કે મનુર ઉપર આવેલા ચોકી રાખવાના ઘરકરી થાણા પીટ મિત્રાય તેના વખતમાં આસીરીયાએ સીરીયાનો કોઇ પણ ભાગ પોતાના મામાન્ય જોડે નહીંને માટે જોડી દીધો કે નહીં, તેમજ શાવમાન-મરના તરતના વંશજોએ પણ શું કયું તે પણ આપણે જાણના નથી ફક્ત આટલું યાદ ગખવું જોઈએ કે તે મિદાની આખરે અન્ના નીસારીએ પોતાની લાગવગ (તેના કબજાના મુલક મિત્રાય) દક્ષિણમાં સ્થેજ વધારી હતી, અને તેમા શીનીગીયાની નહીં પણ ઉત્તર શીનીગીયા અને જોરડનની પૂર્વે આવેલા આગ પ્રદેશો માથેનો પેપેસ્ટાઇન પણ આની જતો હતો.

સીનીગીયા

જ્યારે કોઇપણ આમીરીયન બાન્તાહ યુદ્ધેતીમ જોડા ગતો અને પશ્ચિમના મરદારોની તાબેદારી સ્વીકારવાને અગર તો તેમનો કોઇ તાબે થવામા હીય કરે તો તેનો મુલક જુદી લેવાને બરકર એકઠા જવા પીટુમા આવતો ત્યારે તે શીનીગીયા અગર ડમાસ્કસના રાજ્યની હદ કરતા એશીયામાઇનર્સની હદથી ત્રણો પામે હતો આમ છતાં પણ, ચારમાથી ત્રણ વખત, એમીગીયાના ગઝાઓ સીની-યાના કેટલીકવાર હુંટાયલા મુલકોમા ફરીથી એકવાર ઉતરી પડવામા મતોપ માનતા, અને કોઇક વખતે તેઓ જો ઉતરે જતા તો પૂર્વ મીલીશીયાથી કોઇ દિવસ અગાડી જતા નહોં; એટલે કે પીટુની નજરીકમાં કોઇ પણ ઉંચી જગા પર ચડીને એક ચોખ્ખે નિર્વેમે તેમની નજર જેટલે સુધી જાય તેનાથી લાગ્યેજ આગળ જતા આમ છતાં પણ તેમની દૃષ્ટિમર્યાદા પર ઉતરે આવેલા પર્વતોની પેલીપાર હુંટવા લાયક ગણ્યો હતા ત્યા આગળ ખાનોગાલમટ અને તેની ગળ્યધાની મીલીડથી બનેલો ફાદુપ પ્રદેશ જે પાછળથી ટ્રે-ઓનીયાનો એક ભાગ થવાનો હતો તે આવેલો હતો, એની પશ્ચિમે

ટેમામ કે જે બાપીના કેએાડીના પર અને દક્ષિણ કેએાડાયા ઉપર પ્રમરેનો દનો તે પ્રદેશ દનો અને ટીએમીટીમ અને િમનીયન મેતાનનો ભાગ ધગવનો મમ પ્રદેશ પણ દનો તે જના નવમી મદાના આદલાની નદાગએએ આવા મુદ્દર વિમરને તા માટે આદલો બેરો વખત જવા દીધો દશે ૧ કાગ્ધુ એવુ જ છે કે તેએા જાતે અને તેમના સરમે (જે હલુ આમીરીયાના જાનના જે મેમાઇટોમાથી બનેલા હતા) મળ આગમ હતા અને દક્ષિણમાથી આવેલા હતા અને તેમને ટોમની પેની પાર આવેનો ઉચ્ચ પ્રદેશ તેમના પહીના તથા મેમાઇટોની માદા નાપમદ હતો ગેરમની તલેની લગી, વાગ-વાગ ધમી જતા આરમોના મોજાએ ફેટીશ્વાર તેની ખીણોમાથી પમાર થતા અને તેમનો ઘોગા ભાગ એશીયામાઇનરમા ધજે રૂર સુધી જતો પણ તેએા ત્યા ઝાઝી વાર નવા પામતા નહી એ િયામાઇનગને માટે આસીરીયનો જેટનો શટાગે ખાતા તેટના જ હમ ગથી તેમની પત્રી આવેના ધગનીએા તેના પગ હ નો શ્રવાનુ ામતા હતા આ વાતનો પુરાવો પાછના ઇતિહાસમાથી ધણો મળી આવે છે એશીયામાઇનરમા મારેસન નોમ ક' પલુ જાથુને માટે ધુમ્યા નગેતા તેની જાનુની છત તો ઉત્તર પ્રદેશના તુકાને હાથે થવાની હતી જે જગ્યાએથી હાનમા એગમી અને તુર્ક જોનીએા લુરી પડે છે ને જગ્યાએથી સેમાઇટો કહી પણ આગમ ગયા નગેતા ઉત્તર મીરીયાની મૂમિની સરાસરી ઉંચાઇ ૨૫૦૦ ફીટ જેની પહોએ છે કે તરતજ અરેમીક ભાષા જોવાતી બધ થાય છે

આથી શ્રીને આપણે આસીરીયન નરમેને ટોરમની પેની પાર ધજે રૂર સુધી જતા અગર ધણો કાગ રહેતા કલપિ જ્ઞેષ્ઠુ નહીં પણ તેએા હરદ મેશ મીડીશીયામા જતાદેખાશે કાગ્ધુકે જ્ઞેકે તેની અને મીરીયાની વચ્ચે એમેનમ પર્વતની મોટી નિવાય આવેલી છે તો પણ તેમને તેમ મ્યા વગર છુટકો નહોતો મીડીશીયાનો જે ભાગ

આમીરીયનો હુટતા તે નીચાણુમા આવેનો છે તે દક્ષિણ તરફ જુએ છે, અને ઉત્તર અને પૂર્વના હજી પચ્ચમાથી ઉંચા પર્વતો વડે તેનું રક્ષણ થાય છે કીનારાપગ્નો પ્રદેશ બાદ કરીએ તો મીરીયાના કોઇ પણ ભાગ કરતા તે વધારે ગરમ અને મમશીલોણુ છે અને સામાજિક દૃષ્ટિએ જોઇએ તો એશિયામાઇનર કે જેનો તે એક ભાગ છે તેના કરતા દક્ષિણ પ્રદેશો જોડે તેનો મળધ હમેશા વધાર છે તેના સપાટ ભાગમા અને ખામ કરીને તેના મુખ્યસાદેર દારમમમા પ્રાચીન સમયે સેમીટીક લોકોની જ વસ્તી મુખ્ય હતી મીરીયાની જોડે મીનીશીયાનો મળધ એટલો મધો ઘાડો હતો કે તેના પૂર્વભાગ ક્યુનો રાજા આમીરીયન ધસારાની સામે મામાન્ય બચાવ માટે ૮મથ અને ૭માસ્કમના ગળાઓ તથા તેમના દક્ષિણ મીરીયાના મિનોએ ઉભી કરેલી ટોળીમા જોડાયો હતો શાલમાનમરે ૮૫૪મા ગા મ પને કરકર આગળ તોડી નાખ્યો અને મીરીયાના બચાવમા ઉભેલા ગળાઓમાથી એક અગત્યના ભાગને નિગ્ધયોગી કરી નાખવાને માટે તે ૮૪૮મા પાગીન ઓગ ગોને ઘુ પર લુગી પડ્યો પણ તે વખતે હેમથમા બગલો થવાથી તે પાછું ફરતું પડ્યું, અને તેના રાજ્યના પાછલા ભાગ સુધી પૂર્વ મીનીશીયાને તે બગબગ મણુમા આણી શક્યો નહિ

શાનમાનમરે એશિયામાઇનરના અને નાના અને મામા ય રીતે અગ્નિપ્રયા ખુણાપર અજબ ધ્યાન આપ્યું હતું તેના રાજ્યના પચ્ચીશમા વર્ષમા તે લખે છે કે ત્યાર પહેલા તેણે સાત વખત એમેનમ ઓગ ગ્યો હતો અને બીજે વર્ષે આપણે તેને મીનીશીયામા નાખન થતો અને તેના રાજાને કહાડી નાખી તેના બદલામા બીન્ને વધારે કહાગરો ગળા બેમાડવાને ટોરમ નગ્ કુચ કરતો જોઇએ છીએ

ટોરમની પેની પાગ આગળ વધવાને માટે તેણે મીનીશીયાનો કા

પણ ઉપયોગ કર્યો નહોતો, કારણ કે ટેળાવના રાજાએ ઉપરઉપરથી જ તેની મતાનો સ્વીકાર કરવાથી તે સંતોષ પામ્યો હતો. આથી કરીને આપણે એમ અનુમાન કરવું પડે છે કે તેને સીલીશીયાની જાન પર જ હત્યો કરવો હતો. આશરે ત્રણમો વર્ષ પછી સીલીશીયા, કે જે આ સમયમાં પ્રાચીન પૂર્વના કોઈ પણ ભાગ કરતા વધારે ગાદા અધિકારમાં રહ્યું હતું, તે એસીયાની ચાર મુખ્ય મત્તાઓમાં પોતાની જગ્યા લેશે વખતે તેનો રાજા નેબુકેડનેઝ બીજા જેઠે મળીને મીડીયનો અને લીડી યોદ્ધો, જેઓ પોતપોતાની સત્તાની ટાંચે હતા, તેમની વચ્ચે મનાદ કરાવવાને માટે ભાગલા કરતો જાણીશો ત્યાં પછી તે ફરીથી અધિકારમાં ગરકાવ થશે અને લાંબા વખત મુધી તેના રાજાઓ, જેને ગ્રીકો સેનેગીમ કહેતા હતા, જેઓ તારમમમાં રાજ્ય કરતા હતા, અને જેમની અને બીજા એનેટોલીયન રાજાઓ વચ્ચે ધણો તફાવત હતો, તેમને વિશે આપણે લગભગ કશુંજ માત્રાગીશું નહીં. પણ ઉપર પ્રમાણ સીલીશીયા મનાદ કરાવવાને વચમાં પડેલું હોવાથી તે ધણા વખતથી ગજબુત થતું હોવું જોઈએ એમ આપણે વાસ્તવિક રીતે ધારી ગઈએ. વળી શાવમાનમટે વખતોવખત કરેલી ખુટાથી નવમી મઠીમાં તે પૈસાદાર અને સુધરેલું હોવું જોઈએ આપણે જાણીએ છીએ કે સેનકનની માનતાતું તે એક મુખ્ય સ્થાન હતું, અને તેના રાજાઓ મુશળી જાતને મળતા હતા એમ કદાચ આપણે ધારી રાખીએ જે મૂળ પ્રજાએ દીગપાથ પાછલીસરના વખતમાં આસીરીયા પર હુમલો કર્યો હતો તેના મુખ્ય વંશજોમાં નહીં તો પણ જુના હાગી સુધારાના મુખ્ય વારસોમાં તેમનું નામ ગણાતું હોવું જોઈએ કેટલાકે તેનો સુધારો એથી પણ વધારે પ્રાચીન માને છે અને ધારે છે કે જે કેદમુઓ અદારમાં અને ત્યાર પછીના વંશના ફેસહોને કીમતી બેટો આપવા આવ્યા હતા તેઓ સીલીશીયનો જ હતા.

કમનમીએ શીનીશીયામાંની પ્રાચીન જગ્યાઓનું ખોદકામ શાસ્ત્રીય પદ્ધતિએ હજી સુધી માથે લેવાયું નથી; પણ ધણાં વર્ષ થયાં પ્રાચીન વસ્તુઓ ખરીદનારાઓને ટોરમ અને તેના બદરેથી કાતરેલા પત્થરો અને ઘણી સુંદર કારીગીરીવાળા મહોરો (Seals) મળતી જાય છે આ ચીજો હાટી કારીગરીની છે પણ તેની ધણીખરી પેદાશ કમતા મોડા સમયની દેખાય છે પોતાની નકશીમા તેઓ કેટલાક વિચિત્ર ડીઝાઇનો જે સાઇપ્રસમા પણ જોવામાં આવેલા છે તે બતાવે છે. વળી તેઓમાંની કેટલીક ચીજોમાં તો જે વિચિત્ર જાતના ઘાટો આયોનીયન કળામા જણાય છે તે પણ છે બીજી નિશાનીઓ મળે નહિ ત્યાંસુધી આ નાની નાની ચીજો શીનીશીયામા અસ્તિત્વ ધરાવતી એક ઉચી હાગી કારીગીરીની માફી તરોંકે ઉભી રહેશે આ કારીગીરી નવમી સદી જેટલા વહેના મમથે પણ એનેટોલીયન કીનારા પરના ગ્રીક મંસ્થાનોની અને ત્યાં પહેલા કદાચ ઇજીપ્તન પ્રદેશની કોટન હુન્નરકળાની અસરથી ઉંચા પ્રકારની થઇ હતી નીનીશીયન સુધારો એ પૂર્વ અને પશ્ચિમને જોડનારી એક કડી રૂપે છે, અને ઇતિહાસકારો ધારે છે તેના કરતા તેની અગત્યતા અને તેના અભ્યાસની જરૂર ધણી છે

એશીયા માઇનર

એશીયા માઇનરમા ટોગસની પેલીપાઝ નવમી મહીના કાંઇપણ એસીરીયન રાજ્યએ જાતે કુચ કરી હોય એમ માનવાને આપણને કારણ નથી અવગત બાની—ગાલમટ અને ટેબાલ ઉપર રણી વખત લુગર સૈન્યો ચઢી ગયા હતા અને શાનમાનમરના રાજ્યના પાછલા ભાગમા તે બે મુનકના રાજ્યઓને એસીરીયન સત્તા વાર વાર સ્વીકારીને ખડણી આપવી પડતી હતી પણ પશ્ચિમ દ્વીપકલ્પનો આઘેનો અને મોટો ભાગ મહાન રાજ્યના પગમા મપડાયો નહતો ૮૦૦ ના

વર્ષમાં એસીરીયનો કદાચ તેને માટે ઘણું જ થોડું જાણ્યું હતા, અને આપણે પણ તેને માટે તેટલું જ જાણીએ છીએ. પણ આપણને એટલી તો ખબર છે કે આ સમયે તે મુલકમાં એક મજબૂત ઉપરાજ્ય આવેલું હતું. તેની રાજ્યધાની સેન ગેરિયમ નદીના દક્ષિણ પ્રદેશમાં હતી અને એસીયાના ગ્રીકો તેને ફ્રીજિયાના નામથી ઓળખતા હતા. દેશની અંદરના ભાગમાં આવેલી આ સત્તાનો દેખાવ તેમની નજરમાં ઘણો મોટો થઈ પડ્યો; તે એટલે સુધી કે તેણે એસીરીયાને તે ધડીએ ઢાંકી દીધું અને તેઓ તેને દુનિયામાં સૌથી માતબર રાજ્ય ગણવા લાગ્યા. શરૂઆતની ગ્રીક દંત કથામાં તેની અગત્યતા ઘણી હોવાથી તેના ઉદયનો જ નહિ પણ તેના ઉપરીપણનો સમય પણ આપણે ૮૦૦થી પહેલાં મુકીશું તો તે ખોટું કહેવાશે નહિ. પણ ખરું જોતાં જીર્જ મજબૂત કારણોને લીધે આપણે માનવું પડે છે કે આ ઉપરાજ્યની સત્તા નવમી સદીના અંત પહેલાં પાછળના ફ્રીજિયા કરતાં ઘણા મોટા પ્રદેશ પર પ્રસરી હતી અને તેની પશ્ચિમ હદ લગભગ આયોનીયન કીનારા સુધી પહોંચી ગઈ હતી. દાખલા તરીકે ઇલીયડમાં ફ્રીજિયનોને ટ્રોજનોના પાંડોશીઓ તરીકે લેખવામાં આવ્યા છે; અને શરૂઆતની હેલેનીક દંતકથાનો મોટો ભાગ બતાવી આપે છે કે ટ્રોડ જાતમાં જ નહિ પણ રમનાના અજ્ઞાતની આસપાસ આવેલા પશ્ચિમ કીનારાના મધ્ય ભાગમાં તેમજ ફેરૂટિયાના મેદાનમાં ફ્રીજિયનો ઘણા વખતથી રહેતા હતા, અને આ મુલકમાં રહીને તેઓ પરદેશી ગ્રીકો જોડે સીધો સંબંધ ધરાવતા હતા. આ પરથી એટલું તો ચોક્કસ જણાય છે કે ઇ. પૂ. ૮૦૦ પહેલાં એક સમયે સેન ગેરિયમ નદી પરની સત્તાની થોડી ઘણી તાબેદારીમાં પણ દ્વીપકંટપનો લગભગ આખો પશ્ચિમ ભાગ હતો અને લીડીયાના હેરેકલીડ રાજાઓ પણ તેમાંથી સુકત ન હતા.

જો કે નવમી સદીમાં ફ્રીજિયા એનેટોલીયન મુલકના પશ્ચિમ

લાગને તામે રાખવાને શક્તિમાન હતું, તો પણ કેપેડેસીયાના હાટીની પાછળ એક બાદશાહી સત્તા તરીકે ગણાવા પૂરતો દ્વીપકલ્પનો પૂર્વ ભાગ પણ તેણે કાણુમાં રાખ્યો હતો કે કેમ તે મવાલ છે. આ સવાલનો જવાબ આપણે ઉપર જોયલી અને અગ્રણી પણ અસ્તિત્વ ધરાવતી મુશકી સત્તાની જોડે ક્રીજીયન સત્તાની એકતા વિષેના વિચાર ઉપર આધાર રાખે છે. આ એકતા બનવા જોગ છે. હાલમાં તો તે એટલે બધે લગી કણુલ રાખવામાં આવી છે કે ઇતિહાસકારોને “ મુશકી ક્રીજીયનો ” વિષે બોલવું એ સાધારણ વાત થઈ પડી છે. ધણું કરીને તેઓ ખરા છે. પણ સાવચેતીને માટે એટલું કહેવું જોઈએ કે આ એકમ આખરે મુશકીઓના રાજા મીટા અને ક્રીજીયાના છેલ્લા રાજા મીડાસ એ બંને વચ્ચેના એકમ ઉપર આધાર રાખે છે. મીટાની સામે અસુરનટસીરપાળ એક સૈન્ય પછી લડી-મીડાસને માટે હેરોડોટસના ઇતિહાસમાં કથન કરેલું છે અને તે ગ્રીક પુરાણોમાં પ્રસિદ્ધ છે. આ એકતા ધારી લેવામાં ધણી મોટી લાલચો છે. મુશકીનો મીટા અને ક્રીજીયાનો મીડાસ લગભગ મમકાલીન છે. બંને એશીયામાઇનરમાં રાજ્ય કરતા હતા. બંને સર્વોપરીપણું બોગવતા જણાતા હતા, અને બંને ગીમીરાઇ અથવા સીમેરીયનો જોડે લડ્યા હતા. પણ આમાં બીજી કેટલીક મુશીબતો છે; અને કદાચ તેમના પર જોઈએ તેટલું ધ્યાન આપવામાં આવ્યું નથી. જ્યારે મીટા એ નામ હાલ આપણે લખીએ છીએ તે સમય કરતાં ઘણા જુના વખતથી મેસોપોટેમીયા લગીના એશિયામાં એક સામાન્ય નામ જણાય છે, ત્યારે મીડાસ એ નામ પશ્ચિમમાંથી ક્રીજીયામાં ધણુ મોકું આવ્યું હતું. ગ્રીક દંતકથા કહે છે કે ક્રીજીસ અગર બીજીસ યુરોપના દક્ષિણ-પૂર્વ ભાગમાંથી આવ્યા હતા. આ દંતકથાને મેસીડોનીયા અને ક્રીજી આમાં અસ્તિત્વ ધરાવતાં આ

લોકવાયકાઓથી ટેકા મળે છે એટલું જ નહિ પણ પાછળી ક્રીષ્ણન કારીગરી અને લિપિના પાશ્વર્ય દેખાવથી પણ તેને ટેકા મળતો હોવાથી આપણે લાગ્યે જ તે જોટો માની શકીએ એમ છે. આથી કરીને ક્રીષ્ણઓનું મૂળ આપણે મેસીડોનીયાના ક્રીષ્ણોને આપીએ તો આપણે કશુંય કરવું જ પડે કે ક્રીષ્ણન નામ તરીકે મીઝમ શબ્દ મીટા નામના રાજાઓ એસિયામા પહેલ વહેલા દેખાયા તેના કરતાં ઘણે મોડે સમયે યુરોપમાંથી આવ્યો હતો આથી કરીને મીટા એ નામ ખામ કરીને મીઝમ જ છે એ આપણે સહેલાઈથી માની શકતા નથી. જ્યાં જ્યાં આસીરીયન નોંધોમા મુશકીઓને માટે કરેલા ઇશારાથી તેમના રહેઠાણ વિષે કંઈક સૂચના મળે છે ત્યાં ત્યાં તેઓ એનેટોલીયાના મેદાનની પશ્ચિમે નહિ પણ પૂર્વે વસેલા જણાય છે એટલે કે ખરૂં જોતાં જ્યાં પાછળના ઐતિહાસિક કાળમાં મોરકીઓ રહેતા હતા ત્યાં તેઓ વસતા જણાય છે. આથી કરીને નીચેની બાબતો હજી તકરારી છે. (૧) મુશકીઓ કદી પણ ક્રીષ્ણામા સ્થાયી થયા કે કેમ ? (૨) જો તેઓએ તેમ ક્યું હોય તો જે ક્રીષ્ણન રાજાઓએ મોરકીયમ અને મીઝમ નામ ધારણ કર્યા હતાં તે મુશકી હતા અગર મુશકી પર મના ધરાવતા હતા કે કેમ ? (૩) મારગોન અને આસુરબાનીપાલની નોંધમા મીટા તરીકે લેખાયના રાજાઓ ક્રીષ્ણનના નહિ પણ પૂર્વના મુશકીઓના ઉપરી હતા કે નહિ ? ગમે તેમ પણ હાલની સાક્ષી પરથી ધારી શકાય નહિ (જો કે તે અસંભવિત નથી) કે ક્રીષ્ણન રાજાઓ કે પેડેસયાના મુશકીઓ પર રાજ્ય કરતા હતા અને તે રાજ્યને લીને તેઓનું મહારાજ્ય નામ પામેલી હાટી સત્તાના રાજ્ય એટલું વિશાળ હતું. ગમે તેમ હો પણ તેઓનું રાજ્ય મજબૂત હતું એનેટોલીયામાં તે ઓથી જગવાન હતું અને તેના દ્રવ્યની અને કીર્તિને ધ સહેજેની ખ્યાતિથી ઝીક ઢામે (તેઓ હવે પશ્ચિમ અને દક્ષિણ-પશ્ચિમ કિનારા પર મોટા જગ્યામા ફેલાઈ

ગઈ હતી) બહીતી તેમજ અંતઃ જતી હતી. તેમાંની કેટલીક બચપણની ધાંત્રીઓમાંથી પમાર થઈને મોટા શહેરોમાં ફેરવાઈ ગઈ હતી અને જમીન તથા દરિયા માર્ગે દૂર સુધી વેપારી મંબંધ ધગવની હતી. ઇશીસસ ક્યારનું એક અગત્યનું મામાજિક અને ધાર્મિક કેન્દ્ર થઈ પડ્યું જણાય છે. ૧૯૦૫ માં મેદાનમાંના મૌથી જુના (એનાથી પણ જુનું એક કુંગરમાં હતું) આગેમીમના દેવગના ભોયતગાયા પરથી મળી આવેલા કારીગીરીની ચીજોમાંની કેટલીક ૭૦૦ ના વર્ષથી મોડી નહિ અંકાવી જોઈએ, અને તેમની નકશી અને કારીગીરી એક લાંબા વખતથી સ્થપાયેલી આમાદ હુન્નર-કગાની સાક્ષી રૂપ છે. ખાતરીથી માઈવીટમ સુદ્ધા રૂઝિનું એક પાકટ કેન્દ્રસ્થાન બન્યું હતું અને તેજે નવા શહેરને જન્મ આપ્યો નહિ હશે તો આપણની તૈયારીમાં હતું, પણ ૮૦૦ ના વર્ષમાં આપણે એશીયાના ગ્રીક શહેરો માટે તેમના અસ્તિત્વ મિલાવ બીજું પણ થોડું જાણીએ છીએ, આથી કરીને જે મૈક્ષ પગી જ કે જ્યારે તેઓ પશ્ચિમ એશીયામાં મહત્વનું સ્થાન ભોગવતા થઈ પડ્યા હતા, તેમના વિષે મવિસ્તર વર્ણન કરવું ઉપયોગી થઈ પડશે બસો વર્ષના ગાળા પગી જ્યારે આપણે પૂર્વની ભૂમિ ઉપર નજર નાખીશું ત્યારે આપણને તે ભૂમિ ઉપર ઘણું અજવાળું પડેતું જણાશે, કારણ કે તે વખતનું મમઝાલીન માહિત્ય માગ પ્રમાણમાં અને હરોમાલાયક સ્થિતિમાં મળેતું હતું. એટલું જ નહીં પણ તે સમય પછીથી પ્રગટ થએલા માહિત્યથી તેમજ પ્રચલિત દંતકથાઓથી પણ તેના ઉપર મારું અજવાળું પડે છે

પ્રકરણ ૩

ઈ. સ. પૂર્વે ૬૦૦ માંતું પૂર્વ

નગાઇ અને ગડનડમાં પમાર થયેલી બે સદીઓ પછી ઇ. મં. પૂર્વે ૬૦૦માં જ્યારે આપણે પૂર્વ ઉપર નજર નાંખીએ છીએ ત્યારે આપણને જણાય છે કે લગભગ તેના બધા પ્રદેશો પર નવા રાજાઓ આવેલા છે. રાજ્યનીય ફેરફારો ઘણા મોટા થઇ ગયા છે. કાપાકાપી અને હુંટકાટમાં ક્રોજીઅન વંશ શુભ થઇ ગયો છે, અને એક બીજી રાજ્યધાનીમાંથી તેનો અમથનો આગ્રિત તેને બદલે એશિયામાઇનર પર રાજ્ય કરે છે. નબળી સેમીટીક પ્રજાઓના મથકો કાગની રેવમાં ધસડાઇ ગયા છે અને સીરીયા રૂપી સુંદર હાડકું એક પડદેશી કુતરા પાસેથી બીજો પડદેશી કુતરા ખેંચતો જણાય છે એસીરીયાની રાક્ષસી મતા કે જેણે પશ્ચિમ એશિયાને પગ તળે છુંદી નાખ્યું હતું તે હારીને ધમી ગઇ છે, અને મીડી અને ફેલડીયન લોકો-જે આસીરીયાની રાજ્યની દ્રષ્ટિમધ્યાંદા ઉપર એક નાના મરખા વાદળા સુમાન હતા-તેની જગ્યાએ આવીને તેના પ્રદેશો ઉપર ગત્ય ચલાવે છે. આ બધામાંથી ખરેખર ફેરફાર કેટલો થયો તે આપણે જોઇએ. એસીરીયન માત્રાજ્યનું અસ્તિત્વ નહોતું. આ એક ઘણી અગત્યની બાબત છે અને આપણે તેને નિર્માત્ર્ય ગણવાની નથી આપણા મમય પહેલાં ૭ વર્ષ પહેલાં જ તેના પર છે'નો બા પડેલો છે, પણ એસીરીયાની સત્તા લગભગ અડધી મની થયા દીણુ થતી જતી હતી અને તેના અંત પહેલાં થોડો મમય અગાઉ તેના રાજ્યની બીજી સત્તાઓ જે છુટ બોગવતી હતી તેનથી એમ ચોક્કસ થાય છે કે પૂર્વ વર્ષો થયા તેની નડતર-માંથી મુક્ત હતું. ખરેખર આસીરીયન પ્રજાનું કેવાહ જેવું નગ

દીક અને અગત્યનું કેન્દ્રસ્થાન જે વચક્ષા સામ્રાજ્યની જુની રાજ્ય-
ધાની હતું તે પણ તાબે કરીને હુંટવામાં આવ્યું હતું અને તે
બધું ઉત્તરના સેમાછટોનો છેલ્લો મહાન રાજા ગાદી પર આવે તે
પહેલાં બની ગયું હતું.

નવું આસીરીયન રાજ્ય

છેલ્લાં દોઢસો વર્ષ થયાં એસીરીયન ઇતિહાસ—જે બહાર
અતિશય જુલમ અને ઘેર તેથી પણ વધારે મોટા કાવાદાવાની
એક કાળા તવારીખ છે—ઉપર જે આપણે નજર નાંખીશું
તો એક ઝપાઝ બંધ ઘેરાયલું અને ધીમે ધીમે પસાર થતું
તોફાન આપણને યાદ આવ્યા વિના રહેશે નહિ. નવમી
સદીના પહેલા અર્ધ ભાગમાં બધું ચાંત છે. ત્યાર પછી નહિ
જેવી ચેતવણી સિવાય ઘેરાયલાં વાદળાં પૂર જોસમાં ટુટી
પડે છે, અને તે જુસ્સો લગભગ એક સૈકા સુધી ચાલે છે. પછી
બધું પતી જતાં સુધી પ્રકાશ રહે છે. આસુરનદસીરપાલ અને
શાલમાનસર બીજનો વંશ ધીમે ધીમે તેના નિર્માણ થયેલા અંતને
પામ્યો. રાજ્યધાનીએ જાતેજ ૭૪૭માં બગવો કર્યો અને કાયદેસર
વારસોને બાળુએ મુકીને એક વિજયી સરદારને પસંદ કરવામાં આવ્યો.
આ માણસ કદાચ રાજ્યકુટુંબનો હોય, પણ આસીરીયાની રાજ્ય
ગાદી પર તેનો કશો હક્ક નહોતો. ટીગલાથ પાછલીસરે—તેણે નામ
આ પહેલાના રાજા પરથી લીધું હતું અને કદાચ તે પોતાનો હક્ક
બ્યાજબી ગણવાનો હોય—જેયું અગર કાંઈ ડાહ્યા સલાહકારે તેને
કહ્યું કે જે લશ્કરી રાજ્ય તેણે પચાવી પાડ્યું હતું તે આસીરીયન
ગામડાંઓમાંથી દર વર્ષે ચુંટી કઢાતા ગામડીયાઓ ઉપર વધારે
વખત આધાર રાખી થકે તેમ નહોતું; કારણ કે આ ગામો ઝપાટા-

અંધ ખાલી થતાં હતાં; તેમજ તે કાંઈ વખતે યુદ્ધેતીસની પેલી પારથી તો કાંઈ વખત આરમીનીવામાંથી તો વખતે પૂર્વ અને દક્ષિણના પાંડેશીઓ પાસેથી ઉધરાવાતી અનિશ્ચિત ખંડણી ઉપર પશુ ટપી શકે નહિ. આવા બેડવાઈ લોકોના આચારવિચારોના વખત હવે વધી ગયો હતો. આ નવા મહારાજાએ નવા વિચારો અમલમાં મુકવાને નવીન યુક્તિઓ યોજી, તેના ધંધો લશ્કરી સીપાઈનો હતો. પોતાની ગાદીને માટે તે પોતાની તકવારને આભારી હતો અને તેથી કરીને દરેક વર્ષે ત્રિમાસી બેઠકમાં બેઠકમાંથી એકલા કરાતા લશ્કર કરતાં તેની ધરજા એક પગારદાર અને સ્થાયી લશ્કર જે હંમેશાં હાથ ઉપર હોય તેને રાખવાની હતી. ખંડણી ઉધરાવવાને જ નિશ્ચયે ટાઇમીસથી મોકલેલાં લશ્કરોને જે મુલકો ખંડણી આપતા હતા તેમને હવેથી માત્રાજન્યમાં ભેડી દેવાના હતા અને તેમના ઉપર નિમાયકા સુખાઓને ત્યાં તેમને પોતપોતાની મહેસુલ ભરવાની હતી. વળી આ મુલકોએ બાદશાહી લશ્કરમાં પોતાના માણસો આપીને સામ્રાજ્યના બચાવમાં પોતાનો ભાગ આપવો જોઈએ. એવો નિયમ તેણે કહાડ્યો. છેલ્લે બાખીસોનના પક્ષના અને ધાર્મિક છુસ્સો ધરાવતા આશુરને જેમ એક વખતે બદલી નાખવામાં આવ્યું હતું તેમ રાજ્યધાની તરીકે કાલાહને બદલી નાખવી જોઈએ કારણ કે ત્યાં મત ચમકા રાજ્યવંશને જીતના રાજ્યની અને નવા બગવાની યાદગીરીઓ હજી તાજી હતી. આથી કરીને ટાઇમીસ પર જે જગ્યા કેલાહથી સહેજ ઉતરે હોય અને જે આસીરીયા તેમજ પૂર્વથી પશ્ચિમ તરફ જતાં ધોરી રસ્તાઓના મધ્યબિંદુ તરીકે વધારે સારી રીતે આવેલી હોય તેને રાજ્યધાની બનાવવાનો તેણે વિચાર કર્યો. પશુ સારગોનના રાજ્યનો અંત આવ્યો નહિ ત્યાં સુધી નીચેવેલ છેલ્લા આસીરીયન રાજાઓની રાજ્યધાની તરીકે મુકરર થયું નહિ.

દીગત્તાય પાછલીસરના અઢાર વર્ષના રાજ્યમાં વ્યવસ્થિત અને

મજબૂત બનાવેલું આ રાજ્ય કે જેની પામે લઢવાને સ્થાયી લરકર હતું, જેને લરતીને માટે પોતાના મુવકમાંની લગ્નયક પ્રજાઓમાંથી દગ્ગરો માણસો મળી શકે એમ હતું, જેની આમદાની સહીમયામત અને વિશાળ હતી, જેના અમલદારો જુદા જુદા પ્રાંતોને રાજધાની સાથે હંમેશા જોડાયવા રાખતા હતા, તે ત્યાર લગીમાં સ્થપાયલા કોઇ પણ રાજ્ય કરતાં વધારે બળવાન બન્યું.

ઉગરદુ હુંટારાઓ કે જે ઘણા વખત યમા મેમોપોટેમીયા તેમ જ સીરીયામાં પણ હુમલા હતા તેમને નારી પ્રદેશોની પેની પાર હાંકી કાઢીને તેઓના મુખ્ય શહેર વેનમા તેણે સહેવાઈથી પુરી દીધા બાનીયોનીયાને પણ તેટલીજ સહેવાઈથી નમાવીને તાબામાં આણ્યું અને શ્રીનીશીયન બંદરો તેમજ ડમાસ્કસ જે ત્યાં લગી અભેદ ગણાતું હતું તેમને જીતી લઈને તેમના પર ખડણી નાખી. આ બધા કારણોથી તેને પોતાના નવા બળનો ખ્યાલ આવ્યો અને તેને જગતમાં મર્વોપરી થવાની ઉત્કંઠા થઈ આ અશક્ય હેતુ પાર પાડવાની ઇચ્છા ધરાવનાર ઇતિહાસમાં આ પહેલી જ મત્તા હતી. પણ કેટલાક બનાવોને લીધે આ સવાલ સત્ય કરવાનો કોઇ પણ ઉપાય તેને થોડાક વખત મુલતવી રાખવાનો હતો. થોડાજ વખતમાં તેનો રાજ્યવંશ બદલાઈ ગયો અને માટે કેઇક અંશે સ્વદેશમાંની કેટલીક પ્રતિકૂળ ઓળેનો અને એથી પણ વધારે અમલદાર વર્ગથી રાજ્ય ચલાવવાની નીતિનો આપણે આભાર માનવો ઘટે છે ગિગયાથ પાઇલીસર પછી તેના વંશનો એક જ રાજા ગાદીએ બેઠો. પણ આ પ્રત્યાઘાત ઝાઝીવાર ટક્યો નહિ. ૭૨૨ના વર્ષમાં એક બીજો વિજયી સરદાર ગાદી પર આવ્યો અને સારગોનનું પ્રખ્યાત નામ ધારણ કરીને તેણે પૂર્વમાં મીડીયા તરફ અને પશ્ચિમમાં શીલી-શીયામાં થઈને ટેબાવમાં પોતાના રાજ્યની હદ વધારવી શરૂ કરી

આમ કરતાં કરતાં મુશ્કેલીઓના સળ મીટા જોડે તેને અથડાઅથડી
થઈ અને તે સળ પર તેણે ખંડણી નાંખી

સારંગોનનું મહારાજ્ય

આમીરીયન સામ્રાજ્યમાં જો કે હજુ એક મોટો પ્રાંત ઉમેરા-
વાનો રહ્યો હતો તો પણ સારંગોનના રાજ્યમાં તેની સત્તા ટોચે
પહોંચેલી કહી શકાય તેણે સેનાચરીયને વારસામાં એવો એક પણ
છેદનો મુલક આપ્યો નહિં કે જે એ જાળવી શકે નહિં; અને
મુખ્ય મત્તાના હાથમાં રહી શકે એટલો વિશાળમાં વિશાળ પ્રદેશ તે
પોતાની પાછળ મુકી ગયો. તેથી કરીને ૭૦૫માં મારંગોનના મરણ
પહેલાં આપણે તે મુલક કેટલો હતો તે જોવા થોભીશું. આધુનિક
કાળના જૂગોળવેતાના જેટલી ચોક્કસાઈથી તેની સીમાઓ આપણે
વર્ણવી શકીએ એમ નથી છતેવા મુલકમાં લાગવગવાળા મુલકો
અગોચરપણે મળી જતા અને આ હેતુના પ્રદેશો જે મુલકો હંમેશા
અગર કોઈ કોઈ વખત મુલકો છુટવામાં આવતા તેમાં મળી જતા
હતા. કેટલાક ભાગોના અને ખાસ કરીને ઉત્તર-પૂર્વથી તે ઉત્તર-
પશ્ચિમ મુધીના સેમીટીઝ લખાણોમાં વાપરેલા જૂગોળના પ્રાચીન
શબ્દો આપણે બરાબર મમજતા નથી, અને જ્યારે એક આસીરીયન
ગળ આપણને કયા કયા પ્રદેશો, શહેરો, પર્વતો અને નદીઓ પર
તેના લશ્કરો ગયા હતાં તે વિષે કહે છે, તે વખતે આપણાથી તેમને
ચોક્કસપણે શોધી કાઢવાનું હંમેશા જનવું નથી. તેમજ બાદશાહી
નોંધોના શબ્દો પર પણ કાંઈ ભરોસો મુકાય તેમ નથી આ
નોંધો જે લડાઈમાં ગળ જતો ગયો નહિ હોય (અને કેટલાક દાખલા-
ઓમાં પૂરવાર કરાય એમ છે) તે લડાઈમાં પણ બધા કાર્યો તેની
એકતાનીજ બહાદુરીને આભારી બનાવે છે અને બડાઈથી ધણા વિદ્ય
પ્રદેશમાં એકજ ઉન્નતામાં ચાલીસ ચાલીસ ઉપરાંત્યો અને રાજ્યો પર

દોડી વળીને તેમને જીતાયલાં વણુવે છે, તેથી કરીને તેમનામાંથી થોડાક ટકા બાદ કરવાની જરૂર છે. પણ કેટલા ટકા બાદ કરવા એ કહેવું લગભગ અશક્ય છે. ખાતરીથી આમાં તેમનો ઉદ્દેશ તેઓની જીતો ધણી જ મોટી હતી એમ મનાવવાનો છે; અને તે ભૂરજીથી કેટલાક આધુનિક દીકકારો ભોળવાઈ પણ ગયા છે. દીગલાય; પાછલીસર અને સારગોનને તેઓ કાર્ષીયનની પડોશ સુધી કુચ કરવાનું અને મોટા મોટા પ્રતિ જીતવાનું અગર તેમના પર ખંડણી નાંખવાનું માન આપે છે; ન્યારે ખરું જોતાં કદાચ તેઓનાં લોકરો ટાઇમ્સની શાખાઓના મૂળ આગળ એક ખીણમાંથી બીજી ખીણમાં જવા શિવાય અને હડીઆરીના કરડીશ અખાત જેટલી જમીન ધરાવતા સરદારોને લુંટવા શિવાય કશું કરતાં નહોતાં.

આસીરીયાની જાતની પૂર્વે, સારગોનનું રાજ્ય ઠેક ઝારગોસ નદી લગી પહોંચેલું જણાવું નથી; પણ જાળની ખીણને મથાળે આવેલા પ્રદેશ પર તેની લાગવગ હતી એટલું જ નહિ પણ તે પર્વતની પેલી પાસ હમાદન અને દક્ષિણ-પશ્ચિમ એઝર બેજન સુધી પણ તે પહોંચી હતી. ખાતરીથી તેમાં આ છેલ્લા પ્રાંતના પૂર્વ અગર ઉત્તર ભાગોનો, કસવાનો અગર કાર્ષીયન કીનારાનો કોઈ પણ ભાગનો સમાવેશ થતો નહોતો. ઉત્તરે, આસીરીયન રાજ્યની હદ નીતિવેદ્યથી થોડા દિવસની કુચમાં વટાવી શકાય એટલી જ હતી. આસીરીયાએ ઉરમીયા અગર વેન સરોવરના કીનારાનો મુલક કોઈ દહાડો પૂરેપૂરો જીત્યો ન હોતો; અને જો કે સારગોને ખરેખર પોતાની લાગવગ વેન સરોવરની આસપાસના ઉરાહુના રાજ્યમાં ચલાવી હતી અને ઉરમીયા સરોવરના પશ્ચિમ કીનારા સુધીની જાતો પર કાણુ મેળવ્યો હતો તો પણ તેનાં લોકરો ઉરમીયાની ઉત્તરે અગર પૂર્વે ફરી વળ્યાનો એક પણ પુરાવો નથી; અને સાધારણ રીતે એટલું ચોખ્ખું જણાય છે કે બીટલીસ અને મધ્ય યુદ્ધેતીસ વચ્ચેનો

ઉત્તર પશ્ચિમ પહાડી મુલક તેણે તેમની કામોના હાથમાં જ રહેવા દીધા.

પણ પશ્ચિમે અને દક્ષિણે સારગોને પોતાનો હાથ વધારે ફર સુધી લંબાવ્યો. દીવાર બેઠર સુધીનો બધો મેસોપોટેમીયા તેણે પોતાને કબજે કર્યો હતો, અને સીરીયાની પેલીપાર પૂર્વ અને મધ્ય શીલીરીયાની ઉપરાંત ટોરમની ઉત્તરે ફેટસોક ભાગ પણ તેના કબજામાં હતો. આ ભાગ તે મીલીડ અગર મેમેશીયાનું નીચું મેદાન અને ટેઆલનો દક્ષિણ ભાગ હતો. પણ ધણું કરીને ટોખમા સુધી તે ટયાનાની પડોશમાં યદને શીલીરીયાને ગેટસ સુધી જતી લીટીથી તે વધારે આગળ વધી ચક્ર્યો નહિ, આ હદની પેલી પાર તેની લાગવગ-વાળો મુલક હતો, પણ તે ક્યાં મુધી પહોંચેલો હતો તે કહેવાની આશા વ્યર્થ છે. ધણું કરીને તેમાં કેપેડોસીયા, લીકિનીયા અને ક્રીશ-યાનો દક્ષિણ ભાગ આવતો હશે. દક્ષિણે સારગોનની આખા સીરીયામાં સત્તા હતી. તેનો ધણોખરો ભાગ તેના પોતાના તાબામાં હતો અને બાકીના ભાગે તેની સર્વોપરી સત્તા સ્વીકારી હતી અગર તેને ખંડણી આપતો હતો. સામ્રાજ્યના માત રાજ્યોએ પણ આવી જાતની તાબેદારી સ્વીકારી. ટાયર અને જેરુસલેમ જેવાં એકાદ એ મજબૂત શહેરો જો આસીરીયન લશ્કર પડોશમાં ન હોય તો ખંડણી આપતાં નહિ. પણ આસીરીયન બેદરદારીને લીધે જ તેમની સ્વતંત્રતાનો ડાંગ ટકી રહેતો હતો. શીલીસ્ટાઇન શહેરોએ તેમના અને તેમના ઇશ્ટપરીયન મિત્રોના લશ્કરની ૭૨૦ માં રાશીયા આગળ દાર ચલા પછી પોતાનો બચાવ કરવો તજ દીધો અને તેથી સારગોનની લાગવગ પૂર્વમાં હેમદ અને દક્ષિણે ઉત્તર અરબીયા સુધી પહોંચી. છેલ્લે ઠેક ઇરાની અખાત લગીનું બાબીલોનીયા તેનું પોતાનું જ હતું; અને ધર્માખ્યક્ષે અગર ગામડીયા વર્ગ ગમે તેમ બળડે પણ ધનાઢ્ય વેપારીઓ પોતાના વેપારી લાભોને માટે તેનેજ ટેકા આપતા હતા. પણ ઇલામ જેના

રાજ્ય તથા પ્રજાએ રાજ્યની સરખાતમાં એસીરીયાની અંદર જ મંબીર બખેડો કર્યો હતો તેમાં સારગોનની લાગવગ સુદ્ધા ધારની એ બાગ્યે જ બને તેમ છે. તેની દક્ષિણ-પશ્ચિમે આવેલી બીનાશવાળી જગ્યાઓ, તેના મધ્યમાં આવેલાં ગરમ મેદાનો અને પૂર્વે આવેલા પર્વતોને લીધે તે ઉત્તરના સેમાઇટોને તે જીતવો તથા ટકાવી રાખવો બહુ મુશ્કેલ હતો; અને સારગોને ડહાપણ વાપરીને તેને એટલો જ રહેવા દીધો. તેનો દીકરો તથા તેના વારસો એટલા ડાહ્યા અગર એટલા નશીબદાર નહોતા.

ઇજીપ્ત સર ક્યું

મારગોનના દીકરા સેનાયરીમને આવી જાતનું રાજ્ય વાર-સામાં મળ્યું હતું. આથી સંતોષ નહિ પામતાં તેની ઇચ્છા આગળ વધીને એક પ્રાંત જે કાષ્ટ પણ એશિયાટીક મતાના હાથમાં ઝાઝી-વાર રહ્યો નથી તેને જીતવાની હતી પણ આમીરીયા ઇજીપ્ત તરફ ફેરાયું તેમાં તેની એકથી છુટવાની જ દાનન નહોતી. દક્ષિણ સીરીયામાં આસીરીયન રાજ્યોની લાગવગ ધણો વખત થયા ફેરાહો ઉપદ્રાવી નાખતા હતા શીનીશીયન અને શીલીસ્ટાઇન શહેરોના તેમજ ડમાસ્કસના રાજ્યો પણ પ્રસંગ આવે ઇજીપ્તની મદદ ઉપર આધાર રાખતા હતા, અને તેમની બચાવ માટેની એકતામાં તેમજ તેમના છુટાછવાયા બળવામાં આસીરીયાને ઇજીપ્તનો હાથ મારુમ પડ્યો હતો. શાલમાનસર ચોથાએ જ્યારે સેમેરીયાને ગ્રેસે ઘાલ્યો અને સારગોને તે લીધું તે વેળાએ ઇમિરેલની તરફ જે રીતે ઇજીપ્ત વલ્લ્યું હતું, તેનાથી વધારે કાષ્ટ તે આવી વખતે પોતાના મિત્રોને અચાવવા ખાતર કર્યું નહિ. પણ મુખાંબલરેલી આશા-ઓથી અને મદદના ખાલી વચ્ચોથી પણ હંમેશા ગડગડ થયાં કરે છે. આથી સેનાયરીમને ૭૦૧ માં દક્ષિણ મર્યાનોને સખત

સિદ્ધા ક્યાં પછી (જે કે દાયગ અને જેઝુલેમ બનેએ તેને પોતાની દિવાલોની બહાર રાખ્યો હતો) અને કેસરીયન બાબીલોનની જેઝુ સાંખી અથડાઅથડી પછી તેના રાજ્યના છેલ્લા વર્ષમાં અગર એક વર્ષ પહેલાં ઇશ્તખ પર ચઢાઈ કરવાની ફરજ પડી દક્ષિણ પેને-સ્તાઇનમાં તે પહેલાંના જેટલો જ વિજયી નીવડ્યો, પણ ત્યાં પછી કંઈક મોટી આફત તેના ઉપર આવી પડી, ધણું કરીને તેની ફોજમાં એપી રોમ કાટી નીકળ્યો અને તે આસીરીયા ખાણે ફર્યો, પણ ત્યાં તેનું ખૂન કંગવામાં આવ્યું.

આ માહસ તેણે પોતાના દીકરાને સોંપ્યું તેણે પોતાના પિતૃ-હત્યા કરનારા ભાઇઓને હરાવીને પોતાની આદી નિર્ભય કરી અને એસગહેડન નામ ખારણુ કરીને અગીયાર વર્ષ રાજ્ય કર્યું પ્રથમ તો તેણે ઉરારદુ અને દક્ષિણ-પશ્ચિમ એશિયામાઇનગમાં ઉભી થયલી અગવળોને દાબી દીધી, અને બાબીલોન કે જેનું તેના બાપે અપમાન કર્યું હતું તેને શાંત પાડ્યું. આ કાર્ય પૂર્ણ થયાં કે તરતજ એમરહેડને અધુરી રહેની જીત હાથમાં લીધી ઇશ્તખ પર તે વખતે ઉપલી નાઇતમાંથી આવેલો એક પરદેશી વંશ રાજ્ય કરતો હતો અને તેની અંદર કાટકુટ હતી તેથી કરીને તેને પહેલા પહેલાં ધણી થોડી મહેનત પડી ૬૦૦માં તેની બીજીસ્વારી વખતે તે ઠેક મેમ્ફીસ પહોંચ્યો, હલ્કો કરીને તે લીધું, અને કુશાઇટ રાજા દીરહકાઇને એમીમની પેની પાર કેટરેકટમ તરફ હાકી કાઢ્યો આસીરીયન રાજાએ ઇશ્તખને પોતાનો મુલક બહાર કર્યો અને ઠેકથી એક સગી નીનેવેહના અમલદાર વર્ગની જાગ પાથરી.

પણ તેણે અગર તેના વારસોએ ફેરાહોનો ઇલકાબ ધારણ કરવાની દરકાર કરી નહિં. પાછળના વખતમાં ઇરાનીયનો અને ગ્રીકોએ પણ ડહાપણ વાપરીને તેમજ કર્યું હતું. તરતજ પૂર્વની પ્રાચીન પદ્ધતિ પ્રમાણે એક ઊઠરાએ જાગવો કરવાથી ઉભી થયલી

ઉપાધિને લીધે એસરહેડનને આસીરીયા પાછું ફરવું પડ્યું. દીર-હકાહ દક્ષિણમાંથી પાછો આવ્યો. તેની સામે ચવાને તે પાછો ફર્યો; પણ રસ્તામાંજ તેનું મરણ થયું.

પણ એસરહેડનના વારસે મેઝીસ ફરીથી લીધું. આ ઉપરાંત તેણે થેબીમ છતીને તેનો નાશ કરી નાંખ્યો અને દીરહકાહના મરણ પછી કુશાઈટને ઇજીપ્તમાંથી પૂરેપૂરા હાંકી કાઢ્યા. આથી કરીને આસીરીયન મહારાજ્યનો સૌથી મોટો ફેલાવો કરવાનું સંશયાત્મક માન આશુર બાનીપાલને ભાગે પડે છે. ટાયર સુદાં છેલ્લે પડ્યું અને પોતાની લાગવગ એશિયામાઇનોરમાં થઇને લીડીયા સુધી તેણે વધારી, અને હલામ તેની રાજ્યધાની સુસાને પોતાની કહેવડાવવાનો ૬૪૭ પછી હજી એસીરીયન રાજાઓમાં પહેલ વહેલો તેણે જ મેળવ્યો, અને પૂર્વમાં આખા મીડીયા પર સર્વોપરીપણું ફેલાવ્યું. હમુરાબીના વખત પછી મેસોપોટેમીયાની કારીગરી અને વિદ્વતા ઉંચામાં ઉંચી ટોચે હમણાંજ પહોંચી. સારડેનેપાલના દ્રવ્ય તેમજ મોજશોખની કીર્તિ ગ્રીક દેશોમાં પણ ફેલાઈ અને ૬૬૦ સુધીમાં તે સુધરેલી દુનિયાની રાણી ચવાની આશા આસીરીયાને માટે બંધાવા માંડી.

આસીરીયાની પડતી અને પતન

જે કે સાતમી સદીમાં આસીરીયન મહારાજ્ય મજબૂત દેખાતું હતું તે પણ અંદરખાનેથી તે ખવાઈ ગયલું હતું. પોતાની થોડી નબળાઈઓ કાઢી નાંખવામાં તેણે બીજા ઘાલી હતી. નીનેવેહના પાછળના મહારાજાઓ જેઓ પગારદાર અમલદારોએ ઉભાં કરેલાં લશ્કરો વડે ગાદીએ ટકતા હતા તેઓને પ્રજાની ધાર્મિક ભાવનામાંથી કંપાદના જૂના વંશ કરતાં પણ ઓછો ટેકો મળ્યો અને પૂર્વની હંમેશની રીત મુજબ આ ભાવના જ એસીરીયન પ્રજાનો મૂળ પાયો હતી. વળી

તેમની સ્વમતિની ભાવના કે જે ફેટલીક વખત ધાર્મિક ભાવના મૃત્યુ પામ્યા પછી પણ ટકી રહે છે તેમાંથી પણ તેમને ઝાઝી મદદ મળી નહિ. નવા રાજ્યની તવારીખના બધા કાળમાં આપણે આશુર રૂપી મધ્યજિંદુમાંથી ફેલાતી એક મજબૂત વિરુદ્ધતાની અસર ભાળી શકીએ છીએ. ત્યાં વચલા રાજ્યના છેલ્લા રાજ્યએ ધર્મગુરુઓની આશ્રય નીચે પોતાનું નિવાસસ્થાન ક્યું હતું; અને ન્યારે ઉમરશે અને ગામડીયા લોકોએ એકલા યજ્ઞને ધર્મગુરુઓની મત્તા વિરુદ્ધ બળવો કર્યો ત્યારે નવા વંશે તેને ત્યાંજ પદમ્બટ કર્યો હતો. બે જમાના પછી શહેરીઓએ આ છનનું વેર લીધું અને તેને ઘણનેજ સારગોળ ચડેમો જણાય છે; પણ મારગોનના દીકરા સેનાચરીએ ધર્મગુરુઓની ઝુંસરી અસલ લાગી અને તેને હંમેશને માટે કાઢી નાંખવાના પ્રયત્નમાં તેણે બાબીયોનને પાલખાણ કર્યું. અને બેચ-મરકુટની મહાન ધાર્મિક સંસ્થા જે સેમીટીક ધર્મનું મુખ્ય સ્થાન હતું તેને યથરાવી નાંખી, તેના પિતાના ખૂન પછી એસરહોન પાછો ધર્મ ગુરુઓ તરફ વળ્યો અને તેમને ટેકા મેળવવાને એટલું બધું કર્યું કે લોકોની ટોળાએ આશુરજાનીપાલને બળવો કરવાને હિરકેયો; અને ન્યારે એમરહોન છેલ્લી વખત એમીરીયા છોડીને ઇજીપ્ત જવા નીકળ્યો ત્યારે જતાં પહેલાં પોતાના દીકરાને બાદશાહી સત્તામાં ભાગીઓ બનાવવાની તેને ફરજ પાડી. આવી રીતે આ નવા રાજ્યના વારસાની આખી હકીકત રાજ્યગાદીઓને માટે પૂર્વમાં દરહંમેશ ચાલતા કાવાદાવાઓનો અગ્રહો ચિનાર આપે છે, અને રાજ્યની દરેક ફેરબદલી વખતે ઇસ્લામી રાજ્યોની તવારીખ યાદ દેવડાવે છે. આસીરીયન મહારાજાઓ માટે આખી પ્રજાને એકસરખી લાગણી હોવાનું કદી પણ બનતું નહિ. એક પછી બીજો ગાદીપતિ એક ટોળાની મહેરબાનીને લીધે સત્તાધીશ થતો અને ભાડુતી લોકોની મદદથી તે મત્તા બળવી રાખતો.

રાજ્યની બીજી ખોડ આના કરતાં પણ વધારે ભયંકર હતી. આસીરીયાની જાનની અને બીજાઓની નોવોમાંથી પણ જણાય છે કે તેના મુલકો તેને જે કાંઈ આપના તેના ગદલામાં તેઓને તે સામું કોઈ પણ આપવું નહિ. રામ કે જે પોતાની મતાના સૌથી નબળા વખતમાં મુલકોમાંથી રાખવું હતું તે પણ તે રાખવું નહિ. પોતાને પૈમા અને માણસો આપવાને જ ફક્ત તેઓ સરખાયવા છ એમ તે માનવું. કોઈ પણ જીતેલા મુલકને સુરક્ષિત કરવાને માટે સૈન્ય જોઈએ અગર તેને દમ વગરનો કરી નાંખવો હોય ત્યારે કોઈ બીજા જીતાયલા મુલકની વસ્તી ત્યાં લઈ જવામાં આવતી અને નવા મુલકની વસ્તી તેમાં રહેતી. માર્ગોને સેમેરીયા લેતી વખત જે બન્યું હતું તે બીજે ઘણે ઠેકાણે બનવું. (દાખલા તરીકે આશુરબાનીપાસે થેબીસ અને ઇલામના રહેવાસીઓની ફેરબદલી કરી હતી.) કારણ કે જુદી જુદી પ્રજાઓને એકઠી કરી દેવાની આ એક જ યુક્તિ આસીરીયાને માલુમ હતી. બ્યારે દેશીઓ પર કાણુ રાખવાને દેશીઓ જ નીમવામાં આવતા ત્યારે આશુરબાનીપાસે નીકાના દીકરા મેમેટી-કમને મેમેરીસ અને પશ્ચિમ ડેલ્ટા ઉપર મત્તા આપવાથી જે પરિણામ આવ્યું હતું તે પ્રમાણે થવું હતું.

અંદરથી ખવાઈ ગયેલું, અને પૂર્વે, ઉત્તરે અને દક્ષિણે જોરા-વર અને લડાયક પ્રજાઓથી ધિક્કારાવું તેમજ ઇજીપ્તું એસીરીયા મારડેનેપાસની બધી જાહોજલ્લાલી વચ્ચે પોતાના નાથ તરફ ધીમે ધીમે કુચ કરવું હતું. તેના ગયા પછી તેનો નાથ ગપાટાજંઘ પાસે આવતો ગયો. પૂર્વ દષ્ટિમર્યાદા નીચે લાંગા વખતથી દબાયેલો એક ભય આસીરીયાની દષ્ટિ મામું ખડો થયો. સારગોનની વિજયી સ્વારીઓ પછી મીડીયામાં આસીરીયન મહારાજાઓની આચારો અમલ ધીમે ધીમે ઓછો થતો ગયો હતો; અતે સેનાચરીયને સમ કરવાને ઇલામ પર કરેલા હુમલાઓથી આશુરબાનીપાસે પોતાનું

લરકરી બગ ખલાસ કરી નાંખ્યું હતું, એટલું જ નહિ પણ વધારે બપોંકર ચતુષ્કોને કાણુમાં રાખની એક સત્તાને નમ્રજી પાડી નાંખી હતી.

આપણે જોયું છે કે મીટી લોકો વાલું કરીને મીથીયન અને ધરાનીયન લોકોના બનેલા હતા અને રાજ્યો તથા ધર્મગુરુઓ તરીકે ધરાનીયનો હતા. મીથીયન તત્ત્વમાં આ સમયે મોટી ભરતી થતી હોય એમ જણાય છે. એક અજાણ્યા કારણને લાક્ષણે ઉત્તરનાં મેદાનોમાં ખગભગાટ પેદા થયો હતો અને તેથી કરીને તેમાં વસતા લગાયક ભગવાડોને દક્ષિણ તરફ ખસવું પડ્યું હતું. ગીમીરાષ અથવા સીમેરીયન નામ ધારણ કરતો સાતમી મહીમાં એક મોટો ભાગ એશિયા માધનરમાં ઉતર્યો અને તેના ઉચ્ચ ભાગની પશ્ચિમ કીનારથી પણ આગળ સુધી ધસી ગયો; ખીજાઓ મધ્ય અને પૂર્વ આશીનીયામાં ઘૂસ્યા અને વેનના ગમને નમ્રજો પાડીને ઉરાશ્વને નરમ પાડવાને આશુરખાનીપાલને શક્તિમાન કર્યો. કેટલાકે જ્ઞ-ગોમની પાછળ કરી વળ્યા અને આસીરીયન ખીજો સુધી ધસી આવવા માંડ્યા. આશુરખાનીપાલ ગાદીએ હતો ત્યારે પણ આમાંના કેટલાકોએ તેના રાજ્યમાં ધણે દૂર સુધી વધવાની હિંમત કરી હતી, કારણ કે તેના અવસાનના વર્ષમાં મીથીયનોના એક મોટા ટોળાએ સીરીયામાં આવીને દક્ષિણે ઠેક ધણપતની મરહૂમ સુધી હુટ કરી હતી. આ હુટથી આશીરીયાના સીરીયાપરના કાણુનો ખર્ જોનાં અંત આવ્યો અને તેથી કરીને જેસુમેમનો જેસીયા અને ખીજાઓ પોતાની સ્વનંતતા પાછી મેગવરામાં શક્તિમાન થયા.

આશુરખાનીપાલના મરણ જોડે જ આસીરીયાનો બાબીલોન પરનો કાણુ પડી ભાંગ્યો. ૬૪૮માં એક બગવાબોર ભાષ જો ત્યાંના સુબો હતો તેના મરણ પછી, તે મહાન રાજ્યએ બાબીલોનનો રાજ્ય-

મુકુટ જાતે ધારણ કર્યો હતો, અને તે પવિત્ર શહેર પર એક બાબી-લોનીયન નામ ધારણ કરીને રાજ્ય કરવા માંડ્યું હતું. પણ આસીરીયન સામ્રાજ્યમાં ઘણા વખતથી વખતોવખત બળવાઓ ઉઠેરીને કેટલાક અધર્શ્વતંત્ર કેલડીયન ઉપગળ્યો અસ્તિત્વમાં આવ્યાં હતાં અને બાબીલોનની ગાદી પર અનેક વંશના રાજાઓ મૂકવાને શક્તિમાન થયા હતાં. જેવો મારડેનેપાલ મરણ પામ્યો અને સીધીયનોએ આસીરીયા પર દોડી વળવા માંડ્યું કે તરતજ આમાંના એક ઉપરાજ્યે આગળ આવીને દક્ષિણનું રાજ્ય તેના ગજ નામોપોલેમરને માટે મેળવ્યું. આ કેલડીયન રાજાએ પોતાના દીકરા નેબુકેડનેઝરને એક મીડીયન શાહનદી જોડે પગલાવીને પોતાનો પક્ષ મજબૂત કર્યો અને પોતાના રાજ્ય પર આસીરીયાની જે કાંઈ થોડી-ઘણી મત્તા રહી ગઈ હતી તે પણ કાઢી નાખી. ૬૦૯ સુધીમાં તો તે આખા મેસોપોટેમીયાનો અને સુક્રેતીસની ખીણમાં થઈને જતા વેપારી રસ્તાનો માલીક થઈ બેઠો.

આથી કરીને સાતમી મહાના છેલ્લા દાયકાની શરૂઆતમાં નીચે પ્રમાણે ગોઠવણો થઈ હતી. મીધીયનો અને મીડી લોકોના હાથમાં પૂર્વ અને આમધ્ય સીરીયાનો ધણોખરો ભાગ હતો; કેલડીયનોના તાનામાં દક્ષિણ મેસોપોટેમીયા હતો; જ્યારે મીરીયા સામ્રાજ્યના જુના મધ્યખિંડુમાંથી છુટું પડવાથી કાવે તેના હાથમાં જાય તેમ હતું. તેને માટે જે મેમેટીક્સે નામવનો પ્રદેશ આમીરીયા પામેથી પાઠો લીધો હતો તેનો દીકરો નીન્નિ તરતજ હકદાર તરીકે હાજર થયો. ફેરાહો સીગીયામાં ધણું કરીને ૬૦૯માં દાખલ થયો. જેઝ-સવેમનો નેસીયા જે આ આસીરીયન નજાણના નિવસોમાં ધણો સાહમિક થયો હતો તેણે તેના રસ્તામાં મેગીઝ આગળ કરેલા અટકાવને સહેવાઈથી બેઠી નાખીને તે ઉત્તરે આગળ આપ્યો અને ચાર પાંચ વર્ષ સુધી આમીગીયન રાજ્યના પશ્ચિમ ભાગમાં કાવે નેમ

કપુ' નીનેવેહના દહાડા લગભગ ભરાઈ ચુક્યા હતા. તેની દિવાલો બહારનો લગભગ બધો મુલક બોધા પડી તે સીંચીયન હવ્યાઓની મામા ૬૦૬ સુધી ટકી રહ્યું અને ત્યાર પછી મીડી ગળ મુવદશાદ્ર નેને ગ્રીકો ક્રીટોએરીસ કહેતા હતા તેના હાથમા પડ્યું. પશ્ચિમ એશિયાની તાબે થયેલી ગળ્યધાનીનો જીતનારાઓએ એવો તો નાશ કર્યો કે તે ફરીથી ઉભી થઈ નહિ, અને તેના લોકો ટાઇગ્રીમની પેલી પાર જ્યાં અત્યારે મોમન આવેયું છે ત્યાં હંમેશને માટે જઈ રહ્યા

બાબીલોનીયનો અને મીડી લોકો

૭ વર્ષ પછી-ઇ. સ. પૂર્વે ૬૦૦મા-પૂર્વનો જે ભાગ આસીરીયન મહારાજ્ય તરીકે ઓળખાતો હતો તેની આ સ્થિતિ હતી બાબીલોનનો ફેલડીયન ગળ નેજુકેડનેઝર જે ૬૦૫મા પોતાના પિતાની પાછા ગાદીએ આવ્યો હતો તેના તામાર્મા તેનો મોટો ભાગ હતો. પણ આમીરીયનોની રાજ્યમતા માફક જવાબદાર ને એવા એક અમલદારવર્ગની યોજના તે મુલકમા તેણે કરેલી દેખાતી નથી પોતાના પિતાના મરણના થોડા વખત અગાઉ તેણે ઇજીપ્શીયનોને કારકેમીશની ફિવાયો નીચે એક મોટી લડાઈમા હરાવ્યા હતા અને પોતાની ગાદી હસ્તગત કરવા પાછા ફરતા પહેલાં દક્ષિણે સીરીયામા થઈને કદાચ ઇજીપ્તની અરહદની પેની પાર સુધી તેમની પૂંઠ પકડી હતી આથી કરીને તેને સીરીયામા કાંઈ પણ પ્રતિસ્પર્ધી રહ્યો નહિ, અને ગત થયેલા આસીરીયન સામ્રાજ્યના આ ભાગે આશ્રિત દેશી રાજાઓ જેઓ ધણું ખર્ચ આમીરીયન નમુના પર રાજ્ય કરતા હતા તેમના હાથ નીચે જીવ'ને જ આવતા, સાતિના દહાડા જોયા તેની સામે થવાનો કાંઈ પણ ડોળ ધાવવામા ટાયર અને જેસુએમનાં સુરક્ષિત શહેરો જ માત્ર હતા અને તેઓ અને ઇજીપ્ત પર આધાર

રાખતાં. આમાંથી પહેલું અંતરે અંતરે તેર વર્ષ મુધી ઘેરે ઘાલ્યા પછી પણ ટકી રહેશે; પણ બીજાનાં સાધનો ધણાં થોડાં હોવાથી ધજીત જેવા ભાંગેલા ટેકા ઉપર આધાર રાખવાને માટે તેને પૂરેપૂરો દંડ આપવો પડશે.

પૂર્વની અને ઉત્તરની વાર્તા આનાથી જુદાજ પ્રકારની છે, પણ આપણે તે પૂરેપૂરી કહેવાને શક્તિમાન નથી. જે કે આમાં ઓકે દંત-કથાઓ આપણી મદદે આવે છે તો પણ તાજ ન ગત ચયલા આસી-રીયન મહારાજ્યના લેખો પરથી આપણને આ દૂરના મુલકો માટે જેટલી માહિતી મળે છે તેટલું પણ તે કહેતી નથી. કમનશીબે આસીરીયાના મીડીયન વારસો પોતાના લેખો કાતરાવી ગયા નથી—ખરેખર તેમના એક પણ જડ્યો નથી. તેમ કીથેઝોરીસનું લશ્કર જે મુખ્યત્વે કરીને સીધીપનોનું બનેલું હોય તો આધુનિક હમાઇનની નીચે દટાઇ રહ્યું હશે. એક ખેટના ખોદી કાઢવા છતાં પણ તેની જીતોને માટે અગર ત્યારપછી મીડીઓની કારકીર્દીને માટે આપણને ભાગ્યે જ કોઈ પણ લેખ મળી આવશે; કારણ કે લુન્ટાર સીય લોકો મધ્ય-કાળના મોન્ગોલોની માફક દરેક જગ્યાએ એટલો થોડો વખત થોભતા કે શિલાલેખો કાતરાવવાને માટે તેમને બીજાકુલ સમય મળતો નહિ. કદાચ તેમનામાં તેટલી કારીગરી પણ નહોતી. આપણને પૂરેપૂરા સાચા જનાવવાને માટે બાબીલોનીયન ઇતિહાસ જે એકલો જ કાંઈ અજવાળું પાડી શકે એમ છે તે ઉત્તર પ્રદેશ વિષે કાંઈપણ કહેતો નથી એટલું જ નહિ પણ બીજા કાંઈપણ પ્રદેશ વિષે ધણી જ થોડી માહિતી આપી શકે છે. નેબુકેડનેઝર-એના મળી આવેલા અને વંચાયલા લેખો ઉપરથી કહીએ તો—પોતાની સ્વારીઓ અને લઠાઇઓ નોંધવાનો આસીરીયન રિવાજ પાલ્યો નહોતો; અને જે ય.દુદો ધર્મપુસ્તકો હોત નહિ તો આપણે ભાગ્યે જ જાણી શકત કે તેનાં લશ્કરે કદી પણ બાબીલોનીયા છોડીને આગળ ગયાં હતાં

કયું. નીનેવેહના દહાડા લગભગ ભરાઈ ચુક્યા હતા. તેની દિવાલો બહારનો લગભગ બધો મુલક ખોવા પડી તે સીધીયન દલ્લાઓની સામા ૬૦૬ સુધી ટપી રહ્યું અને ત્યાર પછી મીડી રાજ્ય યુવકશાહ જેને ગ્રીકો ક્રીસોબોરીસ કહેતા હતા તેના હાથમાં પડ્યું. પશ્ચિમ એશિયાની તાબે ચમલી રાજ્યધાનીનો જીતનારાઓએ એવો તો નાશ કર્યો કે તે ફરીથી ઉભી થઈ નહિ; અને તેના લોકો ટાઇગ્રીસની પેલી પાર જ્યાં અત્યારે મોસલ આવેલું છે ત્યાં હંમેશાંને માટે જઈ રહ્યા.

બાબીલોનીયનો અને મીડી લોકો

૭ વર્ષ પછી-ઇ. સ. પૂર્વે ૬૦૦માં-પૂર્વનો જે ભાગ આસીરીયન મહારાજ્ય તરીકે ઓળખાતો હતો તેની આ સ્થિતિ હતી. બાબીલોનનો કેલડીયન રાજા નેબુકેડનેઝર જે ૬૦૫માં પોતાના પિતાની પાછળ ગાદીએ આવ્યો હતો તેના તાબામાં તેનો મોટો ભાગ હતો. પણ આસીરીયનોની રાજ્યસત્તા માફક જવાબદાર ને એવા એક અમલદારવર્ગની યોજના તે મુલકમાં તેણે કરેલી દેખાતી નથી. પોતાના પિતાના મરણના થોડો વખત અગાઉ તેણે ઇજીપ્શીયનોને કારકેમીશની દિવાલો નીચે એક મોટી લડાઈમાં હરાવ્યા હતા અને પોતાની ગાદી હસ્તગત કરવા પાછા ફરતા પહેલાં દક્ષિણે સીરીયામાં થઈને કદાચ ઇજીપ્તની સરહદની પેલી પાર સુધી તેમની પૂંઠ પકડી હતી. આથી કરીને તેને સીરીયામાં કોઈ પણ પ્રતિસ્પર્ધી રહ્યો નહિ; અને ગત ચયેલા આસીરીયન સામ્રાજ્યના આ ભાગે આગ્રિત દેશી રાજાઓ જેઓ ધણું ખર્ચ આસીરીયન નમુના પર રાજ્ય કરતા હતા તેમના હાથ નીચે જીવલે જ આવતા શાંતિના દહાડા જોવા. તેની સામે ચવાનો કાંઈ પણ ડેંગ ઘાલવામાં ટાપર અને જેડસલેમનાં સુરક્ષિત શહેરો જ માત્ર હતાં અને તેઓ બંને ઇજીપ્ત પર આધાર

ઉત્તર-પશ્ચિમ તરીકે મળી હતી. આ કથન ઉપરથી સાબીત થાય છે કે ત્યાર પહેલાં એક બેટમાંની સત્તા આરમીનીયામાં થઇને પેડાશીયાના જુના હાટી મુલકમાં તેમજ સધળા ઉત્તર મેસોપોટેમીયામાં પ્રસરેલી હોવી જોઇએ.

હેરોડોટસના આ ફકરા પરથી બીજી પણ કેટલીક વાજબી અટકળો બંધાય. જે બે રાજ્યોએ આ સુલેહ કરી આપી હતી તેમના મધ્યસ્થપણનો અર્થ એટલો જ થઇ શકે કે તેમના દરેક જણ લડનારાઓમાંથી એકનો મિત્ર થતો હોવો જોઇએ. હવે દર પેડેલા લીડીયાની જોડે બાબીલોનીયન રાજ્યને આવો સંબંધ ભાગ્યે જ હોઇ શકે; તેમજ બીજો તેનો મિત્ર હોવાનું સંભવે છે. તેથી કરીને શીલીશીયા ધણું કરીને મીડીયન લાગવગની બહાર હોવું જોઇએ અને બાબીલોન તેની અંદર હોવું જોઇએ; અને નેબુકેડનેઝર હેરોડોટસ લેખીનેટસ નામ આપે છે; પણ સમયનો વિચાર કરતાં તે એજ હોવો જોઇએ—જે કે ખરેખર તે મીડીયાના પહેલા અને મોંઘી મોટા આશ્રિત રાજ્યનો માલીક હતો તો પણ એક સ્વતંત્ર રાજ્ય હોવો જોઇએ નહિ, કદાચ આ કારણને લીધે જ તેણે પોતાની સ્વારીઓ અને લડાઇઓ વિષે આટલું થોડું જણાવ્યું છે અને ફક્ત સ્વદેશની બાબતોની જ નોંધ લીધી છે. એક પરદેશી રાજ્યની આગાનુસાર તેનાં લશ્કરોને લઢવા જવું પડતું હોય તો તેમનાં પરાક્રમે માટે ધણી જ થોડી મગફળી હોય તેમાં નવાઇ નથી. આથી કરીને ઈ. સ. પૂર્વે ૬૦૦ માં આપણે એક હુંટારા જાતનું મીડીયન મામ્રાજ્ય નજર આગળ ખડું ધરવું જોઇએ. આ રાજ્ય આધુનિક ઇરાનના પશ્ચિમ ભાગમાં સ્થપાયલું હતું. પશ્ચિમે તે આખા આગમીનીયા ઉપર (જ્યાં વેનના રાજ્યનો અંત આવ્યો હતો) અને દક્ષિણે મેસોપોટેમીયાના એક અનિશ્ચિત ભાગ સુધી પહોંચ્યું હતું. આ ગ્રહદની દક્ષિણે તથા પશ્ચિમે મીડીયાની લાગવગ-

વાળો મુલક આવ્યો હતો અને તેમાં આખા આખીસોનીયા ઉપરાંત એક બાલુએ ધંધામની હતી તે બીજી બાલુએ ધંધાતની સરદદ સુધી જે કાંઈ નેણકેડનેઝરના તાબામાં હતું તે સઘળું આવી જતું હતું. આ મહારાજ્યનું મધ્યબિંદુ ઉત્તરમાં હોવાથી તેની મુખ્ય અગવળો ત્યાં જ થતી હતી અને આખીસોનીયન રાજ્યના કામકાજમાં મીડીયન ઉપરી ભાગ્યે જ હાથ ધાવતો. પશ્ચિમે એશિયા માધનરમાં તેમની સત્તા વધારવાને મીડીઓએ શીઝીશીયામાં થઈને જતા લુના આમીરીયન મુદ્દ-માર્ગને પડતો મુકીને ડેરસની ઉત્તરનો રસ્તો લીધો હતો. આટલી બાબતોને માટે આપણે ખાતરી આપી શકીએ તેમ છે. પણ હેગોડાટસે મીડીયાને માટે જે બીજું બધું કંઈ છે-દાખલા તરીકે તેનો એક બેટનો અગ્નયણ પમાડે તેવો હેવાલ, અને તેના રાજ્યવંશનું પણ લગભગ તેટલુંજ આશ્ચર્યકારક વર્ણન-તે માનવાનું તો કાંઈક સારી સાખીની મળતા નુધી મુલતવી રાખતું પડશે. પણ તે સાખીની કદાચ ભાગ્યે જ મળશે.

એશિયા માધનર

આમ છતાં પણ પૂર્વના એક મોટા ભાગે મીડીયા અગર આખીસોનીયા, કાંઈની પણ તાબેદારી સ્વીકારી નહોતી. આ ભાગ તે એશિયા માધનર છે. આપણા છેલ્લા અવલોકન વખતે આધેના પૂર્વથી તેનો જે ભાગ સ્વતંત્ર હતો તેના કરતાં હાલ તેનું ક્ષેત્રફળ ધણું વિશાળ હતું. ધણું કરીને એશિયા માધનર એક છેડેથી બીજા છેડા સુધી એટલે ઇચ્છનથી તે મુકેલીસ સુધી-કારણકે ૬૦૦ માં કીયા-ઝેરીસ ધણું કરીને ઉશરદુમાંથી હળુ આવ્યો નહોતો-અને કાળા સમુદ્રથી તે ઇસસના અખાત સુધી સ્વતંત્ર હતો. આ પ્રદેશને આપણે છેલ્લે જોયો તે સમયના કરતાં હાલમાં તેના મોટા ભાગને માટે આ-

પણી પાસે ધણી વિશ્વાસઘાયક માહિતી છે, કારણ કે તે ત્યાર પછી પશ્ચિમ કીનારાના ગ્રીક શહેરીઓની આખ તળે આવ્યો હતો અને તેમની જોડે વેપારી સંબંધમાં જોડાયો હતો તેનો પણ બાકી રહેયો. ભાગ જે એટલો બધો પૂર્વે આવેયો હતો કે ઓકોને તેની જોડે કાંઈ લેવાદેવા નહોતી તેને માટેની આપણી આ મમયે આમીરીયન બાદશાહી તવારીખ તેને માટે કશું કહેતી નથી. માહિતી ઈ. સ. પૂર્વે ૮૦૦ કરતાં પણ ઓછી છે, કારણકે ઈ. સ. પૂર્વે ૬૦૦ ને સમયે એશિયા માધનગની મુખ્ય બાબતમાં લીડીયાની બાદશાહી સત્તાનું અસ્તિત્વ છે તે દ્વીપકલ્પના પશ્ચિમ ભાગની મુખ્યમાં આવી હતી અને પૂર્વમાં આવેલા ઉચ્ચ પ્રદેશ પર તેની આરા, જે ક્રીજઅન મત્તાના નાશને લીધે ઉચી ચઢી હતી તેની, અમન મરહદ સુધી ફરતી ઉપર કશું છે તેમ કંઈ નહિ તો તેની લાગવગ રીલીશીયામાં હોવી જોઈએ, અને આપણા આ અવલોકન પછી પંદર વર્ષે હેલીસ ઉપર જે લઘાઈ લઘાવાની છે તેનાથી જાણુશો કે કેપેડોસીયા પર પણ સહેજસાજ કાણુ મેળવવાનો પ્રયત્ન તેણે કર્યો હતો પણ આપણે લીડીયન રાજ્ય અને તેની હાલની ચઢતી વિષે જોલીએ તેના પહેલા આપણી સરહદ પર દક્ષિણ પૂર્વે આવેલા રાજ્યને પતાવી દેવાનું ઉત્તમ ગણાશે, આપણને કહેવામાં આવે છે કે આ ગળ્ય જે ધણું કરીને લીડીયાનું મિત્ર થતું હતું તેનું આશ્રિત પણ હોય—તે આ વખતે “એશિયાની ચાર મહાન સત્તા” માંનું એક હતું આ સત્તામાં બામીનોન પણ આવી જતું હતું અને આ વખતે નેબુકડનેઝરનો મીડી રાજ ઉપર હતો તેથી કરીને આપણી અટકા જે ખરી હોય તો યુસીમીયસના આ કથનમાં એવું કાંઈ પણ નથી કે જેનાથી શીલી-શીયાએ બાદશાહી સત્તા મેળવી હતી એમ માનવાને કારણ મળે, અને કદાચ જે તેણે તે મેળવી હોય તો પણ ખાતરીથી ચાર સત્તા-ઓમાં તેની પાચરી સૌથી નીચી હોવી જોઈએ.

શીવીશીયા

આમીરીયાના વચવા રાજ્યના એક મહાન હુતાડ બાદશાહ
 શાનમાનમગ બીજાએ આ નાના દેશ પર ફેટતુ ધ્યાન આપ્યું હતું
 તે વાંચકને યાદ દશે તેની પાછળ ચયવા વિજયની તૃપ્તિવાળા
 ગમ્મઓએ પણ તેની પાછળ તેટલું જ ધ્યાન આપ્યું હતું માગ-
 ગોનથી તે આશુરમાનીપાન સુધી તેઓ જાતે અમગ તેમના હરકમે
 ત્યાં વારવાર જતાં હતાં અને તેમના સુમાઓ તો હમેશા ત્યાં જ
 રહેતા સેનાચરીખને માટે એમ કહેવામાં આવે છે કે તેણે દારમસ
 બામીનોનના નમુના પર ફરીથી બાપ્યું હતું અને આશુરમાનીપાન
 જેણે તેની આગળ ચંદ્ર ગણના કોઈ પણ રાજા કરતાં એશિયા
 માધનગના મમલાજ પર વગાર લક્ષ દોડાવ્યું હતું, તેનો દારમસ
 જોઈ એવો બધો મબલ્લ હતો કે પાછલા કાળની એક લોકવાયમ
 પ્રમાણે તે ત્યાં જ મૃત્યુ પામ્યો હતો, અને તેની મહાન કનગ પણ
 ત્યાં જ ઉભી કરવામાં આવી હતી આ છેલ્લી બીજાની વિરુદ્ધ આપણે
 ગમે તેટલું જાણના જોઈએ તો પણ કલાચ તે વાત ખરી હોય,
 કારણ કે કોઈ પણ આમીરીયન નોવમાં તેનાથી ઉત્તર લખેતું નથી
 એશિયા માધનગના બાકીના ભાગની માફક આસીરીયનોએ શીવી
 રીયાને મીમેરીયનોને હાથે ધૂગધાણી થવા દીધું નહિ તેમને
 મરવાડ કગડમી જેને મોકો લીગડેમીસ કહેતા તેનાથી દેરમના કુગ
 ગઓ વગાવીને પેનીપાર જઈ રામયુ નહિ અને તે ત્યાં જ મરણ
 પામેનો કહેવાય છે આ રીતે આશુ માનીપાનના મરણથી તેમજ
 નીનેવાઈટ મત્તાની નમગાઈને લીધે આધેના ખડીયા રાજ્યો ત્યારે
 સ્વન ન ચવાને શક્તિમાન થયાં ત્યારે સાશુત રહેના શીવીશીયાની
 અગત્ય તરત જ ધણી મોગી થઈ પડી દારમસના રાજાઓએ
 હવેથી પોતાની સત્તા પૂર્વે કયુ અને ઉત્તરે દેશના જેવા પાસેના પ્રદેશો

૫૦ વધારી આ ઉપરાંત તેઓ કુમુખ પર પણ કબજે ધરાવતા જણાય છે, કારણ કે આપણા મમય પત્રી દોડસો વર્ષે લખતાં હોય-
ડોઝમ યુદ્ધેતીમને શીનીશીયાની સરહદ રૂપે વર્ણવે છે ખાતરીથી તેની સમજમાં એમ હતું કે સીરીયાનો મૌયો ઉત્તર ભાગ, જેને તેની પત્રીના જૂનોગવેતાઓ કેમાહની કહેના હતા, તે ઘણા વખતથી શીલીશીયાને તામે હતો. દુકમા પરથીયેનાના વખત પહેલાંનું મહાન શીલીશીયા જે “એશિયાની ચાર મહાન મત્તાઓ” માનુ એક હતું તેના વિસ્તારનો તે વિચાર કરતો હોવો જોઈએ.

નવા આસીરાયન રાજ્યની નોંધો પરથી જે જુજ અને ભાગ્યો-
ગુટયો શીનીશીયન ઇતિહાસ આપણા જાણનામાં છે તેમાં મૌયો અગત્યની બાબત પૂર્વ તરફ આવતા ગ્રીકો મળે છે આ પાશ્ચાત્ય માણસો ને આસીરાયન રાજ્યોને સૌથી પહેલાં માર્ગોન નેડે જ અથડાઅથડી થયેની જણાય છે આઠમી મહીના પાછતા ભાગમાં તેમના વહાણો તેને પોતાના સમુદ્રમાં એટલે સામગ્રમ અને શીલીશીયાના કીનારાપર જણાયાથી તે મગરમી માથે લખે છે કે તેણે તેમને “માહનાની માફક પકડી લીધા” તે આગળ કહે છે કે તેના આ કૃત્યથી “કયુ અને ટાયરને નિરાશ વળી” અને તેથી કરીને આપણે રીતસર ધારી શકીએ કે આ ‘આયોનીયન ચાચિ યાઓ’ શીનીશીયા અને શીનીશીયાના કીનારા પર પહેલવહેના જ આપ્યા નહોતા, પણ ઉનકુ લેવાન્ટની પૂર્વમાં તેમનો ભય ઘણા વખતથી હતો. ૭૨૦ માં તો આપણે મામગ્રમ અગર આયોનીયાના એક નામ વગરના ગ્રીકને અસડોડ ઉપર ગંભ્ય કરતો જોઈએ છીએ આ પછી થોડા જ વર્ષમાં માગ્ગોનના વારસ મેનાચરીમને આયોનીયનો નેડે ભાગી અણુમનાવ થયો હતો વાત એમ જણાય છે કે પશ્ચિમ અને ઉત્તરે આવેના રોરમના લોકોની મદદથી ટારમસે કરેના એક બગવાન લીધે મેનાચરીમના સરદારોને ૬૮૮ ના વર્ષમાં

શીક્ષીશીયામાં જે લઘાઈ મચાવવી પડી તેમાં આયોનીયનોએ જમીન પર તેમજ દરિયા પર પણ આગળ પડનો ભાગ લીધો હતો. આમાં જીવ મેળવ્યા પછી સેનાચરીએ ટારસસમાં એક “એધીનીયન” દેવગ બંધાવ્યું હતું એમ એક પાછલા સમયનો ગ્રીક ઇતિહાસકાર કહે છે; અને આનો અર્થ જો-અને તે સંભવિત છે-“આયોનીક” દેવગ થતો હોય તો તે વાત બીલકુલ ગુચ્છકારી કાઢવા લાયક નથી, કારણ કે શીક્ષીશીયા અને પાશ્ચાત્ય લોકો વચ્ચે ત્યાં ઘણા સારા સંબંધ હતા. આયોનીયાના ઝવેરાત પરના કોતરકામ અને શીક્ષીશીયાના લોકોના કોતરકામ વચ્ચે ઘાટ અને કારીગરીમાં જે આબેદુજ મગતાપણું હતું તેની વાત આપણે મયા પ્રકરણમાં કરી ગયા છીએ; અને છેવટે એટલું જ ઉમેરવું જોઈએ કે શીક્ષીશીયાનો આયોનિયા જોડેનો સંબંધ જો સાતમી સદીની શરૂઆત જેટલો વહેજો હોય એટલું જ નહિ પણ સુદમાં તેઓને એક બીજાજોડે જોડવાને અને ફેરી કારીગરીમાં અમલના ફેરફાર કરવાને પુરતો હોય તો મીડીયા કરતાં લીડીયા જોડે તે થોડાં વર્ષ પછી જોડાય એ સ્વાભાવિક છે.

ક્રીજ્યા

હેસે જ્યારે આપણે આખા એશિયા માઈનર પર દક્ષિ દેરવી તે વખતે તેનો મોટો ભાગ ક્રીજ્યામાં સ્થપાયથી એક મહાન સત્તાના હાથ નીચે હતો. આ મત્તા હમણાં અલોપ થઈ ગઈ છે અને તેની જગ્યા પશ્ચિમ કીનારાની વધારે પાસે સ્થપાયથી એક બીજી સત્તાએ લીધી છે. તેના રાજ્યની શરૂઆતમાં જ્યારે સારમોને ટારસની પેટી-પાર આવેલાં કુચુ અને ટેગાલનાં ઉપરાજ્યોને પોતાની લાગવગ તળે આજીવાને પગલાં ભરવા માંડ્યાં તે વખતે મુશ્કેલીઓનો એક મીઠા નામનો રાજા તેની સામે થતો પહેલવહેલો જોવામાં આવે છે; અને કારકેમીયનો એક જગવો કે જેને લીધે તેને ઘેરો ખમીને આખરે ૭૧૭ માં તાબે થવાની ફરજ પડી હતી તેમાં પણ આ જ મીઠા

જોડાયેલો જણાય છે. ગયા પ્રકરણમાં જણાવ્યા પ્રમાણે એક “ક્રીજન” રાજા કે જેને ઝોકો મીડાસ કહેતા હતા તેને અને આ રાજાને એક જ ગણવાનો આશ છે; અને એ મીડાસ પહેલો તે ખાસ કરીને ગોરડીયમનો દીકરો કે જેની સમૃદ્ધિ અને મતા પુરાણોમાં અમર થઈ છે તે જ હતો એમ માધારણ રીતે મનાય છે. જે આ એકતા ખરી હોય તો આઠમી મહીની આખરે આપણે ક્રીજાને મીધી અથવા આડકતરી રીતે લગભગ આખા એશિયા માધનગ પર રાજ્ય કરતું, એશિયાની મોટામાં મોટી સત્તા મામું—જે કે આખરે તેને આમા વિજય મળ્યો નહિ—યોનાનું જાગ અજમાવવાને માટે તૈયાર થયતું અને એશિયા માધનરની બહાર પણ મુવકો ધરાવવાનો દાવો બાધતું ગણવું પડશે. કારકેમીશના ગળ પીસીરીમે પોતાના મિત્ર તરીકે મીડાની મદદ માંગી હતી, કારણકે એશિયા માધનરનો મુશકી રાજા કેપેડેસીયાના હાટીની ગાળી પર બેઠો હતો અગર તે જાને જ મુશકી જાતનો હતો.

જે રાજાની મદદ આ પ્રમાણે માગવામાં આવી હતી તે કેપેડેસીયાનો રાજા હતો એમાં જગ પણ સંશય નથી તે ક્રીજાને પણ રાજા હતો કે નહિ—એટલે કે તે ગોરડીયમનો દીકરો જ મીડાસ હતો કે નહિ—એ મંશયાત્મક છે મીડાના કથુ, ટેમાય અને કારકેમીશ નેડેના મંબ ધથી જ એમ પૂરવાર થતું નથી કે તેની રાજ્યધાની એશિયા માધનગનો પૂર્વ ભાગ કે ન્યા મુશકીઓ ત્યાર પછી ધણા નાગ સુધી રહ્યા હતા ત્યા નહિ પણ બીજા કોઈ જગ્યાએ આવેલી હતી પણ બીજા બાળુએ હેલીસની પૂર્વે યુદ્ધ આગમ અને મધ્ય એનેગલીયન ગણની દક્ષિણ પૂર્વે ડીયાના આગમ ક્રીજાની વિચિત્ર વિધિમાં લખાવવા લેખો મળી આવ્યાથી એમ માનીત થાય છે કે એક વખતે ક્રીજન મતા કેપેડેસીયામાં અને પાછળથી થનારા મુશકીના મુવક તરફ થોડી દાન આપી હતી.

વળી ક્રીષ્ણાની રાજ્યધાની નજદીક મળી આવતાં ખડકનાં રમારકોનો લપકો જોતાં તે એક ઘણા મોટા રાજ્યનું કેન્દ્રસ્થાન હશે એમ કથુલ ક્યાં સિવાય છુટકો નથી. તેમને જોતાં એની પાપરી એથી મહેજ પણ ઓછી હશે એમ ભાગ્યે જ કહી શકાય. આમાંથી સૌથી મોટું રમારક જે એક મીઠસ નામના રાજની (ગોડીયમના નહિ પણ એટીસના દીકરાની) કબર છે, તેનો આગસો ભાગ આશરે એકમો શીટ ઉંચા ખડકનો બનેલો છે. તેને કાપીને સપાટ બનાવવામાં આવ્યો છે અને તેના પર ભૂમિતિની એક લઘ્ય આકૃતિ કોતરવામાં આવી છે. તેને તળાએ એક બનાવટી બારણું કોતરેલું છે અને તેના પર આવેલી પથરની મહાન સીંતને મથાળે એક મીઠ દેવજને હાજે એવી એક ત્રિકોણાકાર આકૃતિ કોતરવામાં આવી છે અને તેના પર સરઆતના જુદા જુદા મીઠ મૂળાદરોમાં એક લામો લેખ લખેલો છે. આનાથી નાના કદની પણ તેવા જ ઘાટ અને કોતરણી ધરાવતી બીજી ઘણીક કબરો રાજ્યધાનીના આજુ-બાજુના પ્રદેશમાં છે. બીજી કેટલીક પર મનુષ્યો અને સિંહોની આકૃતિઓ કોતરવામાં આવી છે. પણ આપણે જાણીએ છીએ કે જ્યારે આ બધી ચીજો કોતરવામાં આવી હતી ત્યારે નવા આરીરીયન રાજ્યની કારીગરી ક્રીષ્ણામાં જણાયતી હતી, અને જેઓએ આગીરીયન કારીગરીની અમર નીચે આવી મોટી ચીજો કરી હતી તેઓ સમકાલીન આગીરીયન નોંધોમાંથી તરફ જૂઠી જણાય એમ એકદમ મનાવું નથી. આથી આખરે આપણને કદાચ કથુલ રાજનું પડશે કે સારગોનથી તે આશુરબાનીપાત્ર મુધીના નીનેવેદના રાજ્યો માટે મીટા નામના મરદરોના હાથ નીચે લદવા જનારા મુશકીઓ તેઓ જાતે જ હતા.

ક્રીષ્ણન રાજ્યોનો અંત કેવી રીતે આવ્યો એને માટે જગ પાનું મંસ્ય નથી. એમીરીયન નોંધોમાંથી જણાય છે કે ગીમીરાઈ

અગર સેમેરીયન લોકો જેઓ ઇન્ડો-યુરોપીયન જાતના સીરીયનો હતા અને જેમના પરથી ફીમટારટરી અને ફીમીયા નામ પડેલાં છે તેઓ સાતમી સદીની મધ્યમાં દક્ષિણે અને પશ્ચિમે ધસી આવ્યા હતા. તેઓએ ફ્રોજ્યાનું પાટનગર કેની રીતે લીધું અને લુન્ટયું તેમજ મીડાસ નામના છેલ્લા રાજાને કેની રીતે મારી નાંખાવ્યો અગર આપઘાત કરવાને ફરજ પાડી તે બધું ઓક નોંધો જણાવે છે

લીડીયા.

આ આફતના વખતમાં જ અગર થોડોકજ સમય અગાઉ મારડીમના એક ગઝનદ રાજાએ ફ્રોજ્યાની તાબેદારીમાંથી મુક્ત થઇને પોતાના વંશને તેમ જ લીડીયાને હિંચે ચલાવવાની શરૂઆત કરી હોવાની જોઇએ. આ રાજાને આસીરીયનો ગુરુ અને ગ્રીક ગીગીમ કહેતા હતા. તે એક નવા વંશનો સ્થાપનાર હતો અને ધણું કરીને મૂળ રાજ્યમાં એક ઉમરાવની પદવી ભોગવતો હતો. તેની ચલતી કેમ થઇ તેને માટે જુદી જુદી હકીકતો કહેવામાં આવે છે. પણ મૂળ રાજાની રાણી જોડે તેણે કાષ્ટક કાવતરું કર્યાની વાત તે બધીમાં એક સરખી રીતે માલુમ પડે છે. એક ઇતિહાસકાર કહે છે કે તે કેરીયનોની મદદથી ફાવ્યો હતો અને ધણું કરીને તે સત્ય છે; કારણ કે થોડાં વર્ષ પછી ઇજીપ્તના સેમેટીક્સની નગરે લાકુની કેરીયન સરકાર લાવનાર આ જ ગીગીસ હતો; સેમેરીયનોના જે ટોળાએ ફીજીયન રાજ્યનો નાશ કર્યો હતો તેની સામે ચલાવે તેણે આશુરજાની પાવની મદદ માગી; પણ તે નહિ મળવાથી તેણે એકલે હાથે જ તેઓને હરાવ્યા. આ બનાવ પછી માર્ષિટ વંશની સ્થાપના કરનાર ઇજિપ્તીયન બજવાબોર જોડે મિત્રતા બાંધી અને પોતાની પશ્ચિમે આવેલા માત-ખર ગ્રીકોની જોડે લડાઇ કરીને પોતાનું ગળ્ય વધારવા માંડ્યું. પણ કંઈક કેસોફોન અને મેગનેશીયા સામુંજ તે ફતેહમાંદ થયો; કારણ કે આ

શહેરો દેશની અંદરના ભાગમાં આવેલા હતાં. પણ રમનાં અને માઇલીટસ, જેઓને દરિયામાં જો રાક મેળવવાની મવક હતી, અને જેઓની પાસે લેવાન્ટમા ત્રામ વર્નાવના લગાયક “ આયોનીયન ચાંચિયા ” એની ધણી મોટી મંખ્યા હતી તેમને હાથ કરવામાં તે નિષ્ફળ ગયો. તેના લાંચ ગન્યમાં હેરોડોટસ કહે છે કે તેણે આડત્રીસ વર્ષ ગન્ય હતું હતું. ગીગીમને પોતાની સત્તા મજબૂત કરવાને અને લીડીયને તે માટે જમીનમાં જો આવના વેપારની માલકી હાથ કરવાને વખત મળ્યો પણ માતમી સદીની અંતમાં મેમેરીયનેના એક બીજા ટોળાએ ઉત્તરમાંથી ઉતરી આવીને તેને હગવીને મારી નાખ્યો તેની રાજ્ય-ધાનીનો જે ભાગ કિલ્લેનું વચરનો હતો તે તેઓએ પુટી લીધો અને સુરક્ષિત જગ્યાએ લેડ્યા વચર જે હાથમાં આવ્યું તે પુટતા ઠેક દરિયા સુધી પહોંચી ગયા. પણ આટલી મોટી આફત આવી જતા તેનો દીકરો આગ્રીમ, જેણે મારગીસના મદમાં રહીને પોતાનો મયાવ કર્યો હતો અને આશુરજાનીપાલની તાબેદારી સ્વીકારી હતી, તે તન્ત જ ગ્રીકોની જોડે ફરીથી લડવાને ઉભો થયો. શીલીયન કુંગરોમાં આમીરીયન લશ્કરે પાખ અથવા પીક ઉપર કરેલા એક હજ્યામાં તે જંગની લોકોનો મુખ્ય મરદાર મગયા પછી અને સર્વજ્ઞ શાંતિ પ્રસાર પછી આ લીડીયન રાજ પછે મીયેન્ડર પર કુચ કરી ગયો. તેણે પ્રીયેન લીધું; પણ પોતાના આપની મારક ગ્રીક લોકોનું મુખ્ય અને માતબર શહેર માઇલીટસ જે મીયેન્ડરના મુખ આગળ આવેલું હતું તે લેવામાં નિષ્ફળ ગયો.

પણ જે મમય વિષે આપણે હાલ લખીએ છીએ તે સમય સુધી અને ત્યાર પછી પણ પચામ વર્ષ લગી લીડીયન રાજ્યોએ આયોનીયા અને ફેરીયામાં કરેલી આ સ્વારીઓ ફક્ત પુટવા તથા ખંડણી ઉધરાવવા પુરતી જ હતી. કોષ્ટક જગ્યાએ તેઓ ઠહી એકાદ શહેર લેતા તેમ જ હુટતા, પણ તે જાન્યુકને માટે તેમના કબજામાં

રહેતું નહિ કેરીયન ગ્રીક હેરોડોટસ જે આ મમયથી આશરે એક સૈકા પછી જન્મ્યો હતો, તે આપણને સ્પષ્ટ રીતે કહે છે કે ક્રીકસના મમય લગી-એટલે એના પિતાના મમય સુધી-મધ્ય ગ્રીકો સ્વતંત્ર હતા, અને તેના આ વાક્યનો અર્થ જો એમ હોય કે (કદાચ તે એમ જ છે) ત્યાર પહેલાં કોઈ પણ ગ્રીકને જ્યોત્સનામગીરી કરવી પડતી નહોતી તોપણ આપણું કથન અસત્ય ઠરતું નથી, કારણકે જો આપણે આસીરીયન રિવાજને આધારે કહી શકીએ તો એક જીતાયની પ્રજાને જ્યારે તેનો મુલક સામ્રાજ્યમાં જોડી દેવામાં આવતો ત્યારેજ ગુનામગીરી કરવી પડતી હતી ક્રીકના પરના ગ્રીક શહેરોમાં લીડીયન સુનાઓ વિષે આપણે કશું સાબતતા નથી તેમજ જે આયોનીયન અને કેરીયન શહેરો ખોદી કાઢવામાં આવ્યા છે તેમાં લીડીયન કારીગરીની અસર બીનકુલ માન્ય પડતી નથી આથી કરીને લીડીયનો અને ગ્રીકો ઇ. સ. પૂર્વે ૬૦૦ લગી અને ત્યાર પછી પણ એકબીજાની જોડે મુનેહલરની રીતે રહ્યા નહિ એમ જણાય છે દરેક જણ પોતા પોતાનું મમાનીને ખેસી રહેતા અને તેઓ જ્યારે મુદ્દમાં ભેગા થતા ત્યારે જ એક બીજાને વિષે કાંઈ પણ જાણતા હતા.

હેરોડોટસ કહે છે કે તેના વખતની લોકવાયકા પ્રમાણે એશિયાના ગ્રીક શહેરો તેમના મુધારા માટે લીડીયાને આભારી હતા. આ દેશનો મોટો ભાગ-જો તે દેવ ખરે હોય તો-ધણું કરીને ૬૦૦ પડી બહારવામાં આવ્યો હતો તો પણ તેમની દેટલીક ચીજો-ખાખલા તરીકે નાણા પાડવા-વધારે જુની હોવી જોઈએ પણ હેરોડોટસ જણાવે છે અને હજી આપણે પણ કળા શકીએ તેના કરતા ચોપડાની બીજી બાજુએ ઘણું લખવાનું છે. શરૂઆતના લીડીયનોની કારીગરીના નમુનાઓ અને તેમની રાજની વપગશની ચીજો તેમની ભૂમિ જરાયર જોદાયની નહિ હોવાથી એટલા ઓછા પ્રમાણમાં મળી આવે કે તેઓ પૂર્વ કે પશ્ચિમને વધારે આભારી

હતા એ આપણાથી કદી સદાય તેમ નથી. આમ છતાં પણ અમે-
રીકનોના સારડીમના ખોદાણુ પરથી એટલું તો નક્કી થાય છે કે
તેમની ક્ષિપિ પાશ્ચાત્ય જાતની હતી અને તે ક્રીશ્ચિયન કરતાં પણ
આયોનીયન ક્ષિપિ જોડે વધારી મળતી આવતી હતી. વળી તેમની
ભાષામાં ઇન્ડો-યુરોપીયન શબ્દોની ભારે મંજ્યા જોતાં લીડીયનોને
આખરે પૂર્વના લોક ગણવા જોઈએ નહિ. જો કે હેરોડોટસે તેમના
મૌઢી શરૂઆતના રાજાઓને આપેલાં નામ મેસોપોટેમીયન છે અને
ફરને મમયે આપેલા પૂર્વ જોડે બધિસ્ટ્રો કાંઈક રાજકીય મંજ્ઞ
મૂલ્યવતાં હશે, તો પણ પાછળથી તેમનાં બાદશાહી તેમજ બીજાં
પણ જે જે નામો નોંધાયલા છે તે ગ્રોખ્ખાં એનેટોલીયન છે.
ખાતરીયા આશુરજાનીપાલનાં ક્રખાણો “ લડીના રાજ ગુરુ ”ની
વિનંતિ વિષે બોલે તેના પહેલાં મેસોપોટેમીયા જોડેના સંબંધ
કપારનોએ બૂલી જવાવો જોઈએ કારણ કે જે દેશમાંથી એ વિનંતિ
આવી હતી તેનું નામ પણ તેજો અગર તેના મુખાઓએ સાંભળ્યું
નહોતું. જેમ જેમ સારડીસનું તેમજ બીજાં લીડીયન શહેરોનું
ખોદાકામ આગળ વધશે, તેમ તેમ આપણે કદાચ જોઈશું કે તે
દેશમાં ઉચો સુધારો કાંઈક મોડેથી થયો હતો; અને મુખ્યત્વે કરીને
મર્મનદ રાજાઓના આવવા પછી જ તેની શરૂઆત થઈ હતી.
તેની આ ઉપરાંત પેદાશ પર ઝીક શહેરોએ લગભગ ૬૦૦થી માંડીને
જે બળવાન અસર કરવા માંડી હતી તે પણ કદાચ આપણા દીક્ષામાં
આવશે. હેરોડોટસના કહેવા પ્રમાણે જૂની સદીની શરૂઆતમાં લીડીયન
રાજા એલીયેડીસ અને ગ્રીડીયાના કીયામેરીસ વચ્ચે હેલીસ નદી પર
મુલાકાત થઈ હતી તે વિષે આપણે બોલી ગયા છીએ. તેના આ
કથન ઉપરથી તે વખતે બધિયાં અનુમાનો જો ખરાં ન હોય તો
લીડીયન સત્તા પૂર્વ તરફ ક્યાં લગી પહોંચી હતી તે આપણે જાણતા
નથી. જો તેઓ ખરાં હોય તો દક્ષિણ-પૂર્વ શીલીશીયામાં લીડીયાની લાગ-

વગ હોવી જોઈએ તેમજ ઉત્તર-પૂર્વ કંપેડાશીયામાં પણ તેનો સ્વાર્થ મમાયસો હોવો જોઈએ. ગ્રીમેરીયન હુમવા પહેલાં ક્રીજીયનોના હાથમાં જે મુદ્રક હતો તેના ઘણાખરા ભાગ પર જે મર્મનદ વંશ રાજ્ય કરેલો હોય તો તે અમંભવિત નથી અને પૂર્વમાં હેવીસ અને એન્ડ્રી-રોરમની તળેટી લગીના ઉચ્ચ પ્રદેશ પર લીડીયાએ જીલ્લમ ગુજર-વાધીજ ધણું કરીને મુશકીઓમાં ફક્ત પશ્ચિમ આરમીનીયાના મોશ-કીઓ અને તેટલાજ આઘેના અને નિર્માલ્ય દીમેરાનીઓ ટેબાયાના મનુષ્યોમાં રચા હતા.

ગ્રીક શહેરો

એનેટોલીયન કીનારા પરનાં ગ્રીક શહેરોને માટે આગળ થોડું-ધણું કહેવામાં આવ્યું છે. આમાંનાં મુખ્ય શહેરોની મહત્તાનો કાળ આઠમી મદીની શરૂઆતથી તે જદી મદીના અંત સુધી લંબાયસો છે આ કાળમાં તેઓ સ્વતંત્ર હતાં આથી કરીને આપણને મહજ સમજાશે કે ૬૦૦ ના વર્ષમાં તેઓ પૂર્ણ આબાદી ભોગવતાં હતાં. દેકેકાણે ઉપસંસ્થાનો-એકલા માઇલીટસેજ ૬૦ સંસ્થાનો સ્થાપેલા કહેવાય છે-તેમજ વેપારી યાણાઓ સ્થાપીને તેઓએ ગ્રીક સુધારો દીપકરૂપને કીનારે કીનારે પોનટસથી તે શીલીશીયા સુધી ફેલાવ્યો હતો. હેરોડોટમના મત પ્રમાણે તેના મમયની ધરાની તાબેદારી જોડે સરખાવતાં આ ગ્રીકોનો સુખી કાળ હતો, કારણકે તે વખતે તેઓ સ્વતંત્ર હતા. માઇલીટમ, તે કહે છે કે, તે વખતે મૌથી મોટું શહેર હતું, અને સમુદ્રની રાણી સમાન હતું; અને ખરેખર તેના શહેરો-ઓમાંના એનેક્સીમેનડર, એનેક્સીમીનીસ, હીક્ટીયસ અને થેલીસ જેવા પ્રખ્યાત માણસો લગભગ આ જ મમયમાં ચમક ગયા હતા. લીસબોસનો સેફે, સ્મર્નાનો અગર ક્રોલોર્ડનનો મીમનરમસ, દીઓસનો એનેકીયન, વગેરે બીજા પણ પ્રખ્યાત એશિયાટીક ગ્રીકો આ જ

સમયમા યદ્ય ગયા છે આ ગીત ઘણી અગત્યની છે, કાગ્યુકે તેમના જેવો અભ્યાસ અને તેમના જેવી સાહિત્યના વિષયમાં પ્રાપ્તિ એક ઉચી રીતે કેળવણી, રચના, અવકાશવાળા અને પેસેટ્ટે મુખી લોકો શિવાય કોઈ પણ કરી શકે નહિ

જો કે જદી સદીની શરૂઆતમાં એશિયાતીક શ્રીદાની ઉચ્ચ કેળવણી વિશે કોઈને જગ પણ શકા નથી તો પણ તેમની કારીગરીની ઘણી જ થોડી ચીજો આપણને મળી આવી છે જમીનોએ માઈનીટસને ઘણું જોઈું છે પણ તેમથી મુંઝેરગીન કાચના કક્કાઓ શિવાય તેમની મોગાઈના કાગને જાજે તેવી કોઈ પણ ચીજ મળી આવી નથી આટલું જ નહિ પણ તે મમયને બગી પછી ઝાઝી ચીજો હાથ આવી નથી એમ જણાય છે કે પશ્ચિમ કીનારા તરફથી એશિયા માઈનરમાં ધુમતી મોટામાં મોટી ખીણના મુખ આગળનું આ શહેર પાછલા કાળમાં એટલું બધું અગત્યનું હતું, તેને એટલી સખત શિક્ષાઓ ખમી પડી હતી અને તેનામાં એટલા બધા ફેરફારો કરવામાં આવ્યા હતા કે તેની શરૂઆતની મોટાઈનાં ચિહ્નો ખૂણાખાંચરા મિલાય કંઈ પણ ટપી શકે નહિ આગેમીમના મહાન દેવગની નહી બાધણી નીચે દનાઈ ગ્હેનો પ્રાચીન ચીજોનો એક મોટો ખખને છરીસમમાંથી મળી આવ્યો છે ખરો, પણ અહીં આ પણ ઓરદ્રીયનોના લાંબા બોલકામ પછી ખુદ શહેરમાંથી કંઈ જડ્યું નથી તેના શરૂઆતના પડ ઉપર મહાન રોમન મહેનોના ખડીયરો આવેના હોવાથી મોલકામ કરવામાં ઘણી અડચણો પડે છે, એટલું જ નહિ પણ બોદનારાઓને રોમન મહાનો છોડીને બીજા ઉપર દ્રષ્ટિ ફેરવાવું મન થતું નથી માત્રોમ અને કીઓમની મારક લેનશીડી જેમા એપોલોનું દેવગ અને મેટ્રેડ વે આવેલાં છે તેણે આપણે માટે નાનો પૂતળાનો નોંધ અગત્ય જાણી ગાજ્યો છે રહોડસમાંથી આપણને પ્રાચીન

સોનેરી કામ અને રંગીન વાસણો મળ્યાં છે, ક્યેજોમીનીમાંથી પથ્થરની રંગીન કળરો મળી આવી છે અને ધણુંખરું બહારગામ મળતાં પણ ત્યાંજ તેમજ એશિયા માધનરમાં બીજી જગ્યાએ બનાવેલાં માટીનાં રંગીન વાસણો પણ આપણા હાથમાં આવેલાં છે. ઇ. સ. પૂર્વે ૬૦૦ ના ગ્રીક સુધારાની મહત્તા આ ચીજોથી માત્રુમ પડે તેમ નથી. સારે નમીએ, આપણને જે મળ્યું છે તેના કરતાં જમીનમાં હજુ ધણું દટાયલું છે. માઇસીટમ અને ઇરીસસને બાદ કરીએ તો એનેગલીયન કોનારા પરનાં અગર તેની નજીકનાં પ્રાચીન ગ્રીક શહેરોને માટે તો ઘણે ઉડે સુધી અને રીતસર ખોદી શકે એવા માથુસોની જરૂર છે; પણ બીજાં ફેટલાંક શહેરોને માટે તો બહુ ઉંડું ખોદવાની પણ જરૂર નથી. પોતાની સ્વતંત્રતા અને આબાદાનીના સમયમાં એરિયાટ્રીક ગ્રીકોએ તેમના યુરોપીયન જાતલાઇઓની મારફત અરાજક્ય ભોગવતા, સ્વનિર્મક અને એકબીજાથી અલગ રહેતા શહેરી-રાજ્યોની સંપૂર્ણ રીતે સ્થાપના કરી હતી. તેમને સમાજ આપમતલખીયાં અને એકલતાયાં રાજ્યોમાં બહેંચાઇ મળે હતો, અને તેમનામાં સુધારો જેમ કાચના ઘરમાં છોડવાઓ વૃદ્ધિ પામે છે તેમ વૃદ્ધિ પામતો હતો, પણ તેમનાં રાજ્યોમાં પ્રજામતની મત્તા નહોતી અને તેઓને પ્રજાપણાનું ધણું જ થોડું ભાન હતું. આ આખીઓને લીધે ભવિષ્યમાં તેમને ધણું જ સોસલું પડતું હતું આમાન્ય ઉત્સવો ઉજવવાને તેમણે “ બાર આયોનીયન શહેરોની ” અને દિદાઇ-પશ્ચિમની “ ડેરીયન હેકઝેપોલીસ ” જેવી મંડળાઓ ગ્યાપી હતી અને તેમાં મર્વને લગતી રાજકીય બાબતો ચર્ચાતી હતી. આમ છતાં પણ તેમની જીવન યજ્ઞની ઇચ્છા, જેને ધણુંખરું શહેરી-રાજ્યોની આસપાસ મજબૂત સરહદો આવચાથી રેકો મળતો હતો, તે વારંવાર પ્રકટી આવતી હતી. યુરોપીયન ગ્રીસમાં પછી આ જ ઇચ્છાનું પ્રાપ્ત્ય હતું. પણ આનાથી આખરે જે ગ્રાહ્ય આવવાની

હતી તેમાંથી યુરોપીયન ગ્રીસનો મોટો ભાગ ટાપુરૂપે હોવાથી અને યુરોપ તરફની મરહદ ઉપર કોઈ મજબૂત પરદેશી રાજ્ય નહિ હોવાથી જ્યારે તે ઘણો વખત સુધી બચી શક્યું ત્યારે એશિયાટીક ગ્રીકોને માટે તો અંદરના ઉચ્ચ પ્રદેશની પશ્ચિમ દીનારી પર એક આદશાવી મળા સ્થાપવાની માથે જ વિપત્તિ લખી મુકેલી હતી, આખી મત્તા હમણાં પ્રગટ થઈ હતી; અને એશિયાટીક ગ્રીકોએ જો આખો ઉધાડીને જોયું હોત તો તેમને ઇ. મ. પૂર્વે ૬૦૦ માં ચેતવાની જરૂર જણાઈ હોત. આ દરમ્યાન ગ્રીસના પૂર્વ ભાગમાં એશિયાટીક વેપારીઓના ટોળેટોળાં આવતા હતાં અને ગ્રીકો પણ એશિયામાં ઘણે દૂર સુધી લુભવા માંડ્યા હતા. તેમની અસર પણ તેમની નેડેજ ફેલાવા માડી હતી. ઇશીમના સૌથી પ્રાચીન આરટે-મીસીયનમાં જણાયતું હાથીદાંતનું કોતરકામ મૂળ દીર્ઘાસના પ્રદેશ-માથી આવેલી હતા મુજબ કમવતું હતું. રહોડમમાં ઝવેરાતના દાગીના બનાવનારા સોનીઓ તથા માઇવેટમનું બીકોરી કામ અને કલેઝોમીનીની કનરો રંગનારા કારીગરો પણ એજ રીત પ્રમાણે કામ કરતા હતા, ચોપડાની બીજી બાજુએ-જો કે તેમની પોણા ભાગ આપણી દૃષ્ટિએ-પડ્યો નથી-આપણે લીડીયાની લિપિ અને ફ્રીજીયાના ખડકમાંથી કોતરેલી ત્રિકોણાકાર આકૃતિઓ લખવાની છે. ગ્રીકીયનમાં તેમજ મીસીયાથી તે પેમરીનીયા સુધીમાં પશ્ચિમ ઉચ્ચ પ્રદેશ પર બીજી જગ્યાઓએ કનરો પર ઉભી કરેલી ટેકરીઓમાંથી મળી આવતાં કાંમાનાં વાસણો અને માટીની તેમજ નાનીદુંનાની ચીત્રોના ઘાટ તથા ચિત્રકામ પણ ગ્રીકોને નામે ચકાવવું પડશે, “ જેવાન ”ના માથુસો જેઓ સીરીયન મમુદમાં સો વર્ષથી સર્વોપરી હતા તેઓ એઝકીયેવની પાસે મોટા ધાતુકામ કરનારા તરીકે પ્રખ્યાતિ પામ્યા હતા, અને સાઇપ્રસમાં તેઓએ પૂર્વની કારીગરી જોડે પોતાની કારીગરી ઘણો વખત ચર્ચા એક કરી દીધી હતી.

આ પ્રકૃત્યની શરૂઆતમા જ વાંચકોને લાગ્યું હશે કે ઈ મ પૂર્વે ૬૦૦ મા પૂર્વમા રાજકીય ફેરફારો કરતા સામાજિક ફેરફારો ઘણા ઓછા પ્રમાણમા થયા હશે, અને આખરે થયેલું પણ તેમજ જણાય છે આસીરીયન સામ્રાજ્ય એટલું બધું મોટું પડ્યું હતું કે તેના ક્ષેત્ર-ફળમા મોટા સામાજિક ફેરફારો થઈ શકે તેમ નહોતું એટલું જ નહિ પણ તે ક્ષેત્રફળના મોટા ભાગ પર હતું કેવડીયન રાજાઓ મેમીગિક રાજ્યપદ્ધતિ પર જ રાજ્ય કરતા હતા આ રાજ્યનું કેન્દ્રસ્થાન નીનેવેહ કે બાબીલોનમા હોય તેથી રૈયત પર કશી અસર થવાની નહોતી ઓરેન્ટગનો ધર્મ પાગતા મીડી રાજાને બાદ કરીએ તો કાંઈ પણ નવો ધર્મ પ્રાચીન પૂર્વમા આવ્યો નહોતો તેની શરૂઆતની ભૂટો તેમજ છતોથી ઘણું કરીને ધર્મ ઉપર ઝાઝી અસર થઈ નહોતી જે મહાન અનુભવ યાહુદીઓને એક નિર્માલ્ય અને જગતી પહાડી લોકમાથી એક કેળવાયની વેપારી અને મહાન શક્તિઓ ધરાવતી એક સ્વદેશવાસી રાજમા ફેરવી નાખવાનો હતો તે ખરેખર શરૂ થયો હતો, પણ તેની અસર પ્રજાના ધણા થોડા ભાગ ઉપર થઈ હતી અને તેથી તેનું કાંઈ પરિણામ બહાર પડ્યું નહોતું ધરાનીઓનો પ્રથમનો મજબૂત હતો અને રશીયામાથી ધીમે ધીમે ઉતરી આવતી ઇંડો-યુરોપીયન જાતો જેઓ ઇતિહાસની આરમીનીયન પ્રજામા જુદી પામવાની હતી તેઓ ૮૦૦ અને ૬૦૦-ની વચ્ચે નજદીક આવતા ફેરફારોની મોટામા મોટી નિશાનીઓ છે આ કથનમાં એક અપવાદ છે અને તેની અગત્ય આપણા હવેના અવનોક્તનમા જણાશે આ બીના તે ઈકિનું પૂર્વ તરફનું પ્રયાણ હતું

પ્રકરણ ૪

ઈ. સ. પૂ. ૪૦૦ માંનું પૂર્વ

જેવી પાંચમી સદી પૂરી થાય છે કે તરત જ પૂર્વ પર ગ્રીક લોકોએ લખેલો ઇતિહાસ-અજવાળું પાડે છે. જે લોકોના સાહિત્યના અર્થે આપણા જાણવામાં આવેલા છે તેમાં એવું જોવા મળે છે કે તેઓ રહેતા હતા તેની હકીકત લખવામાં જ નહિ પણ પારદર્શક દેશોને વિષે પણ શોધખોળ કરીને તેનાં પરિણામો ટાંકવાની ઇનેજરી રાખવામાં તેઓ પડેલા જ હતા. આપણા હાલના સમય પહેલાં ગ્રીકોએ પૂર્વના લોકો ઉપરાંત પૂર્વની પણ ઘણી સાહિત્ય મેળવી હતી. તેમના કશકરી તેમજ બીજાકરી લોકનાથોના વિચારોનો, પંડિતો અને ધર્માત્મક વેપારીઓ ઉપરાંત તેમના હળવે મિત્રોનો પણ એશિયામાં જન્મ આવ્યો હતા. સોસન, હીપીયાસ અને થેમિસોકલીસ જેવા એથેન્સના વડા શહેરીઓનો પૂર્વના દરબારમાં સત્કાર કરવામાં આવ્યો હતો અગર તેઓ પૂર્વના રાજાઓની જોડે મુલાકાત મળી હતા; અને આમના કરતાં પણ વધારે પ્રખ્યાત એક અક્ષરશીખીયડીસ થોડા વખત પર જ પરદીપન સુખા જોડે રહી ગયો હતો. કોટનના ડેમોસીડીસ, ક્રોમના એપોલોનાઈડીસ અને સીનકસના દીસીઆઓ જેવા ગ્રીક લેખકોએ ધરાની રાજાશાહીઓને તેમના રાજ્યમહેસમાં દર્શાવી હતી. હેલીકારનેસમના હેનોડોટસે ધર્મ કરીને બાબીલોન જોયું હતું અને ખાતરીથી સીરીયાના મોટા ભાગની મુલાકાત લીધી હતી. દીસીયાસ સુખામાં રહ્યો હતો અને ધરાની મહારાજ્યના ઇતિહાસને માટે તેણે મામત્રી એકઠી કરી હતી. બૂમખ્ય સમુદ્રથી તે દીસીસ સુધી અને દીસીસથી તે કાળા સમુદ્ર સુધી એટીકાના જોનોફોનનાં પગલાં સંભળાયાં હતાં અને તેની જોડે દરહજાર કરતાં પણ વધારે ગ્રીકોએ

કુચ કરી હતી. આ ત્રણ પંડિતોના ગ્રંથો આપણા લગી પૂરી અગર અધુરી સ્થિતિમાં ઉતરી આવ્યા છે એટલું જ નહિ પણ પાછલા અંચકારોના ફકરાઓ, વિવરણો અને સંક્ષિપ્ત ગ્રંથોમાંથી ૪૦૦ પહેલાંના પૂર્વ પરની ઘણી નેધિ મળી આવી છે. આ ઉપરાંત હજુ પણ આપણી પાસે કેટલાંક પુરાણાં ખતો છે. ઇરાની મહારાજ્યની ત્રિકોણાકાર સિપિમાં લખાયેલી નેધિ જો કે આસીરીયન રાજ્યની નેધિ કરતાં ઓછા પ્રમાણમાં જડી છે, તેપણુ હીસ્ટેમપીસના દીકરા કરાયે બહીસ્તનના ખડક ઉપર કાતરાવેલા અમૂલ્ય ઐતિહાસિક લેખો તેમાં છે. વળી ઇરાની હાથ તથાના ઇજ્જતના ચિત્ર-પદ્ધતી સિપિમાં લખાયેલાં ધાર્મિક અને સામાજિક વચનો ઉપરાંત સેમેટીક સીરીયાના અને પુરાણા ગ્રીસના થોડાક પણ લેખો (Texts) આપણી પાસે છે. આ ઉપરાંત પૂર્વના ખીજા ભાગોમાંથી પણ પરચુરણ ગ્રીજો મળી આવી છે; અને જો કે તેમના પર લેખો કાતરેલા નથી તેપણુ તે ભાગોના સમાજ તથા રહેણીકરણ વિષે માહિતી આપવાને તેઓ પુરતી છે.

(૧) ગ્રીકોના પૂર્વ તરફનું પ્રયાણ

ગ્રીકો ઘણા વખતથી પૂર્વ તરફ ધસતા હતા. ગયા પ્રકરણમાં અતાવ્યા પ્રમાણે ત્રણસોથી પણ વધારે વર્ષ ઉપર લેવાન્ટના સમુદ્રમાં તેનો ઘણો ભવ હતો. દત્તારપછી એક મદી પૂરી થતા પહેલા તેઓ ઇજ્જતમાં પેલા હતા. દેશીઓના એસીરીયા સામેના એક બળવામાં મદદ કરવાને પ્રથમ તેમને બાહુતી લરકર તરીકે લાવવામાં આવ્યા હતા, પણ તેઓ નાઇલની ખીણમાં લદવાને જ નહિ પણ વેપાર કરવાને પણ રજા. પોતાનો અર્થ સાધવાને સામ્રટ ફેરાહો સેમેટીકસને તેમની પહેલવહેલી મુલાકાત કરાવનાર સીડીયન રાજા ગીગીસ હતો. પણ ઇજ્જત

શરૂઆત ફેનોપીક નાઈવના મૌથી નીચા ભાગ આગળ માઇલીટસે એક કારખાનું કાઢવાથી ચંદ્ર હતી. આ મથક ઉપરાંત ઇજીપ્તમાં ભાકુતી ગ્રીક લશ્કરની બે જાથુકની જાવળીઓ હતી. એક ટેપનીમ આગળ એશીયામાંથી આવવાના રસ્તા ઉપર ચોકી રાખતી હતી અને બીજી મેક્રીમ આગળની ગભ્યધાની ઉપર દાબ રાખતી તથા ઉપલા ઇજીપ્તમાં જવાના રસ્તા ઉપર ચોકી કરતી હતી. આ ત્રણેએ મળીને સાતમી સદીમાં નાઈવના મુખ આગળ આયોનીક સુધારે દાખલ કરવા માગ્યો આયોનીયા અને ફેરીયાના મૌથી સુંદર માટી-કામ વિષેનું આપણુ જ્ઞાન તેમનાં જે વાસણો ઇજીપ્ત મોકલાવેલા હતા તેમના ટેપનીમ, મેમ્ફીમ અને એક બીજા ગ્રીક મંસ્થાન નોક્રેટીમ આગળથી જડેલા દુકાઓ પર સૌથી વધારે આધાર રાખે છે. આ સ્થાન (હમણા જળ્યાવીશું તેમ) ચોડાક સમય પછી પ્રથમના માઇલીટમના કારખાનાને બદલે સ્થાપવામાં આવ્યું હતું. પરદેશી વામણો જેઓ પર નવું આકૃતિઓ કાઢવામાં આવી હતી, અને જેનાથી ઇજીપ્તના માધાગણુ લોકોની લાગણી કુખાતી નેઓને કે ગ્રીક યાજ્ઞાઓની બહાર બહુ ફેલાયા નહોતાં તેપણુ તેમની કારીગરીથી સાધટ કાગની ગંધળી ઉચ્ચ કક્ષાપર ગાંઝી અસર થઈ તેઓએ ફેરી કારીગરીને એક નવો જન્મ આપ્યો; અને તેના અતિ-શય સૂક્ષ્મતા અને નાણુકાઈનાં લક્ષણો (Characteristics) ટોબેરીના કાગમાં ગ્રીક સુધારાના એક નવીન ફેલાવાથી મજબૂત થતા સુધી ટકી રહ્યા.

છઠ્ઠી મહીની શરૂઆતમાં નીચલા ઇજીપ્તમાં ગ્રીકો એટલા બધા ઉપયોગી અગર ભયંકર થઈ ગયા હતા કે ઇજીપ્તના શહેર પીયેમરોની પાસે તેમને એક અત્યાવદી જગ્યા કાઢી આપવામાં આવી હતી, અને હેરોડોટસના કહેવા પ્રમાણે નવા આવનારાને ત્યાં જ જવા દેવામાં આવતા હતા પીયેમરોના આ નવા પરાનું નામ નોક્રેટીસ

રાખવામાં આવ્યું હતું, અને એશિયાટિક ટ્રીકિનાં નવ શહેરોએ ત્યાં એક સામાન્ય દેવળ કયું હતું. તેમનામાંની દરિયાઈ વેપાર કરનારી બીજી ક્રોમોએ પણ પોતાનાં ખાસ દેવજો બાંધ્યાં હતાં અને તેમને દરેકને માટે જુદી જુદી જગ્યાઓ હતી. ગ્રીક ઇજિપ્તમાં સ્થાયી રહેવાને આવ્યા હતા. નોક્રેટીસનાં ખંડિયેરો પરથી આપણને જણાય છે કે ધરાની સત્તા કે જે હૂડી સદીના અંત પહેલાં સામ્રાટની જગ્યાએ આવી હતી, તેના વખતમાં ઠેક સુધી આયોનીયા, એટીકા, સ્પાર્ટા, સાઇપ્રસ અને બીજાં ગ્રીક શહેરોમાંની પેદારો હરહંમેશા ઇજિપ્તમાં આવ્યાં કરતી હતી. જ્યારે હેરોડોટસ ઇજિપ્ત ગયો ત્યારે આ જગ્યા પૂર્ણ બહારમાં હતી; અને ગ્રીક પ્રજાએ બધો દેશ કબજે કરીને દરિયાકિનારે એલેક્ઝેન્ડ્રીયામાં ગ્રીક સુધારાની સ્થાપના કરી ત્યાંસુધી તેની આબાદાની ચાલુ રહી.

(૨) ફીનીશીયન વહાણવટીઓ

શીલીશીયામાંના સંસ્થાનીઓ અને ગ્રીક સાંચિયાઓ તેમજ નાઇલના મૂળ આગળના લોકોની ગ્રીક સીપાઇઓ અને વેપારીઓને લીધેજ પૂર્વ અને પશ્ચિમને એકબીજાની પિછાન થઇ હતી એમ કાંઇ નહોતું. એશિયા માઇનરમાંનાં આયોનીયન અને ડારીયન શહેરોના કારીગરોને મેસોપોટેમીયન નમુનાઓ લાવી આપવામાં અને મેસોપોટેમીયા તથા સીરીયામાં આયોનીયન નમુનાઓ લઇ જવામાં બીજાં તત્ત્વો પણ કામ કરી રહ્યાં હતાં. એક બાજુએ ધરીસસના પુરાણા આરટેમીસીયમમાંથી મળી આવતું હાથીદાંતનું કામ, ઝવેરાત અને બીજી ચીજોના ઘાટ અને નકશીકામમાં તેમજ માઇલીટસમાં બનના રંગિત માટીકામ પરનાં ચિત્રોમાં મેસોપોટેમીયન અસર જણાય છે; અને બીજી બાજુએ ટીગ્રીસ ઉપર કલાહમાંથી મળી આવતા નવમી સદીના હાથીદાંતના કેતરકામમાં ગ્રીક અસરનાં પરિ-

ધ્યામો ચોકમાં જણાય છે. પણ આ પરિણામો કદાચ રીતોથી આવ્યા તે એટલું બહુ સ્પષ્ટ નથી. એકબીજાની ઉપરની આ અસરોમાં જો કે શ્રીનીશીયનો અને લીડીયનોનો હાથ ખાતરીથી હતો તો પણ આમાંથી દરેક પ્રજા તે અસરોને માટે ફેટલી જોખમદાર હતી તે આપણે ખાતરીથી કહી શકીએ તેમ નથી. આ ઉપરાંત તેઓ એકલા જ આડતીઆઓ હતા કે કેમ અગર આમાંની એક પણ બાજુ જોડે તેમના કરતાં વધારે ધાડો સંબંધ ધરાવનારા બીજા આડતીઆઓ હોય તો તેઓ તેમનાથી સ્વતંત્ર રહીને કામ કરતા હતા કે કેમ તેની પણ આપણને ખાતરી નથી. શ્રીનીશીયનોને આપણે હેલ્થે જોયા તેના કરતાં તેઓ ઘણા આગળ વધી ગયા છે. દરકબુલીસના સ્તંભો (Pillars of Hercules) તરફ જતાં લગભગ અડધે રસ્તે તેઓએ કારથેજની સ્થાપના કરવાથી ટાવરને જોઈએ તેટલાં આફ્રીકન બંદરો મળી ચુક્યાં. આ બંદરો ઇજીપ્તની તેમજ ગ્રીક સરહદની બહાર હતાં અને તેમના વડે નવખી સફીના અંત સુધીમાં પશ્ચિમ બૂમધ્ય સમુદ્રનો વેપાર હાથ કરવાને તે શક્તિમાન થયું. પશ્ચિમ સીસીલી, સારડીનીયા અને રહેનના ઉપસંસ્થાનો સ્થાપીને થોડાક સમય સુધી તો તેણે બૂમધ્ય સમુદ્રને એક શ્રીનીશીયન સરોવરમાં ફેરવી નાંખ્યો. તેની પહેલાં તેની જગ્યાએ ત્યાં કોઇ ગંભીર પ્રતિસ્પર્ધી નહોતો; તેમજ તેના હક્કમાં હાગ પડાવવાને મોડેથી જ્યાં સુધી તે રોમને છંછેડશે નહિ ત્યાં સુધી કોઇ આવવાનું પણ નહોતું. સીસીલી અને ઇટાલીમાંનાં જે ગ્રીક સંસ્થાનો પશ્ચિમાભિમુખ હતાં તે તેની સામે ચવાને પ્રથમથી જ અશક્તિમાન નીવડ્યાં અને વેપારની શરતમાં તરત જ પાછળ પડી ગયાં; તેમજ બીજા મુલકમાં આવેલાં એકાદ જે ગ્રીક સંસ્થાનો પણ કાંઇ વધારે કરી શક્યાં નહિ. બીજા બાજુએ બૂમધ્ય સમુદ્રનો પૂર્વભાગ જો કે તેના ધરનો દરિયો હતો તો પણ, ત્યાં વેપારી

ત્રેષ્ઠતા ગ્યાપવામાં ટાયર કદી પણ ફતેહમંદ થયું નહિ; અને જ્યાં સુધી આપણે જાણીએ છીએ ત્યાં સુધી તેણે તે સ્થાપવાની તરદી પણ લીધી નહિ. તે પ્રદેશ ઇજીપ્ત ખજાસીઓનો હતો અને શીની-શીયનોની માંલરણમાં 'તેઓ જ ત્યાં વેપાર કરતા. થોડાક સમય પૂર થઈ ગયેલા મીનોઆના કીટનો અને આગોલીમના લોકોએ તેમજ આયોનીયન અને એડીયન ચાલિયાઓ તથા માઇલીટસનાં દથીઆરબહ વેપારી વહાણોએ વારાફરતી સીડન અને ટાયરનાં છુટાંજવાયાં વહાણો નિવાય બાકી બધાને તે પ્રદેશમાંથી હાકા કાઢ્યા હતા. માઇપ્રમ જેટલો પાસેનો કીનારો પણ ટાયરની સત્તા છેક ટોચે પહોંચ્યા છતાં એકાએક સુધી પરદેશીઓના હાથમાં રહ્યો સીડો-નીયનોનાં વહાણો વિષે જો કે ગ્રીકો અજાણ્યા નહોતા છતાં પણ હોમરની કથાઓમાં તેમને માટે ધણું થોડું કથન દરવામાં આવે છે, અને ગ્રીકોની બીજી પ્રાચીન દંતકથાઓ જેઓ શ્રીમના કીનારા પર શીનીશીયન વહાણોની મુલાકાત વિષે કહે છે તેમનાથી પણ સિદ્ધ થાય છે કે તેમનું આગમન એ એક ધણો જુગ બનાવ હતો લોકોમાં તેથી ધણું આશ્ચર્ય થતું હતું, અને તે તેમની માંલરણમાં ધણા કાળ સુધી રહેતું હતું. શીનીશીયન વહાણોની શરઆતની મુલાકાતોમાં ગ્રીકોને તેમના ખજાસીઓ વિચિત્ર લાગતા હતા, અને તેમના માલમાં તેમને એક નવીન મગફ પડતી હતી, એમ ગ્રીક વાતો ઉપરથી જણાય છે.

પણ આવી મુલાકાતો તેઓ વારંવાર લેના હતા એ વાત નક્કી છે. આઠમીથી તે જૂઠી મદી સુધીના ગ્રીક પડો (Strata)-માંથી મળી આવતા નાના ઇજીપ્તરબન દાગીનાઓ આ વાતને પુરતી માફી પૂરે છે. તેઓ રહેઝઝ, કેરીયા, આયોનીયા, અને પેયો-પોનીસમાં મૌથી વધારે પ્રમાણમાં મળી આવે છે. પણ પૂર્વ ભાગના જૂમધ્ય સમુદ્રના વિતર કરતાં દક્ષિણ કીનારા પર ટાએરીયન

વેપાર મુખ્યત્વે કરીને ચાલતો હતો. શીનીશીયન ખજારીઓ ખામં કરીને દક્ષિણવાસીઓ દતા. તેઓ કાંઈ કાંઈ વખત ઇશ્વર અને એડીઆટીકનો ઠંડો પવન ખાના; પણ તેઓ ખપ શિવાય ત્યાં કરી પણ જતા નહોતા. આફ્રીકન કીનારાના પ્રદેશો અને મમુદને લીધે મૃદુ થયલાં હવાપાણી તેમને વધારે ગમતાં હતાં.

જો કે એશિયામાં અને યુરોપના સરચાતના મંદિમાં ઇશ્વર-સ્થન સુધારો દાખલ કરનાર શીનીશીયનો જ હતા તો પણ તેમનામાં તેઓએ મેસોપોટેમીયન સુધાગે પણ દાખલ કર્યો હતો કે શું ? જોદકામથી મળી આવેલા નમુનાઓ જોતાં આ પાછો સુધાગે દાખલ કરવામાં તેમને પહેલાંના જોટકી ફત્તેહ મળેલી જણાતી નથી. સાધપ્રમ અને આયોનીયા અગર ફારોન્ય અને સ્પાર્ટામાં ત્યાં ત્યાં ગ્રીક ભૂમિપર મેસોપોટેમીયન અસર અચૂકપણે જણાઈ છે, ત્યાં ત્યાં ખરેખર ઘણી વખત નકકી થાય છે કે તેમાં શીનીશીયનોનો હાથ નહોતો. માધપ્રમની પુરાણી કારીગરી જોડે (ત્યાં ત્યાં તે એશીયાટીક કારીગરીના ઉપકાર તળે હતી ત્યાં) શીનીશીયન અને સીરીયાની હાટી કારીગરીનો સંબંધ મોઢી ઘાડો જણાય છે. સરચાતના આયોનીયન અને ફેરીયન પટ્ટાશમાંથી ઇશ્વરસ્થન લક્ષણો ધરાવતી ઘણી થોડી ચીજો મળે છે. પણ તેમાં એવી ઘણી ચીજો છે કે જેની કારીગરી આખરે મેસોપોટેમીયામાંથી ઉદ્ભવી હોય; અને એશિયા માધનરમાંની શોધજોગથી (જે કે તેનું પરિણામ હજુ પુરેપુરું આવ્યું નથી) જે આયોનીયન 'ગા' પૂર્વમાં આવી હતી તેને ઘણી રીતે મળતી આવતી એટલી બધી ચીજો મળી આવી છે કે પશ્ચિમ એશિયામાં મેસોપોટેમીયન અસર મુખ્યત્વે કરીને જમીનમાર્ગે થઈ હશે એમ અનુમાન કર્યા શિવાય છુટકો નથી. યુરોપીયન પ્રદેશ માટે પણ, તેઓમાં પૂર્વની કળા આયોનીયામાંથી આવેલી જણાતી હોવાથી, તે પણ એશિયામાંથી જમીનમાર્ગે જ આવી હોવી જોઈએ.

આથી કરીને બધા વિચાર કરતાં જો કે હેરોડોટસ કહે છે કે શીનીશીયન ખનામીઓ એમીરીયન માત વર્ષ જતા હતા તે જતા તે માસ પશ્ચિમમાં પહોંચવાની ધણી થોડી નિશાનીઓ છે, તેમજ શીનીશીયનોને મેસોપોટેમીયા ત્રેડે કાંઈ પણ સીધા વેપાર દોવાની નિશાનીઓ પણ તેજવીજ જુગ છે નવમી અને આઠમી મહીના પકમાથી કારકેમીશ અને રોકજીમી આગળ ખોદમામ કરનારાઓને મળી આવતી નાની ઇજીપ્શન ચીજોને માટે તેઓ જવામદાર હશે પણ આની ચીજો મુદ્દતીમ ઓગળીને પૂર્વમાં લઈ જવાનું તેમના કરતા પણ કરીને કાઢી લોકના કાથમાં ફાળું મેસોપોટેમીયન કાળા ઉપરથી નાકલના પ્રદેશની મોટામાં મોટી અમર નવા એશીરીયન ગળ્યના પાછના અર્ધભાગમાં થયેલી જણાય છે, અને તે વખતે નીનેવેહને પોતાનાજ પ્રાંત ઇજીપ્તની જોડે તેનો મંજૂર ટકાવી રાખવાને પગેશી આત્મીઓની જરૂર નહોતી આથી કરીને જણાય છે ત્યાં સુધી તો ઝીકા ૪ પૂ ૪૦૦ મંત્રા પૂર્વે વિષે જે કાંઈ જણાના હતા તેમની ધણોખરો ભાગ તેઓ શીનીશીયનો પાસેથી શીખ્યા નહતા, બીજા આઠતીઓએ તેમાં ધણો મોટો ભાગ લીધો હતો, અને હવે જોડેનો તેમનો લગભગ બધો વહેવાર લેવાન્ટના મમુદ મારફતે નહિ પણ એસિયા માઇનરમાંથી ચાલતો હતો આપણી વાર્તાના આગળના ભાગમાં, આશીરીયાના આપેના પૂર્વ પરના પાછના ગળ્ય વખતે અને તેની જગ્યાએ પાછળથી મીડીસ ને માબીસોનીયનોના રાજ્ય વખતે આઠતીઓથી જ ધણો ખરો વહેવાર ચાલતો, અને તે આઠતી આઓમાં (જો કે કાંઈક શીવીશીયનોને ગણીએ તો) લીડીયનો સૌથી વધારે આગળ પડતા હતા વાર્તાના પાછના ભાગમાં જણાશે કે આ આઠતીઓ જતા રહ્યા છે ઝીસ અને એશીયા વચ્ચેની અડચણો દૂર થઈ ગઈ છે, પૂર્વ જાતે જ પશ્ચિમમાં આવ્યું છે અને વહેવાર સીધો તેમજ તરત પરત થયો છે આમ કેમ બન્યું અને કદાચ ચીજથી ઝીકા અને પૂર્વવાસીઓ એકમીજના એવ

શ્રાડા સંબંધમાં આવ્યા કે જોયી કરીને બન્ને પર ઘણીજ અગત્યનો અમરો થઇ તે વાત હવે આવશે.

(૩) ઇરાનીઓનાં આવવું.

આપણે પહેલાં જોઇ ગયા છીએ કે ડ્રીઓમ પ્રદેશની સરહદ પરના પર્વતોની પછવાડે ઉભી થયેલી અને તે પર્વતની ખીણોમાંથી આખરે નદીપરના મેદાનમાં બહાર પડેલી એક સત્તા ઉતરના સેમીટિક રાજ્ય-ઓને કેરી જીવેણુ થઇ પડી હતી. જૂઠી મદીની શરૂઆતમાં આસીરીયા મીડીયનોના હાથમાં ગયું હતું, અને તેઓ આરમીનીયામાં થઇને એશિયા માઇનરમાં ધુમના હતા. બાબીલોનીયાના દક્ષિણ સેનાપ્તોને પણ આ નવા આવનાગઓની ઐર્ષતા દબાવી રાખવી પડી હતી અને થોડીધણી તાબેદારી પણ ધણું કરીને સ્વીકારવી પડી હતી. આવી રીતે બધો દક્ષિણ મેમોપોટેમીયા તેમ જ મીડીયાનો ઘણોખરો ભાગ બાબીલોનીયાના તાબાનો હોવાથી માઇસિમ અને તેના ઇરાનીઓ આવે તે પહેલાં પૂર્વના એ તૃતીયાંશ ભાગ પર કાંઇક અંશે એક ઇરાની મત્તા ફેલાતી હતી. હક્કામમાંના એનશાનનો અત્યાર સુધી એક અજાણ્યો રાજા કેરી સહુસાધથી આપું સેમીટિક માત્રાજન્ય લઇ લેશે અને કેરી ઝડપથી એશિયા માઇનરની છેક પશ્ચિમે ગ્રીક સરહદ ઉપર પણ તેનાં લોકો ફેલાશે તે જ્યારે આપણે જોઇશું ત્યારે ત્યાં વાત બ્યાનમાં રાખવી જરૂરી થઇ પડશે. નેબુકડનેઝર મીડીયન રાજાનો મિત્ર અને તાબેદાર હતો અને તે હેલીસ ઉપર પટપમાં એશિયા માઇનરના હીપકલ્પની લીડીયા જોડે વહેંચણી કરવામાં તેને મદદ કરતો હતો, એ અગત્યની વાતથી જ આપણે ભાગ્યે જ અરધી મદી પછી સાધરમને બાબીલોન, જેક્સેમ અને મારસીમ ઉપર રાજ્ય કરતો જોવાને તૈયાર થઇશું.

ઇરાનીઓનાં જુદાં જુદાં ટોળાઓમાં અંત તેના મીડીયન

મિત્રોમાં બનતા કયા બનાવોથી ઇલામના એક ભાગનો આ રાજા કે જે આમાંના કોઇપણ દેશો જોડે સગપણ ધરાવતો હતો કે કેમ એ સંદેહભરેલું છે તે ઉત્તર તથા દક્ષિણના બધા ઇરાનીઓને પોતાના વાવડા નીચે એકઠા કરીને તેમને એક પ્રબળ સત્તામાં ફેરવી નાંખવાને શક્તિમાન થયો, એ આપણે જાણતા નથી. ગ્રીકલોકમાં પ્રચલિત જે વાતો હેરોડોટસ અને ટીસીઆસે આપણને કહેલી છે તેમાં તો સાધરસને એક મીડીયન રાજાના પૌત્ર તરીકે (તેના કુદરતી વારસ તરીકે નહિ) અગર તેના દરબારના એક અમલદાર તરીકે-ગમે તેમ પણ એક ઇરાની તરીકે ગણેલો છે. પણ ત્યાર પછી તરતજ મીડીઓ પર રાજ્ય કરતા ઉત્તરના ઇરાની રાજાઓ કેવી રીતે અદૃશ થઇ ગયા, અને તેમની રૂપત દક્ષિણના વંશની ઇરાની રૂપત જોડે કેવી રીતે મળી ગઇ એનો ફકરો મોકલો કરેલો નથી; અને જે વાતથી મોકલો અસાન હતા પણ જે આપણે સાધરસના સમયના અગર તેથી જરા મોડા લેખો ઉપરથી જાણીએ છીએ તેથી તો વાત ઉલટી શુંચવાડામાં પડે છે; કારણ કે આ લેખો સાક્ષી પૂરે છે કે સાધરસ પહેલવહેલાં (આપણે કહ્યું છે તેમ) ઇલામના રાજા તરીકે જાણીતો હતો અને તે ધણા વખત પછીજ ઇરાનના રાજા તરીકે જાણીતો થયો. ટીસીઆસ જે સુસા જ્યારે ઇરાનીઓની રાજધાની હતી ત્યારે ત્યાંજ રહ્યો હતો તે હેરોડોટસ જોડે એકમત થાય છે કે સાધરસે મીડીસ પરની સત્તા મૂળ વંશ પાસેથી જન્મરજ્જતીથી છીનવી લીધી હતી. પણ હેરોડોટસ વધારામાં ગમે કે ધણા મીડીઓએ આ વાત કબુલ રાખી હતી.

આ શુંચવાડાભરેલા મવાલો ઉપર અહીં વિવેચન થાય તેમ નથી. કાર્મા વાત આવી જણાય છે. જ્યારે મીડી લોકો સેમીટીક સામ્રાજ્ય ઉપર ફરી વળીને તેને નબળું પાડતા હતા તે વખતે દક્ષિણ અથવા પશ્ચિમી ઇરાનીઓનો એક ભાગ જે જનતા ઇરાનીઓની આદ્ય મીડી-

અનોથી દ્રવિત થયેલો (બેળાએલો) નહોતો તે ઇલામમાં ગયો હતો અને એનસાનમાં તેણે સુમાને રાજ્યધાની બનાવીને પોતાના રાજ્યની સ્થાપના કરી હતી. થોડાક વખત પછી ઉત્તરના ઇરાનીઓમાં તેમના રાજ્યને માટે બારે અસંતોષ ફેલાયો અને તે નાખુશ થયેલા લોકોએ એનસાનના રાજ્યને તેમનું આધિપત્ય લેવાનું આમંત્રણ કર્યું. આ અસંતોષનું કારણ બધું કરીને એ હતું કે મીડીયન રાજ્યોએ તેમની લડાયક સીધીબન પ્રજાને કાંઈક મહેરબાની બતાવી હતી. પશ્ચિમ ઇરાનનો મધ્ય ભાગ જે કીયાએરીસના બાપ ફેઓરડીસના વખતથી મીડી લોકોના તાબામાં હતો, ત્યાં લડાઈ કરવામાં આવી અને ત્યારે તેમાં એસ્ટીયા-જસના સરકરનો મોટો ભાગ શત્રુને જઈ મળવાથી સાધરસને વિજય મળ્યો ત્યારે તેણે મીડીયન પ્રજાના મોટા ભાગની રાજપુત્રીથી મીડીયન સામ્રાજ્યનો કબજો લીધો. આ સામ્રાજ્યમાં તે વખતે મૂળના મીડીયન પ્રદેશ ઉપરાંત આચીરીયા પાસેથી જીતેલા મુલકો જ નહિ પણ ઇલામની પૂર્વનું બધું ઇરાન આવી જતું હતું. અસખત બધા ઇરાને સાધરસની સત્તા કબ્જા રાખી તે પહેલાં થોડાક જ વખત લાગ્યો; પણ ત્યાં એક વખતે આ પ્રદેશ ઉપર પુરેપુરી તેની સત્તા જામી કે સ્વાભાવિક રીતે તે પહેલાં ઇરાનીઓનો અને ત્યારપછી મીડીઓના રાજ તરફ ઝાળખાયો. તેની રાજ્યધાની તેના અસજના સુસામાં જ રહી. તેના મીડીયન પ્રાંતમાંની અને તેની આજુબાજુની સીધીયન પ્રજા અસંતોષી રહી હતી અને તેની સામે લડવામાં જ તે એક દિવસ મૃત્યુને શરણુ ચવાનો હતો; પણ તેને તેમ જ તેના ઊકરાને ઇરાની પ્રજા વધાદાર રહી અને પોતે જે સાફું કર્યું હતું તે તરફ પોતાનો અસંતોષ તેના ઊકરાના મુવા પછી જ જાહેર કર્યો.

(૪) લીડીયાનું પતન.

મીડીયન પ્રાંતના પશ્ચિમ ભાગમાં સાધરસની સામે કાષ્ટએ ઝાઝી વિરુદ્ધતા બતાવી હોવી જોઈએ નહિ કારણ કે ઇરાનીઓ અને

મીડીઓ બન્નેએ તેને રાજ્ય તરફ કળુચ રાખ્યા પછી એકાદ એ વર્ષમાંજ આપણે તેને તેની આધાર્મા આધી મરહુ હેલીસ ઉપર જોઈએ છીએ, એટલું જ નહિ પણ તેથી આગળ વધીને હું યથાવતો અને લીડીયાની સત્તાની સામે થતો તે આપણને જણાય છે આ દામમાં તેણે લીડીયાને જાતે જ હિસ્કેયો હતો મીડીયન વંશની જોડે લીડીયાનો રાજ્ય હેલીસ નદી પર થયેલી સંધિ પણ હંમેશા ધાડી મિત્રતા ધરાવતો હતો, અને તેથી કરીને તેનું પતન થવાથી જે આદત આવી પડી હતી તે ટાળવાનો પ્રયત્ન કરવાની મૂર્ખાઈ કૌંસસે કરી કૌંસસ હમણા એવીઆટીમની જગ્યાએ સારડીસનો ગળ હતો. આયોનીયન ટ્રીકાને ખર્ચે લીડીયાનો મુનક મજબૂત વગી વધારવાની તેના પિતાની યોજના તેણે આણુ રાખી હતી અને તેમાં તે કાવ્યો હતો. તે ઇરીસમ, કાસોફોર્ન અને સ્મર્નાના ધણી હોવા ઉપરાંત માધવીટમના મુસકમાં મોટામાં મોટો ભાગીઓ હોવાથી તે વખતના દુનિયામાં સૌથી કાયદાકારક એવા એનેટોનીયાના વેપારનો કમળે તેમજ ઉપજ તેણે લીડીયાને મેગવી આપી લક્ષ્મી તથા મોજશોખને માટે લોકોમાં લીડીયાનો તથા તેમના રાજ્યનું નામ કહેવત ૩૫ થઈ પડ્યું હતું, અને તેથી કરીને તેઓ નગમ અને જોમ વગરના થઈ ગયા હતા જે હેરોડોટસની વાત ખરી હોય તો ઇરાનની સરહદ ઉપર વમતા પહાડી લોકોની ઐશ્વર્ય વિષે તેઓ જોડલા અચાન હતા તેટલાજ તેમની સામે ટક્કર લેવાને તેઓ નબળા હતા કૌંસસે આધે તેમ જ પાસેના બધા દેવાની મજા જાણવાને એવચીઓ મોકલ્યા હેરોડોટસ કહે છે કે તેણે જોજામાં જોઈ ત્રણ વખત ડેવરીનો જવાબ પૂછાવ્યો હતો અને પૂર્વ સહરામાં આવેલા એમના દેવગની સુદ્ધા એક વખત સહાયતા લીધી હતી સ્પાર્ટા અને કદાચ મજબૂત તેમજ આખીયોનમાં મોકલેના એવચીઓએ લીધેલો વખત બાદ કરીએ તો પણ આ પુજાજામાં જ જોજામાં જોણુ એક વર્ષ નીકળી ગયું

દરો. આ બધી શરૂઆતની તૈયારીઓ થઈ ગયા પછી લીડીયન રાજ્ય પશ્ચિમ એશિયામાંથી વચ્કર ઉભું કરીને પૂર્વ તરફ નીકળી પડ્યો. બધારે તે હેતીમ આગળ આવ્યો ત્યારે તે નવીમાં પુર આવેતું તેણે જોયું. (તે વખતે વખત ઋતુ ઉતારની હોવી જોઈએ) અને મહામહેનતે તે ઓળંગ્યા પછી હાટી લોકનો જીનો દેશ ઉઝ્બેક કરવામાં તેણે આવેશ ઉનાળો માણ્યો. આથી કરીને તેને માઈરસને આયોનીયન શહેરમાં લીડીયાની પીઠ ઉપર ધા કરવાને એકસીઓ મોકલવાનો અને તેને જાતને તેના સૌથી પશ્ચિમના પ્રાંતમાં લઈકર સહિત આવી પહોંચવાને વખત આવ્યો. પાનખર ઋતુની શરૂઆતમાં લગાઈ થઈ આમાં એકે પક્ષની જીત થઈ નહિ પણ કેપેડોસીયાના હંડા પહાડી મુલકમાં રિથાજો માળવાનો લીડીયાનો વિચાર નહિ હોવાથી અને વસંત પહેલાં યુ લગાઈ આગળ ચલાવશે એવો તેમને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ નહિ હોવાથી તેઓ ધીમે ધીમે હરમસની ખીણ તરફ પાછા ફર્યા. પણ તેઓ આરડીસ પહેંચ્યા કે તરતજ તેમને ખબર મળી કે હરાની રાજા તેમની પૂઠે ધરશે આવશે હતો. હેસ્ટી લગાઈ લીડીયાને રાજપધાનીની હીવાસે નીચે જ થઈ અને તેમાં કીમસનો પરાજય થયો. તેના શહેરનો નીચવો કામ તાબે કરીને છુટી ભેરામાં આવ્યો અને અંગરક્ષક સાથે કિન્નામાં લગાઈ જોડેલો કીસમ જે અંદાડી યાંમાં માઈરસનો કેદી થઈ પડ્યો. આવી રીતે લીડીયાનો તેમજ પૂર્વ અને ઓસની વચ્ચે આવેલા બધા રાજ્યોનો અંત આવ્યો, પૂર્વ અને પશ્ચિમનો વહેવાર સીધો થઈ ગયો અને તેથી પશ્ચિમને પોતાની લશ્કર સ્થિતિનું જાન થવા માંડ્યું. જાણવાન માઈસેસીયનો સિવાય સાધવસે ઓકો જોડે સંધિ કરવાની ના પાડી અને લીડીયાને સાંત પાડવાનું તેમજ માઈનીટમ સિવાય આયોનીયન, કેરીયન, લીડીયાન અને પશ્ચિમ કીનારા પગના બીજા બધા ઓક શહેરોને

(૫) ઇરાની સામ્રાજ્ય

સાધરસને જાતે હજુ પૂર્વના એક પ્રદેશ જીતવાનો બાકી હતો. આ બાગ જો કે મીડી લોકોનો કંઈક અંશે મિત્ર તેમજ તાબેદાર હતો તો પણ તે તેમણે જીતેલો નહોતો, અને હવે તેને આ નવા હિલા થયેલા વંશની તાબેદારી સ્વીકારવાને કંઈ પણ કારણ નેહું નહિ. આ બાગ તે નવું બાબીલોનીયન સામ્રાજ્ય હતું. ઇરાની સરકારે તેથી કરીને બાબીલોનીયા પર હુલો કર્યો. ૫૩૮ ના જુન મહિનામાં એપીસ આગળ છેવટની લડાઈમાં નેબોનીકસ હારી ગયો; સીપારા પડ્યું, અને બેલ-મરકુકના નાખુશ થયેલા ધર્મગુરુઓને હાથે સાધરસના સરદારને બાબીલન વગર મહેનતે મળ્યું. હેરોડોટસ પોતાની એક પ્રખ્યાત વાતમાં કહે છે કે સુક્રાષ ગયેલી યુદ્ધેનીસના મુખ તરફ સાધરમે છુપી રીતે કુચ કરી હતી. પણ આ વાત કહેતો વખતે ડરામના બગવા પછી માધરમે બાબીલોન પાછું હરતગત કીધાની વાત તેના મગજમાં હોવી જોઈએ એમ લાગે છે. આ વાત પાછગથી કહેવામાં આવશે. હાલ તો સાધરસને હાથે પૂર્વના ઇતિહાસમાંનું એક લાંબું પ્રકરણ સમાપ્ત થયું. આ પ્રકરણ તે બાબીલોનની બાદશાહી સત્તાનો ઇતિહાસ. તેણે જાતે તેને પોતાની રાજ્યધાની બનાવી નહિ એટલુંજ નહિ પણ તેની પછી પૂર્વમાં થઈ ગયેલા કંઈ પણ રાજ્યો તેમ ક્યું નહિ. એલેક્ઝેન્ડરને કદાચ તેનો બાદશાહી દરજ્જો પાછો લાવવાનું મન હતું પણ તેનો વારસ સેલ્યુકમ પોતાનો વારસો નહોતો યથો કે તરતજ આ શહેરને અત્યારે આપણે જોઈએ છીએ તેવું ધુળધાણી થઈ જવાને પડ્યું મુકીને દીગ્રીમ અને ઓરોનટીમ નદીના કિનારા તરફ જતો રહ્યો. બાબીલોનીયન રાજ્યોના સીરીયન પ્રાંતો હકક પ્રમાણે જીતનારના હાથમાં ગયા; પણ ધણું કરીને સાધરસને જાતે ખરેખર તાબામાં આણવાને તેમને અવકાશ તેમજ ભાગ મળ્યો નહિ. સી~

કરતી હતી તેને તાઆમાં આણુવાને તેણે પોતાની છાંદગીનેા ઉત્થેા દાયકોા ધરાનમાં અને ઉત્તર-પૂર્વ બુલકમાં કાઢયો; અને એરેકસીગની પેતી પાર આખરે સીથીયનોને લડવાની ફરજ પાડી. પણ તે લડાઇમાં તે હાયોં અને માર્યો ગયો. આમ છતાં પણ કેમળીમીએ સીરીયામાં પોતાના બાપનું અધુરું રહેવું કામ પૂર્ણ કર્યું, એટલુંજ નહિ પણ તેથી પણ આગળ વધીને તેના પિતાના કહેવાતા વિચાર પ્રમાણે ઇજીપ્ત છતીને તેને પરદેશી સત્તા તથા આણ્યુ આ પરદેશી સત્તા રહીરહીને લગભગ બસો વર્ષે મુધી ત્યાં ચાલવાની હતી. જૂઠી સદીના અંતમાં ઇતિહાસમાં પહેલીજવાગ આપણુ પૂર્વ એકજ માત્રાન્યની મુંમરી નીચે આવ્યું, અને એરેકસીસથી તે ઉપલી નાઇવ મુધી અને એક-સમથી તે ઇજીપ્ત મમુદ મુધીના પ્રદેશ ઉપર રાજ્ય કરતી એક શક્તિસી સત્તા સામે ઝીંકીને પશ્ચિમના દરવાજામાં ઉભા રહેવાનેા મમુદ આવ્યો.

પણ આપણને વધારે વિસ્તીર્ણ ઇતિહાસમાં લઇ જાય એવા એક વિગ્રહની ઉપર વિચાર કરવામાં ગરકાવ થતાં પહેલા, પૂર્વની આ નવી આવેની સત્તા કયા પ્રકારની હતી અને તેમાંની જે જે પ્રજાઓએ પાછગની તવારીખમાં અગત્યના ભાવ લગવ્યા છે તેમની તે વખતની સ્થિતિ કેવી હતી તે જોવાને આપણે થોડીકવાર થોભીશું. વિશ્વામપાત્ર ઇતિહાસમાં આ નવી આવેની સાર્વભૌમ સત્તા પહેલીજ વખત સેમીટીક નથી, એટલુંજ નહિ પણ અત્યાર મુધીમા પશ્ચિમના લોક જોડે મંબંધ ધરાવની કોઇપણ પૂર્વની પ્રજા કરતા તેમને વધારે મળતા આવતા એક ઘણાજ શુદ્ધ આર્યન લોકના હાથમાં તે સત્તા હતી. ઇરાનીઓ એલેક્ઝાંડ્રીયાના જંગથી લોકથી નોખા રહેવા હતા અને સેમાઇટોની ધર્મગુરુઓ વડે રાજ્ય ચલાવવાની પદ્ધતિ અને લટકવાના મંપ્રદાયમાંથી મુકત હતા. તેઓ જગવાન, કરકમરિયા, એનીવાડી કન્નરા, પ્લાના વખતથી સામાજિક ઐક્ય ધરાવતા અને

ધર્મર સંબંધી ઉંચી ધાર્મિક ભાવના ધરાવનારા પહાડી લોકો હતા. તેઓ ધરાનના વિશાળ ઉચ્ચ પ્રદેશમાંથી બહાર પડ્યા તે પહેલાં ધણું કરીને બહોળા પ્રદેશ ઉપર રાજ્ય કરવાની પદ્ધતિથી તદ્દન અજાણ નહોતા. ગમે તેમ પણ તેમની તીવ્ર બુદ્ધિને લીધે જીતાયલા મુલકમાં પ્રચલિત રાજ્યવ્યવસ્થાનો લાભ લેવાને તેઓ શક્તિમાન થયા; કારણ કે એસીરીયન રાજ્યપદ્ધતિનો અવશેષ નવા બાબીલોની-યન અને કદાચ મીડીયન રાજ્ય તળે પણ ટકી રહ્યો હતો. ત્યારપછી કેમ્બેસીસને ઇજીપ્તમાં થયેલા અનુભવથી ડરાવસને થોડું ધણું શીખવાનું મળ્યું હશે. આ ડરાવસને ઇતિહાસકારો ધરાની રાજ્યની વ્યવસ્થા પૂરી કરવાનું માન આપે છે. આના રાજ્યથીજ બાદશાહી રસ્તાઓ પર થઇને જવાની ટપાલથી મધ્યબિંદુ જોડે પ્રાંતોનો નિય-મિત સંબંધ શરૂ થયો. તેના અમલમાં ધણા અમલદારોના હાથમાં રાજકીય સત્તા સોંપાઇ હતી. આ અધિકારીઓ કંઈ હમેશાંજ રાજ્ય કરતી પ્રજામાંથી આવતા નહોતા અને તેઓ એકબીજાથી સ્વતંત્ર હોઇ રૂકત બાદશાહનેજ જવાબદાર હતા. આ લોકો પ્રાંતોમાંથીજ પોતાનો ઉદ્ધરનિર્વાહ કરતા. પણ તેમની મોટામાં મોટી ફરજ એ હતી કે ત્યારે જોઇએ ત્યારે બાદશાહને પૈસાની અમુક રકમ અને અમુક સંખ્યામાં લડાયક માણસો મેળવી આપવા. સામાન્યનાં ધણાં શહેરોમાં રાજાને માટે નિવાસસ્થાનો બાંધેલાં હતાં અને તે ત્યાં ઘણી વખત રહેતો. તેના સુખાઓને પોતપોતાના મુલકમાં શાંતિ રાખવાને અને પોતાની બુદ્ધિ અનુસાર પરદેશી રાજ્યો જોડે વ્યવહાર ચલાવવાને પણ ઘણી છૂટ હતી.

જો આપણે એસીરીયન રાજ્યપદ્ધતિ જોડે ધરાની રાજ્યપદ્ધતિ સરખાવીશું તો ત્યાં પણ એક મોટી જૂલ માલમ પડશે. તેની આગળ થઇ ગયેલા નીનેવેહના રાજાઓની મારફત સુસાનો મહાન રાજા પણ તેની પ્રજાના હિતાર્થે કંઈપણ કરવાને અગર તો તેમની પાસેથી

તે જે કાંઈ લેતો તેનો જાણ્યો વાળવાને પોતે બંધાયેલો હોય એમ માનતો નહોતો. પણ એક બાબુએ જ્યારે ઇ. પૂ. ૬૦૦ માં ક્રોધપણ વધારે મારી રાજ્યપદ્ધતિ વિચારવા લાયક નહોતી, અને નવમી મદી સુધી ખરેખર ક્રોધ પણ બીજી પદ્ધતિ વિચારાધ અગર અમયમા મુકાઈ નહોતી, ત્યારે બીજી બાબુએ આસીરીયન રીત કરતા ઇરાની રીતથી તેની ખરાબ અમરો ધાગી ઝોછી ચઢ હતી. સેમીટીકોની માફક ઇરાનીઓમા દગ્ગરે હુંટવા જવાનો ચાલ નહિ હોવાથી તેમના રાજ્યમા લગ્નરી નોકરીની ફરજ મહન ચઢ શકે તેવી હતી, તેમજ તેમની સરહદ પરના પાડોશીઓ વાગવાર હુંટેડતા નહોતા; તેવીજ રીતે તેઓ સેમીટીકોના એકેશ્વરવાદમાથી મુક્ત હોવાથી પોતાનો ધર્મ બીજાની પાસે પગલે પગાવતા નહિ ઇરાની મહારાજ્ય વિદ્યાળ હોવાથી, તેની મતા વહેચી આપેલી હોવાથી, અને વહેવારનાં સાધનો સંપૂર્ણ નહિ હોવાને લીધે પ્રાતિક લોકોને મરજી મુજબનો ધર્મ ચાલવા દેવાથીજ તે ટકી શકે તેમ હતું; અને આ હેતુ દાખમાં તે ધણુંજ નિયમિત હતું. તેના રાજ્યમાંના ગ્રીકો તેમજ યાહુદીઓ વિષે આપણે ધણું જાણીએ છીએ, પણ આસીરીયન રાજ્યની માફક ત્યાં ધાર્મિક અને સામાજિક જીનમના દાખના જોવામાં આવતા નથી. પશ્ચિમ એશિયા માધનરમાં, બધો વિચાર કરતાં, ઇરાની સુખાઓ બેકોની ધાર્મિક લાગણીને ધણુંજ માન આપતા અને પોતે પણ તે પ્રમાણેજ ચાલતા; અને જુદીયાના યાહુદીઓએ ઇરાની રાજ્યો તળે તેમનો છુટકારો ચવાની અને તેનો વૈભવ પાછો મળવાની જે આશા બાધી હતી તે ખરી ઠરી હતી. સુલેહના વખતમા ઇરાની પ્રજામાથી જીવમનો એક પણ પેકાર આપણા માલગવામાં આવ્યો નથી. જે કે એશિયાનાં ગ્રીક ઇહેરોમાં ઇરાની ગળઓએ એકલે હાથે રાજ્ય કરીને ગ્રીક રાજ્ય લોકોની લાગણી વિરુદ્ધ કામ કયું હતું, છતાં ત્યાં પણ તેમને જે રાજ્યપદ્ધતિ તળે તેમના (ગ્રીકોના) ધણાં-

ખરાં શહેરો. પૈસાદાર થયાં હતાં તેજ પદ્ધતિ ચાલુ રાખી હતી. લોકોની સ્વતંત્રતાની ગેરહાજરી સિવાય તેમને બીજું કશું દુઃખ નહોતું એ વાત સ્પષ્ટ છે. પણ એ છૂટ ન્યારે તેઓ સ્વતંત્ર હતા ન્યારે પણ તેઓમાંના કેટલાકે ભાગ્યેજ ભોગવી હતી. મુખ્યત્વે પાસે ધરાની લશ્કર ધણુંજ થોડું હતું, અથવા તદ્દન જ નહોતું એમ કહીએ તો પણ ચાલી શકે. તેમના અમલદારવર્ગમાં પણ ધણા થોડા ધરાનીઓ હતા. ટુંકામાં પ્રતિમાં ધરાની પ્રજા ધણીજ થોડી હતી, એટલે સુધી કે લગભગ બસો વર્ષ સુધી આખો પશ્ચિમ એશિયા જેમાં આવી જતો હતો એટલા મોટા રાજ્યના પ્રતિમાં તેના હકુમતનો એક પણ લેખ ખડક અગર પથ્થર ઉપર કોતરાવેલો મલમ પડ્યો નથી.

(૬) ચાહુદીઓ.

જો આપણે ખાસ કરીને ચાહુદીઓ તરફ નજર કરીશું તો (ધરાનના હાથ તળેની પ્રજાઓમાં તેઓ તથા ગ્રીકોજ સૌથી વધારે ખ્યાન ખેંચે તેમ છે,) આપણને મલૂમ પડશે કે અસહી બાબીને નીચત રાજ્યના પેલેસ્ટાઇન ભાગ ઉપર ધરાની સત્તા નિર્માયપણે જામી કે તરતજ તેણે બાબીશોનના રાજ્યોએ કરેલાં નાશકારક કામો સુધારવા માંડ્યાં હતાં. ફરીથી સ્થપાએલી ઇજીપ્તન સત્તા પાસેથી મદદની નિષ્ફળ આશા રાખતું જેમકમ નેબુકેડનેઝર 'મામું' પટલ લગી ટકી રહ્યું. તે પડ્યા પછી એક મોટી સંખ્યા કેદ કરીને બાબીશોન મોકલી દેવાથી દેશ છોડી જતા દલિથ ચાહુદીઓ (તેઓએ કેટલોક સમય થયાં ઇજીપ્તમાં જવા માંડ્યું હતું) ની સંખ્યામાં વધારો થયો. પણ પત્તમાં સાધરન બાબી-શોનમાં દાખલ થયો કે તરતજ (ખાનરીયો તેની જીતને પરિ-ણામે) . જુદીવાયાં અને પ્રકાર એકીવાયાં પણ તેઓ પાછા

કરવા માંડ્યા. પરંતુ સુધીમાં તો દક્ષિણ પેલેસ્ટાઇનમાં યાહુદી પ્રજા ડરાપસને હેરાનગતી પહોંચાડવા જેટલી વધી ગઈ અને ૫૧૬ માં તેઓએ પોતાનું દેવળ ફરીથી બાંધવા માંડ્યું. બીજી સદીની મધ્ય પહેલાં તો જેરુસલેમ પાછું કિસ્લેન'ધી ધરાવતું ઘણેરું યજ્ઞ ગૃહ બન્યું અને બાબીલોનમાંથી તેનો વેપારી સુધારો અને ધર્મચુસ્તપણું ધરાવતા બીજા ધણા જ યાહુદીઓ તેમાં આવી વસવાટી તેની વસ્તી ધણી વધી ગઈ.

આ સમયથી યાહુદીઓને એક વેપારી પ્રજા તરીકે આગળ વધવામાં ઇરાની સુબાઓ તરફથી કશી પણ અડચણ નહતી દેખાતી નથી. બીજી સેમીટીક પ્રજાઓનો અને ખાસ કરીને આરમીનીયનોએ કરેલો વધારો કબુલરાખીએ તોપણ જ કે સાત જમાનામાં એક વખતે નિર્માત્ર્ય ગણાતા યાહુદીઓ ધણાં ધણાં પરદેશી શહેરોની વસ્તીમાં મોટા ભાગે વસવા જેટલી મોટી સંખ્યા ધરાવે એ પારકા ધર્મ તરફની ઇરાનીઓની ઉદારતાની એક ધણી મોટી નિશાની છે. આ વધારો યાહુદીઓને આવકારદાયક હતો, કારણ કે તેઓ એક પ્રજા કરતાં એક પંથના લોકો વિશેષ પ્રમાણમાં યથા હતા. બીજી ખ્યાન આપવા લાયક ચીજ એ છે કે સ્વદેશમાં પાછા ફરવાને સ્વતંત્ર હોવા છતાં ધણા યાહુદીએ ઇરાની સામ્રાજ્યના દૂરના ભાગોમાં રહેવાનું વધારે પસંદ કર્યું હતું. નીપુરમાંથી મળી આવેલા વિવાદ સંબંધી લેખોમાં આવતાં નામોથી જણાય છે કે લગભગ પાંચમી સદીના અંત સુધી યાહુદીઓને બાબીલોનમાંજ પડી રહેવું વધારે ફાયદાકારક લાગ્યું હતું; અને ઇરાની સામ્રાજ્યમાં એક બીજા આધેના પ્રાંતમાં (સાયેનીમાંથી મળી આવેલા તાડપત્રના લેખો પરથી જણાયું છે તેમ) દેક ઇ. પૂ. ૫૦૦ સુધી અને ત્યાર પછી પણ તે પ્રજાનું એક આપમતલબી પણ માતબર સંસ્થાન હવાતીમાં હતું.

(૭) ઇરાની હાથ તળેનું એશિયા

બધો વિચાર કરતા, ઇરાનીઓ ન્યાયની રીતે કહી શકે કે તેમની રાજ્યવ્યવસ્થા તેના મૈત્રી મારા દિવસોમા ઘણી આગળ વધેલી (સુધરેલી) હતી અને તેમના રાજ્યમા પ્રજાને મળતી સ્વતંત્રતા અને શાંતિની વ્યાપ્તિમા તેઓ રોમન રાજ્ય જોડે મુકાબલો કરી શકે તેમ હતું.

આપણે ગ્રીકો વિષે બોલીએ તેના પહેલા બીજી જીતાયની પ્રજાઓ વિષે વિશેષ કહેવાની જરૂર નથી અને તેમને માટે તેટલું કહેવાય તેમ પણ નથી પશ્ચિમ એશિયાની બધી પ્રજાઓની તાબેફારી સ્વીકારવાને જે કે માઇસિસ જીવ્યો નહિ, તોપણ તેના દરકરા કેમ્બીસીસે તેનું આઠ વર્ષનું ઢુંકું રાજ્ય પૂરે થાય તે પહેલા તે સ્વીકારી હતી મીડી અને બાબીલોનીયનોના કબજામા એક વખત રહેનો બધો મુનક હવે ઇરાની સામ્રાજ્યમા આવી જતો હતો એટલું જ નહિ પણ પૂર્વે, પશ્ચિમે અને દક્ષિણે આગળ વધેલા મુલકો ઉપરાંત એશિયાના કીનારા પાસે આવેલા જૂનમ્ય મમુદ્રમાના ટાપુઓ પણ તેમા આવી જતા હતા આ ટાપુઓમા સાધપ્રસ પણ હતા તેનો શીનીશીયા સાથેનો સબ્બ હવે પહેનાના કરતા વધારે ઘાડો થયો હતો અને તે અને શીનીશીયા સાથે મળીને ઇરાની બાદશાહને કાશ્ગર પુરે પાડતા હતા દક્ષિણે પેસરગેડી અને ઉત્તરે એકબેટનાના બે બાદશાહી નિવાસ-સ્થાનની નગર તળે ગ્રહેતા ઇરાનીયન ઉચ્ચ પ્રદેશથી મન્યની સીમા પૂર્વ તરફ પહેનાની કાઈ પણ સત્તાની હદ કરતા આમળ ગઇ હતી દક્ષિણે, કેમ્બીસીસે મૂળ ઇજીપ્ત, જે આપણે જોઈ ગયા છીએ તેમ થોડોક વખત આસીરીયાના કબજામાં હતું, તેમા માધરીન અને ન્યુબીયા ઉમેર્યા પશ્ચિમે માધરમ અને તેના મરદારોએ મીડીયન મરદની બહારનો બધો એશિયા ક્યારનોએ મેળવ્યો હતો આમા શીનીશીયા પણ આવી જતો હતો અને ત્યાંના દેશી વસે બીજાં રાજ્યોની

મારક (દાખલા તરીકે શીનીચીલા, માધપ્રસ અને ફેરીયા) આશ્રિત રહેવા કષુલ ક્યુ' હવું.

આનો અર્થ એમ કરવાનો નથી કે આખા પૂર્વ એકદમ સંતોષથી તેની તાબેદારી સ્વીકારી હતી. કેમકે આખા પોતાના બાંધને મારી ન'આવવાથી વારસો મીઠો હતો. ઉતરી આવેલો અટક્યો હતો. પૂર્વમાં આઘે ધરાની ગાદીનો એક ખોટો વારસ ઉભો થયો. તેની સામે ધવાને જતાં કેમ્બીસીમ રસ્તામાં મરણ પામ્યો. ધગાનની મૂળ ભૂમિ સિવાય બધા પ્રાંતોએ એકદમ બગવા ક્યો. પણ રાજ્ય-વંશના એક જુવાન મગા અને હીમટેસપીસના દીકરા ડરાયસે તે બનાવટી વારસને કાઢી ક્યો; અને ગાદી ઉપર નિર્ભય થતા જ મીડીયા, આરમીનીયા, ઇલામ અને હેઝલે બાબીલોનીયાને ફરીથી કબજામાં આપ્યાં. યુક્રેટીસ પરના જુના બાદશાહી શહેરે ૭ વર્ષ પછી અત્યંત ધવાને એકવાર ફરીથી કોથીય કરી અને ત્યાર પછી એક પ્રાતિક શહેરની અવરથાએ પહોંચ્યું. પોતાના રાજ્યની વ્યવસ્થા સુખાઓ નીમવાની પદ્ધતિ (જેને વિષે ગ્રીક લોકોએ આપણને ઘણી મારી માહિતી આપેલી છે) પર કરવામાં અને પોતાની સરહદો મજબુત કરવામાં ડરાયસે લગભગ વીસ વર્ષ કઢાડ્યાં. આ હેસ્ટુ' કામ પાર પાડવાને તે યુરેપમાં પેઠો અને રીથીમનોના ધમારા અટકાવવાને ૫૧૧ માં ડાન્યુબ પણ ઓગંગી; અને બાઈબલ દ્વીપકૂપનો દક્ષિણ-પૂર્વભાગ તેમજ તેના કીનારા પરનાં આબાદ ગ્રીક શહેરોને પોતાના રાજ્યમાં જોડીને તેણે અને સાયુદ્ધુનીઓનો કબજો મેળવ્યો અને એશિયાની ઉત્તર-પશ્ચિમે આવેલા પોતાના મુલકોને સહીમત્તામત ક્યો.

(૮) ઇરાન અને ગ્રીકો

જૂઠી મદીના અંત સુધી અને પાંચમીનાં પહેલાં ત્રણ વર્ષ સુધી પૂર્વ અને પશ્ચિમ વચ્ચે એકસરખી સુસેદ રહી. પણ તેમની

વચ્ચે અણુખનાવ થવાને ઝાઝી વાર નહોતી. ધરાને જે શહેરો પર બળનેરીથી પોતાની મત્તા બેસાડી હતી તેઓનો સુધારો તેના સુધારા કરતાં ઉંચો હતો એમાં જરાપણ શક નથી; બીજું તેમનામાં દરેક વ્યક્તિનો તેમજ દરેક શહેરનો ધર્મજ સ્વતંત્રતા હતો; અને ધરાને જે બીજા બધા ધર્મો સાંખતું તોપણ આ ધર્મ તે સાંખી શકે તેમ નહોતું; છેલ્લે તેઓ ધરાની રાજ્યની બહાર આવેલી એક બળવાન પ્રજાની જાતનાજ હતા એમ તેઓ જાણતા હતા અને તે પ્રજા તેમની તરફથી વહેવા મોડી પણ (ધરાને જોડે) લડાઈમાં ઉતરશે એમ તેઓને ખાતરી હતી.

આથી કરીને જે ધર્મજ અને કાવાદવાને પરિણામે પહેલાંની માંદક માઇલીટની સરદારી નીચે આયોનીયન શહેરોએ એક એવાણુકારક વિગ્રહની સરખાત કરી તેને માટે મોટાં કારણો હતાં. જે ચોક્કસ કારણોને લીધે આયોનીયનોએ બળવો કર્યો તેની વિગતવાર પરીક્ષા અહિં થઇ શકે તેમ નથી. એટલુંજ કહેવું બસ થશે કે તેઓ બધા માઇલીટમથી ઉચ્ચરાયલા હતા, કારણ કે તે શહેરના ધનાઢ્ય તેમજ સાધારણ વેપારીઓએ પણ પોતાની મત્તા તેમજ શ્રેષ્ઠતા પાછી મેળવવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. તેઓએ પહેલા ધરાની મહેરબાની મેળવવાની કોશીશ કરેલી; પણ તે બ્યર્થ જવાથી તેમને બળવો કરવો પડ્યો; અને તેથી કરીને ઇજીપ્તની એક અગર બીજી બાજુએ અંતે જે વિગ્રહ ચનાર હતો તે નજીક આવ્યો.

બોસફ્રસથી તે પેઝીલીયા સુધીના બધા એનેટોલીયન કીનારા પર અને સામ્રાજ્યમાં પણ એ વર્ષ સુધી તોફાન મચાવ્યા પછી આયોનીયન બળવો આખરે નિષ્ફળ ગયો. આમ થવાનું એક કારણ આપમતલબિયાં ગ્રીક શહેરોની અંદરઅંદરની અદેખાઈ હતી અને બીજું તેમની સામે કરાવસે જમીનમાર્ગે અને તેના તાબેદાર શીની-શીયનોએ દરિયામાર્ગે લીધેલાં મખત પગલાં હતાં. એક દરિયાઈ

લગાઈમાં હાર થવાથી માછલીટસના દહાડા બરાબર ચુક્યા; અને તેના ચહેરીઓને તેમજ બચબીત થયેલા ઝીંકાને લાગ્યું કે વખત આવે ધરાની બાદશાહ બંડખોરોની જોડે સાલમાનસર અને નેશુકેટનેઝરના એક વફાદાર વારસ તરીકે વર્તવામાં ચુકે તેમ નહોતું. પણ જો કે આ બગવો નિષ્ફળ ગયો તો પણ તેનાથી નાટકનો બીજો અંક શરૂ થયો; કારણ કે એક બાબુએ તેણે ધરાની રાજ્યની બાબતમાં ઝીંકાનાં કેટલાંક સહેરાને અને ખાસ કરીને એથેન્સને સામેલ કર્યું હતું; અને બીજી બાબુએ ડાઉનલેસના યુરોપીયન કીનારા પરનો એક આપખુદ રાજા મીલકાઈડીસ (તે એક એથેનીયન હતો અને આગળ ચાલતાં તેની કીર્તિ અમર થવાની હતી) ડરામણના લેખનોખા અને ધમખોસના ટાપુઓ લઈને તેને વધારે ગુસ્સે કરવાને ઉત્કેશાયો હતો.

૨૫૬ રીતે, જો કે એશીયાટીક ઝીંકાનાં હથિયાર લઈ લેવામાં આવ્યા હતાં અને તેમના આપખુદ સુખાઓને કાઢી નાંખવાથી તેમને બગવો કરવાનું કાનૂન કારણ ગણ્યું નહોતું તો પણ જ્યાં સુધી પશ્ચિમના ઝીંકા તાબે થાય નહિ અને ખાસ કરીને ઇજિપ્તના વેપારનો કબજો મેળવવાને તાકતું એથેન્સ આયોનીયન સંસ્થાને મદદ કરતું અટકે નહિ ત્યાં સુધી તેમના પર વિશ્વાસ રખાય તેમ નહોતું; તેમજ બાલ્કન પ્રાંતના માધા પરનો બચ પણ ઝાંઝા થાય નહિ, આથી કરીને ડરામણે એથેન્સ ઉપર હુમલો કરવાનો નિશ્ચય કર્યો અને તેમાં તેના (એથેન્સના) દેશનિકાલ થયેલા સુખા હીપોમાસે રાજ્યદ્રોહી થઈને તેને મદદ આપવાનું કશુંક કયું. બીજા ઝીંકા રાજ્યોને તેણે રીતસર તાબેદારી સ્વીકારવાનું અને શાંતિ રાખવાનું કહેણ મોકલ્યું. ૪૨૨માં ઝીંકાના ઉત્તર કીનારાની પ્રદક્ષિણા કરવાને મોકલેલા પહેલા કાફલાએ ધરાની રાજ્યમાં મેસીડોનીયા ઉમેર્યું; પણ તેને તોફાન નડવાથી તેનાં કેટલાંક વહાણો નાશ પામ્યાં

અને તેને પાછાં ફરતાં વાર વાગી. જે વર્ષ પછી રીધા ઇજ્ઞન સમુદ્રમાં મોકલાયલા એક બીજા કાફલાએ સાધકનેક ટાપુએ લીધા, સારડીસના કામમાં રોકાયલા એક નાના ગુનેગાર ઉપર વેર લીધું અને છેવટે એટીક કીનારા પર મેરથોન આગળ આવી લાગ્યો. ત્યાં આગળ તેની જે જગતવિખ્યાત હાર થઇ તે વર્ણવવાનું કામ ઝીસના ઇતિહાસકારનું છે; તેમજ આ વાતથી દસ વર્ષે એક ત્રીજા અને છેલ્લા દલ્લામાં સેક્ષેમીમ આગળ ઝરસીસે જાતે અને પ્લેટીયા આગળ તેની સેનાધિપતિએ જે હારો ખાધી તે વિષે લખવાનું કામ પણ તેનું જ છે. આપણા કામને વારતે તો આ અગત્યની બાબતોથી પૂર્વે પર શી અસર થઇ તે જોવું જ બસ થઇ પડશે.

(૬) ઝીસ પરના ઇરાની હુમલાના પરિણામે

યુરોપમાં ઇરાનની હાર થવાથી જીતાયલી કરતાં જીતેલી બાજુ પર વધારે અસર થઇ એ સ્પષ્ટ છે. ઇરાની સામ્રાજ્યની છેક પશ્ચાત્ય સરહદ પરના બનાવો બાદ કરીએ તો, તે હારથી કાંઈપણ અંબીર રાજકીય પરિણામ આવ્યું હોય એમ જણાવવું જણાતું નથી. ઇજ્ઞપતને એક બળવો જે ડરાયસના રાજ્યના છેલ્લા વર્ષમાં કરવામાં આવ્યો હતો અને જે તેના વારસે સહેલાઇથી દાબી દીધો હતો તેને મેરથોન આગળની ઇરાની હાર જોડે કાંઈપણ સંબંધ હોય એમ જણાતું નથી. ઝીસમાં ઇરાનની જે વધુ મોટી થઇ, અને ચોથી વાર તેને ખુદ એશિયાના કીનારા આગળ હારવું પડ્યાથી (મીકિલની લડાઈમાં) તેને તાબડતોબ ડાઉનલેન્ડની યુરોપીયન ચાવીરૂપ સેસ્ટ્રસ છોડવું પડ્યું અને લવિબ્યમાં બધા બાલ્કન પ્રતિા અને ટાપુઓ ઉપરાંત બધાં આયોનીયન અને ધણાખરાં ઇઓલીયન સહેરો તેના હાથમાંથી ગયાં. છેવટે પુરીમીડની પેલીપાર આખરની દરિયાઈ હાર પછી પેગ્રીસીથી ગ્રોપોનટીસ સુધીના એનેટોલીયન કીનારા પરનો પ્રદેશ પણ તેના

હાયમાંથી ગયો. પણ આ બધી જોટો અને પરાજયો છતાં પણ એશિયામાં ધરાની સત્તા ઓછી થઈ નહિ તેમજ એશિયા માધનરમાં તેની આબરુને ઘોંકા લાગ્યો નહિ. થોડાંક વર્ષ પછી સદાના ગર-બડિયા ઇજીપ્તે ઝરસીસના મરણનો લાલ લાલને આ નવી સત્તાની જોડે જોડાઈ ધરાની સત્તાની ઝુંસરી કાઢી નાંખવાનો પ્રયત્ન કર્યો. પણ તેમાં તેનું કંઈ વળ્યું નહિ.

એનેટોલીયન કીનારા પરનાં સંસ્થાનો જવાથી ધરાને વેપારમાં ઘણી થોડી જોટ ગઈ એટલું જ નહિ પણ તે ઉધડું વધારે નિર્ભય બન્યું. તેના સુખાઓએ હજુ પણ પશ્ચિમના વેપારની વ્યવસ્થા કરવાનું ચાલુ રાખ્યું હતું; અને તેનું દ્રવ્ય ઝીંકા કરતાં પ્રમાણમાં ઘણું વધતું ગયું એ વાત ચોક્કસ છે. ધરાની વિગ્રહને લઈને ઝીંકા વેપારમાં આગળ વધ્યાની બહુજ થોડી નિશાનીઓ છે. પણ તેઓ દહાડે દહાડે મરીબ થતા ગયાની વાતને ધણે મોટો ટેકો મળે છે. પરિણામમાં ધરાને લગાઈથી જે જોટ ગઈ હતી તે તેણે લક્ષ્મીથી પૂરી લીધી; અને પોતાનાં હથિયારથી ઝીંકા પર તેણે જે કંઈ મેળવ્યો હતો તેના કરતાં તેની સમૃદ્ધિને લીધે તેણે ઝીંકા ઉપર વધારે લાંબી અને મોટી અસર કરી. વળી તેનું રાજ્ય હવે પશ્ચિમે એનેટોલીયન ઉચ્ચ પ્રદેશથી ઘેરાયેલું હોવાથી તે પરદેશી હુમલામાંથી ઘણું નિર્ભય થયું હતું. એનેટોલીયાના કીનારા પરના પ્રદેશની અને તેના ઉચ્ચ પ્રદેશની બૂગોળમાં ઘણો ફેર છે. એશિયાના જાનના ભાગ તરીકે આ પાછોતોળ પ્રદેશ પહેલેથી કાયમ રહ્યો છે અને સામાજિક તેમજ રાજકીય આનંદમાં પણ જાનને હંમેશાં લુપ્ત રહ્યા છે. પશ્ચિમ દીપકંપના હોડા આગળની એશિયાની મજબુત મરહુ કીનારા પરથી નહિ પણ થોડે દૂરથી સર થાય છે.

એની સાથે એટલું પણ યાદ રાખવાનું છે કે ધરાની રાજ્યને આ નિષ્ફળ હુમલાઓથી તાબડોલ કયું નુકસાન થયું નહિ તોપણ

તેમનાથી તેની આખરની પડતીનાં બીજા રોપાયાં હતાં. પહેલે તડાકે તો એશિયાના લોકો અને શીનીશીયનો કરતાં પોતે જમીન તેમજ દરિયાપર લડવામાં કેટલા શ્રેષ્ઠ છે એ વાત એથી કરીને ગ્રીકોના જાણુમાં આવી. ધરાની ભરકરની સંખ્યાથી અત્યાર સુધી તેઓ ખીતા હતા તે બીકે હવે ઝાઝી થઇ ગઇ અને જે ભરમને લીધે ધરાની સત્તા અત્યાર સુધી મોટી દેખાતી હતી તેમજ રક્ષાયક્ષી હતી તે ભરમ ધણેખણે ઝુટી ગયો. બીજું આ હુમલાઓથી ગ્રીકોના ધ્યાનમાં આવ્યું કે તેમના દેશનો એક સામાન્ય શત્રુ અસ્તિત્વ ધરાવતો હતો અને તેમને પગપેસારો કરવાને તેમજ હુંટવાને બહાર ધણા મુશ્કેલ હતા. પૂર્વના લોકથી તેમની સામાન્ય શ્રેષ્ઠતા અને તેમના તરફની તેમની સામાન્ય શત્રુતાથી જાતીય ભાવનાની જેટલી અસર ગ્રીક લોકોના મન પર થવાની હતી તે હવેથી થવા માંડી. દુઃકમાં કહીએ તો, આખી ગ્રીક પ્રજાને પોતાની તરફ દોરીને ધરાને ગ્રીક પ્રજા-તત્ત્વનો પાયો નાંખ્યો, એટલુંજ નહિ પણ તેમાં ધણો વધારો કીધો. વળી ગ્રીક રાજ્યોમાં એથેન્સને આગળ પડવાની ફરજ પાડવાથી તેને તે ઉગતી પ્રજાને ધણાજ ઉત્તેજક અને સાહસિક આગેવાનો આપ્યા, આ લોકો રાજ્યસત્તા સ્થાપવાને ધણા ઉત્સુક હતા અને તે પ્રજા પાર પાડવાને ગમે તે કરી શકે તેના હતા. છેલ્લે ગ્રીક પ્રજા આગળથી તે હાર ખાઇને પાછું ફર્યું તેથી જો તે યુરોપમાં ગયું હોત નહિ તો ધણું કરીને સૈકાઓ સુધી જે પ્રજા એશિયામાં આવી હોત નહિ, તેને પોતાની પાછળ તે ધસડતું આવ્યું.

વળી પોતાના વિજયી શત્રુ તરફ તરતજ પોતાનું વર્તન બદલી નાંખવાથી—જો કે આમાં તે છેક આખર બહાર કામ કરતું નહોતું—ધરાને ગ્રીક લોકોમાં તેમની શ્રેષ્ઠતા વિશે વધારે અભિમાન આવ્યું અને પોતાની નબળાઇ વધારે સ્પષ્ટ રીતે બતાવી. ધરાનીઓ, જેઓ

શુદ્ધિ અને ચંચળતાને માટે દર્શના જાણીતા છે, તેઓ એકદમ ગ્રીકો તરફ અતિશય ધિક્કારની લાગણી ધરાવવાનું હોય છે અને અતિ-શય માનની લાગણી ધરાવવા લાગ્યા. ગ્રીક રાજ્યધારીઓ અને ગ્રીક પંડિતોને પોતાને ત્યાં જોવાવવાનું અને ગ્રીક ગીતાઓ અને ખલા-મીઓનો ઉપયોગ કરવાનું તેઓએ એકદમ શરૂ કર્યું. થોડાજ વખતમાં પશ્ચિમના સુખાઓ આયોનીયન શહેરો જેડે મિત્રાચારી ધરા-વતા, મોટી પદ્ધતિના ગ્રીકોની આગતાવગતા કરતા, અને ગ્રીકોના રાજ્યધારી તેમજ ધાર્મિક વિચારો તરફ માન ધરાવતા આપણને જણાશે. જે કે આમ કરવાથી તેઓ આખરે આવનગરી આકર્ષનાં બીજા રાપતા હતા તો પણ આ કામમાં તેમને ઘણી ફત્તેહ મળી હતી. સગભગ એક મંત્રા પછી જ્યારે પશ્ચિમ યુરોપ ધરાની રાજ્યનો અંત લાવ-વાને એશિયામાં આવ્યું ત્યારે બ્રુખ્સ આયોનીયન અને કેરીયન શહેરો મજબુતાઈથી તેની સામે યથા, ધરાનીઓએ તેમને લાંચ આપવાથી અગર તેમના રાજ્યધારજારમાં ધરાનીઓ હોવાથી જ તેમ યથું હોય એ મંલવિત નથી માંડવીતમે અને હેલીકારનેસસે પોતાના દર-જ્જનો. બંધ કરીને એલેક્ઝાન્ડરની માથું ધવો મજબુત બચાવ કર્યો કારણ કે ધરાની રાજ્યના અસ્તિત્વમાં જ તેમના લાભો સમા-ચલા હતા એમ તેઓની ધારણા હતી, તેમજ ધરાનીઓ પોતાની મોકરીમાં રાખેલા ગ્રીકો જેડે પણ ઓછા ફત્તેહમંદ યથા નહોતા. જ્યારે ગ્રીક કૃમલો આવ્યો ત્યારે ભાડુતી ગ્રીક લોકરનો એકે એક માણસ ધરાની રાજ્યને વફાદાર નીવડ્યો, અને જે વળુ મોટી લડાઈ-ઓમાં પૂર્વનું બવિષ્ય નક્કી થયું હતું તેમા એલેક્ઝાન્ડરની સામા સૌથી વધારે મજબુતીથી લડ્યા. આટલું જતાં પણ ગ્રીકો તરફનું આ વલણ તે પોતાના જ પગ પર કુહાડો મારવા મમાન હતું. જ્યારે યુરોપમાં તેથી જુસ્સો આવ્યો ત્યારે એશિયામાં તેથી હિંમત અને આત્મચલા ઓછી થઈ.

(૧૦) પહેલવહેલા વળતા હુમલાએ:

હવે આપણે ધ. પૂ. ૪૦૦ માંના પ્રદેશ ઉપર એક છેલ્લી નજર નાંખીશું અને ભવિષ્યથી અગ્રણ્ય એવી તે વખતની પ્રગતિ તે કેવો જણાતો હતો તે જોઈશું. સાધારણ રીતે એશિયામાધનરત્ના કીનારા પરનો પ્રદેશ ગ્રીક લોકોના હાથમાં હતો અને તેમનાં શહેરો ગ્રીક લોકોની ભાવના પ્રમાણેનું સ્વરાજ્ય ભોગવતાં તથા વેપાર કરતાં હતાં, પણ તેમાંનાં ધણાંખરાંઓ ચાર વર્ષ પહેલાં એથેન્સની સ્વર્વોપરિ સત્તા (બંધ સંયુક્ત રાજ્યોના એક વડા તરીકેની સત્તા) તળે હતાં અને હાલમાં ઇરાની મહાયથી સ્થપાયેલી એવી સ્પાર્ટન સત્તા કચવાતે મને કણ્ણ રાખતાં હતાં. આમાંનાં ધણાં શહેરો જેઓ પાસેના ઇરાની સુબાઓ જોડે ધણા વખતથી ઘાડો સંબંધ ધરાવતાં હતા તેમણે તે સુબાઓ રાજી રહે એવી રીતે વર્તવા માંડ્યું એટલું જ નહિ પણ ઇરાની સત્તા પણ કણ્ણ રાખી; અને આ ઘડીએ સ્પાર્ટા અને ઇરાન વચ્ચે અણુબનાવ થયો. હોમર ડરસીલીડાસની સરદારી નીચેના એક સ્માટન લશ્કરે ઉત્તરનો ઇઓલીયન પ્રદેશ હાથ કરેલો હોવાથી આયોનીયન અને ફેરીયન શહેરો ભવિષ્યમાં કેમ વર્તવાનું જોઈએ તેના વિચારમાં પડ્યાં. એકંદરે તેઓ હજુ પણ સુબાઓની તરફેણમાં હતાં. શહેનશાહી રાજ્યનીતિમાં બીનઅનુલવી અને દરિયાઈ લડાઈની બાબતોમાં તદ્દન પછાત એવી એક મત્તાએ એથેન્સને હરાવ્યા પછી ઇગ્ની લાગવમ તેમજ કબજો પણ પશ્ચિમ કીનારા ઉપર ધણે વધ્યો હતો; અને શીનીશીયા અને સાઇપ્રસ કે જેના ગ્રીક રાજ્યો શીનીશીયન સત્તા હેઠળ આવ્યા હતા તેમના કાફલાઓએ દરિયા પરની શ્રેષ્ઠતા પાછી મેળવી હતી.

આમ છતાં પણ, આ વાતથી એક જ વર્ષ પહેલાં ભારે આયુધોથી સજ્જ થયેલા દસ હજાર ગ્રીકો (અને લગભગ તેનાથી દોઢાં પરચુરણ (માણસો પશ્ચિમ એશીયામાંથી કુચ કરી ગયા હતા,) આમાંના

ધણાખરા સ્પાર્ટન હતા. મધ્ય એનેટોલીયાના પશ્ચિમ વિભાગના. મુખા સાષ્ટરમના હાથ હેઠળના એક વધારે મોટા દેશી લશ્કરના ભાકુતી મદદનીસો તરીકે તેઓ આવ્યા હતા. આ સાષ્ટરમને પોતાના તાબા ગાદીએ બેઠેલા ભાષના હાથમાંથી રાજ્ય છીનવું લેવું હતું. છુનાં લીડીયન અને ક્રીશ્ચન રાજ્યોમાંથી પસાર થઇને તેઓ સીલીશીયામાં ઉતરો પડ્યા અને ત્યાંથી ઉત્તર સીરીમીયામાં ચઢીને યુદ્ધેતીસ તરફ આવ્યા, તેમને બાબીલોન જવાનું નિર્મિત થએલું હતું. પણ તેઓ ત્યાં કદીપણ પહોંચ્યા નહિ. બાબીલોનથી ચાર દિવસના રસ્તા પર આવેલા કુનાકસા આગળ સાષ્ટરમનું મરણ થયું અને તેના પૂર્વના મીપાષ્ટઓએ હાર કબુલ કરી. પણ અનિત રહેલા ઇશિઓ તાબે થવાની ના પાડી; અને જો કે તેઓ થોડા હતા તોપણ ઇશિનીઓ તેમનાથી એટલા બધા બહીના હતા કે તેમને તેઓએ સીધી રીતે કશી અડચણ કરી નહિ. હવે તેઓને ગમે તે રસ્તે સ્વદેશ પાછા ફર્યા સિવાય છુટકો જ નહોતો; અને તેઓના મૂળ સરદારો શુભ થયા છતાં પણ ટીમીસની ખીણમાં અને કરડીસ આરમીનીયાના પહાડી મુલકમાં થઇને તેઓ ઠાળા સમુદ્રપર પહોંચી જેવી રીતે નિર્જય થયા તે એનોહોનના ગ્રંથો વાંચનારા જાણે છે જ, આ માણસ એથીનીયન હતો અને પાછા ફરતી વખત તેણે ઓક લશ્કરની સરદારી લીધી હતી. ઇ. પૂ. ૪૦૦ માં હવે તેઓ પશ્ચિમ એશીયાનાં અને યુરોપનાં શહેરોમાં પાછા દેખાવા લાગ્યા હતા, અને એસીયાખંડ અંદરથી સાહસિક છુંટારોએને માટે કેટલો ખુલ્લો છે, તેમજ એક એક ઓકની સામા દસ દસ પૂર્વવાસીઓ પણ મુલકમાં કેટલું ઓછું કરી શકે એ વાતો તેમણે જાહેર કરવા માંડી. આવી વાતોથી સ્પાર્ટા તરફ જ આગળ વધવાને ઉત્કેશયું; અને એક દિવસ તેઓ સ્પાર્ટા કરતાં પણ કોઇ વધારે બળવાન પાશ્વત્ય પ્રજાને પૂર્વની જીત માટે જહાર પડવાને ઉત્કેશયો.

ઝેનોફોને આ ગ્રીકોનાં પરાક્રમોની વિગતવાર હકીકત લખેલી છે; અને આપણા અવલોકન સમયે જ એસીયાના અંતરભાગ વિષે તેણે જે માહિતી આપણને વચ્ચે વચ્ચે આપી છે તે માટે તેના જોટલો આભાર માનીએ તેટલો જાણીએ છે. તેના અંથે પરથી જણાય છે કે લીડીયાનો માફક ધરાની રાજ્ય તથા પણ સારડીમ જ એનેટ્રોલીયાની રાજ્યધાની હતી. લીડીયા અને ફ્રીજીયાની ખીણોમાંનાં મેદાનો, ધાડી વસ્તી ધરાવતાં, ખાધેપીધે સુખી, અને સારી રીતે રક્ષાયલાં છે; જ્યારે ટોરસના ખડખડા કુંગરાઓ જકકી પહાડી લોકના ન્યાયમાં છે.

આ લોકોને મેદાનોમાં આવતા અટકાવવા માટે પોતાના લશ્કરને સાધરસ પીસીડીઆ અને લીડોનીયામાં જે શિક્ષા કરવાને ફરમાવે તોથી શિક્ષા થોડે થોડે દલાડે કરવી જરૂરની હતી. સીક્ષી-શીયાનો રાજ્ય કારભાર તેમજ તેનું રક્ષણ તેના રાજા જાતેજ કરે છે. સેનાચેરીમના વખતમાં પોતાની આગળ યદ્ય ગયેલા રાજાનું જ નામ તેણે ધારણ કરેલું છે, પણ તેના મુલકને બદલે ધરાની રાજા-ધિરાજને અમુક લડાઈઓ પૂરા પાડવાને તે બંધાયેલો છે; ઉત્તર સીરીયામાં સાધરસના વહાણોમાંથી માણસો અને અસખાખ સહી-સલામત ઉતરે છે; જ્યારે યુક્રેતીસ સુધીનો અને તેથી પણ નીચે બાબીલોનીયા સુધીનો દેશને અંદરનો ભાગ સુસેહશાંતિ બોગવે છે. પોતાના શત્રુની સામું થવાને મીડીયામાંથી ઊભા કરેલા માણસો સિવાય મહારાજા પૂર્વ અને દક્ષિણમાંથી પાંચ લાખ કરતાં પણ વધારે લશ્કર ઉભું કરે છે. પણ આસીરીયા જેવી ખરેખરી લડાયક સત્તાના કેળવાયલા લશ્કરની માફક આ લાખો માણસો ક્વાયતી નિયમમર વર્તનારા દલ અને નોકરીમાં ટેવાયલા નહોતા.

આ વાતોમાંથી ખીજું પણ કેટલાંક અનુમાનો થાય તેમ છે. પ્રથમ તો સામ્રાજ્યના મુલકોમાંથી બાબીલોનીયા ધરાની શહેનશાહને

ઝાઝું વફાફાર જણાવું નથી, કારણ કે જે તેમ હોય તો ત્યાંનું સ્થાનિક લોકરૂઝ ઇંદિને સહેવાઈથી અંદર આવ્યા દે નહિ, તેમજ ધરાનીઓ તેમને ને દેશ છોડી જવાને ઉરકેરત નહિ. ખીલું જીનું આમીરીયા સુલેહ-ચાંતિ જાળવનારું હતું અને તેને જોરજુલમથી કમળમાં રાખવાને ત્યાં એક જાથુકનું ધરાની વસ્કર અથવા રક્ષિત ઐન્ય મુકવાની જરૂર નહોતી. ત્રીજું દક્ષિણ કુરડીસ્તાન સહેનચાહતને તાબે નહોતું, તેમજ ત્યાં કોઈપણ મુજો નહોતો, અને કોઈ કોઈ વખતે તેની પર દબાણ કરવામાં આવતું ત્યારે જ તે ખંડણી આવતું. ચોથું યુક્તીસના ઉપદ્રા દાંડા મુધી ઉતારતું બાકી રહેતું કુરડીસ્તાન અને આરમીનીયા અનિશ્ચિત રીતે ધરાનીઓના કમળમાં હતાં; અને છેલ્લે યુક્તીસની ઉત્તરથી તે કાળા સમુદ્ર મુધીનો પ્રદેશ ખરું જોતાં સ્વતંત્ર હતો. પૂર્વના આઘેના પ્રતિા વિષે તેમજ દક્ષિણ સીરીયાના પ્રતિા વિષે ૪૦૦ ના વર્ષમાં આવેલું કશું પણ જાણતા નથી. અરટાઝરમીસ પોનાના બળવાખોર લાઇની સામે થવા સુમાર્માંથી આવ્યો, પણ ફમાવી હીધેલા ત્રીક સરદારોને ગરહન મારવાને તે બાબીમોન પાઠો ર્યો. આ વખતે નીડીયન ત્રીક દીસીયાસ તેનો રાજ્યવેલ હતો અને તે સાધરસ તેમજ સ્પાર્ટનો કોઈ જોડે પણ મિત્રાચારી ધરાવતો નહોતો. આ વખતે પણ તે એયન્સના કોનન જોડે પત્રવહેવાર ચલાવતો હતો. આ કોનન થોડા જ વખતમાં ધરાની નીકાનેા એક સેનાપતિ થયો અને તેણે સ્પાર્ટન કાંદલાને હરાવ્યો. તેના ધરાની પ્રતિલામના કેટલાક દુકકાઓ તેમજ આ મમયને લગતા કેટલાક સંક્ષિપ્ત ફકરાઓ કિતગી આવ્યા છે. પણ આમની કિંમત એટલી બધી છે કે તેની કિંમત તેની આખી ચોપડીની હોય એમ લાગતું નથી, કારણ કે દરવારો વાતો જાણવાને ઉત્તમ જગ્યાએ મુકાયેલા એક સમકાલીન પુરખે જે જે સાંભળ્યું અને જોયું હતું તે તે તેમાં આવી જાય છે. આના પરથી જણાય છે કે પહેલા માધરમના વિચારો તેમજ આચા-

રોયો રાજા તેમજ તેના દરબારીઓ વિમુખ થયા હતા અરદાઝર-
સીસ લડવૈયો નહોતો, ધર્મચ્યુસ્ત નહોતો (જે કે તેને પેશ્વરગેડીમાં યોગ્ય
રીતે ધર્મની દીક્ષા આપવામાં આવી હતી) અને તે ઝોરાસ્ટ્રીયન
આચારવિચાર પ્રમાણે ચાલતો હતો. નાનામોટા ઘણા ધરાનીઓ
તેનાથી અસંતુષ્ટ હતા, અને ઘણા તેના લાઠિને જઈ મળ્યા. પણ
તેના લશ્કરમાં કેટલાક પાશ્ચાત્ય લડનારા હતા. શહેનશાહ કરતાં પણ
બાદશાહી સ્ત્રીઓની સત્તા દરબારમાં વધારે હતી અને તેઓ એક
ખીજા જોડે હમેશાં લડતી હતી. ખુટાર્કે લખેલો અરદાઝરસીસનો
જીવનવૃત્તાંત વાંચવાથી પણ ૪. પૂ. પાંચમી મહીની આખરના
પૂર્વના રાજાઓ વિષે ઉપર કલા પ્રમાણે જ જણાશે આ વૃત્તાંત
દીસીયાસના ઇતિહાસ પરથી તેમજ ખીજા જોવાઈ ગયેલા ગ્રંથોને
આધારે લખવામાં આવેલો હતો. બાદશાહી જનાનાના કાવાદાવાથી
મોટે ભાગે દોરાતી બ્રહ્મ અને રાજ્યપ્રોહી રાજ્યનીતિ; મરજી કાવે
તેમ રાજ્ય કરતા સુખાઓના હાથ હેડગની અસંતુષ્ટ પ્રજા; કાચાં
અને ગમે ત્યાંથી એકઠાં કરેલાં લશ્કરો કે જેમાં ફક્ત લાકુતી પર-
દેશીઓ જ ખરેખરા લડવૈયા હતા. આ સમયે ધરાનની આવી
સ્થિતિ હતી. સાધરસની પ્રજાજ સત્તા અને પહેલા ડરામસની શહેન-
શાહી રાજ્યનીતિમાં અને આમા ઘણો તકાવત હતો. બદકે તે
અઢારમી સદીના તુર્ક રાજ્ય જોડે ઘણું મજાતું આવતું હતું, અને
જાતના પૈમા તેમજ પોતાના લોકનું એક કેળવાયતું લશ્કર
ધરાવતા પહેલા જ પાશ્ચાત્ય મરદારના હુમલા નીચે તે ધખી જાય
એમ હતું.

પ્રકરણ ૫

પશ્ચિમ તરફ ૭૮૮

ગયા પ્રકરણમાં આપણે જે કામનું વર્ણન કર્યું ત્યાર પછી સીતેર વર્ષમાં તે અત્યાર સુધી ગ્રીકો જેને “ પૂર્વ ” તરીકે ઓળખતા હતા (અને આપણે પણ પૂર્વનો ગ્રીક લોકોના જેવાજ અર્થ કર્યો છે) તે પ્રદેશ જે યુરોપીયન પ્રાંતને ધરાવે યુરોપમાં જ તાબે કરવાને મથન કર્યું હતું તેની તાબેદારી તમે આવી રહો, પહેલાંની માફક હવે આ પ્રાંત તથા ઇતિહાસકારો પણ “ પૂર્વ ” શબ્દનો અર્થ અમુક ક્ષેત્રોનો અને અમુક સામાજિક વિચારનો પ્રદેશ એમ કરતા બંધ પડ્યા છે; અને આ ફેરફાર હંમેશને માટે કાયમ રહેશે. પૂર્વ તે સદાને માટે પૂર્વજ રહેશે એ વાત ખરી, કારણ કે તે પશ્ચિમના તાબામાંથી જ નહિ પણ તેના સામાજિક વિચારની ઝુંસરીમાંથી પણ થીમે થીમે છુટું થશે. આમ જતાં પણ ન્યારે પાશ્ચાત્ય લોકો સ્વદેશ પાઠા કર્યા ત્યારે પૂર્વને પોતાની જાણમાં આવેલી દુનિયામાં —જે મુસલમાન સુન્દરેલા મનુષ્યના રહેઠાણ તરીકે ગણાતા હતા તેના વર્ગમાં—સામાજી એલેક્ઝેન્ડરે ધરાવેલી રાજ્ય ઉંચું વાળ્યું તે બનાવ નામાંકિત હોઈ બીજા કેમ પણ બીના કરતાં જમરના ઇતિહાસના ભાગ વધારે સારી રીતે પાડી શકે છે. ધરાવેલી રાજ્ય પર આખરની આશ્વત ઓચિંતી આગળે ખરી, પણ તે વખતે આપણને અજ્ઞાન થવા જેવું કર્યું પણ રહેશે નહિ; અને ખરું કહીએ તો જે જમાનામાં તે આવી તે સમયના લોકો પણ તેથી અજ્ઞાન થયા નહિ, જે લોકો મનસ્વીપણે એલેક્ઝેન્ડરને પ્રચંડ ગોલીઆચની સામે યતાં નાનકડા ડેવીડ તરીકે ધારે છે તે લોકો આગળના ઇતિહાસની વાતો

ધ્યાનમાં નહિ રાખવાથી જ એમ બોલે છે. કોઈ પણ સમકાલીન માણસ જેણે વખનનો રંગ જોયો હોત તેને આ વિચાર આવ્યો હોત નહિ. લગભગ એક સૈકા થયાં પૂર્વની રાક્ષસી મતા એટલી બધી ફીણ થતી જતી હતી કે બાલકન દ્વીપકલ્પ પોતાના કબજામાં ધરાવતા મેસીડોનીયન રાજ્યએ હેલેસપોન્ટ ઓળંગી કે તરતજ તે દુનિયાની દૃષ્ટિએ જકડી મુખાઓ અને પશ્ચિમ એશિયાના હંમેશના બગવાખોર પ્રાંતોના નામના રાજ્ય જેટલો જ મોટો દેખાવા લાગ્યો. આ વિચાર મગજમાં ઠાવવાને આપણે છેલ્લે જોયેલી દશ હજાર ત્રીકોની કુચ પછીનાં સીતેર વર્ષ ઉપર નજર નાંખવાની જરૂર છે.

ઈરાન અને તેના પ્રાંતો

સાધરમની ચઢાઈ પહેલાં ઇરાનમાં જોઈએ તેટલો સજો પેઠેલો હોવો જોઈએ. તે પેઠો પણ હતો; પણ તેનું કંઈ પરિણામ આવ્યું નહોતું કે જોયી કરીને તે દૃષ્ટિએ પડી શકે. એક સૈકા થયાં કોઈ પણ મુખાએ પોતાની જાતને તથા પોતાના પ્રાંતને સામ્રાજ્યમાંથી જુદા પાડવાની કોશીશ કરી નહોતી; અને લાન્થે જ કોઈ પણ તાબેદાર પ્રજાએ પોતાની સ્વતંત્રતા પાછી મેળવવાનો યત્ન કર્યો હતો. આમાં ખરેખર બે અપવાદો હતા; અને તે બંને પ્રજાઓએ પોતાના પરદેશી ઘણીઓના લાભનુકસાનની કશી પણ પરવા કોઈ દિવસ કરી નહોતી. આમાંની એક પ્રજા તે અલખત એશિયાના ગ્રીકો હતા, અને બીજી પ્રજા તે ઇજીપ્શ્યનો હતા. પણ ત્રીકોની હડીલાઈથી શું લાયકર પરિણામ આવશે તેનું હજી એશિયાને લાન નહોતું; ફક્ત ઇજીપ્તના બગવાખોર લોક ઉપર જ હજી મુદ્દો તે ધ્યાન આપતું હતું. પણ ઇરાની રાજ્યના લાગલાના પહેલવહેલી એતવણી ખરેખર ઇજીપ્તે જ આપી. એસીરીયન મહારાજ્યમાં જે નબળાઈ હતી તેજ નબળાઈ ઇરાની રાજ્યમાં પણ બહાર આવી.

ઇજીપ્ત અને પેરસના ખંડ વચ્ચે રેતીનાં રણો, બીના પ્રદેશો અને દરિયા રૂપી કુદરતી અડચણો એટલી બધી મજબૂત છે કે નાહવાના ફળદ્રુપ પ્રદેશ છતવાને લલચાવતી કોઈ પણ એશિયાટીક મત્તા તેને ઝાઝો વખત ટાળુમા રાખવાને ચકિતમાન થઈ નથી પોતાના નાથકો અગર પોતાના પગદેશી ધણીઓના કોઈ અમલદારોની મરદારી નીચે વહેલી મોડી તેણે પોતાની સ્વતંત્રતા પાછી મેળવી છે, અને ઇતિહાસમાં જોતા જણાશે કે કોઈ પણ યુરોપીયન કે એશિયાટીક પ્રજા દરિયા પરના કાણુ સિંચાય ઇજીપ્તને સંસ્થાન તરીકે જાળવવામાં ફતેહમંદ થઈ નથી. કેમજીસીમની છત પછીનાં સો વર્ષોમાં તો ઇજીપ્તનો અનેક વાર બગવો કરી ચુક્યા હતા (તેમને ૪૬૦ મનિા બગવો ઘણોજ મખત હતો), અને દર વખત તેઓ દુનિયા પર શ્રેષ્ઠતા ધગવતી પ્રજાને પોતાની મદદે ખોલાવતા આખરે ડરામસ નોયનસના મરણના થોડો વખત અગાઉ અને માધરસે સારડીસ છોડ્યુ તેના પાંચ વર્ષ પહેલાં તેઓ પાછા એક ઇજીપ્તનની સરદારી તથા જાક્યા, અને ત્યારપછી સાઠ વર્ષ સુધી સુમાના રાજાઓએ નહિ પણ ત્રણ દેશી વંશોએ એક પછી એક ઇજીપ્ત પર રાજ્ય કર્યું ઇજીપ્તના જવાથી ધરાનને જે નુકશાન થયું તે ફક્ત એક પ્રાતની આમદાની જવા પુરતું જ નહોતું. ઇજીપ્તના આ નવા રાજાઓ, જેઓ ગ્રીકોની મદદને ધણુ આભારી હતા, તેઓ શહેનશાહના કોઈપણ શત્રુને અગર તેની સામે ઉઠેલા કોઈપણ મળવાખોરને મદદ આપી તેનો બદલો વાગતા તેઓએ જ કુનાકસા પછી માધરસના દરિયાઈ સેનાપતિને અને કાફલાને આશ્રય આપ્યો, અને તેઓએ જ એજીમીનોમે એશિયા માધનર પર ચઢાઈ કરી કરી તે વખતે તેને દાણાની મદદ આપી, તેઓએજ ૩૮૪ મા સ્પાર્ટન કાફલાને વહાણો અને પૈમા આપ્યા અને સાધપ્રમ ધવેગોરામને પોતાના શહેનશાહ મામે લાગા વખત સુધી લઢવામાં મદદ કરી. જ્યારે

૩૮૦ માં ટાપર અને મીનીશીયન કીનારા પગનાં ચહેરાએ બગવો ક્યો, તે વખતે ઇજીપ્ત તેમની મુમલતમા મામેલ હતું; અને જ્યારે ૩૭૩ માં પશ્ચિમ એશિયા, મીરીયા અને શીનીશીયાના સુબાઓએ બેગા થઈ બગવો કરીને માઆન્યને મોટા લયમા ઉતારવાની યોજના કરી ત્યારે ઇજીપ્ત તેમા જોડાયું; અને આનાથી બાર વર્ષ પછી શીનીશીયામા બગવો જગાડવાને ઇજીપ્તરયન રાજા જાતે ત્યાં જતો. આપણને જણાય છે

ઇરાનીઓએ ઇજીપ્ત પાછું મેળવવાને અનેક પ્રયત્નો કર્યા. પોતાના સેનાપતિઓની સખન હાર પછી ડુનાકસાની લઢાઈ વખતે દશ હજાર ગ્રીકોના સરદાર કલીયરકસે જે સલાહ આપી હતી તે પ્રમાણે અરદાઝરસીસે કયવાતે મને વર્તવાનું શરૂ કર્યું. તેણે બાકુતી ગ્રીક લશ્કરોની મદદથી પોતાનું કામ કરવું ધાર્યું, પણ ઇજીપ્તરયનોએ પણ તેમની સામા ઓક સરદારો અને ગ્રીક બાકુતી સીપાઈઓ મુક્યા આમા વાત એ જણાઈ કે ઇરાની પાદશાહ તેમજ તેનો બગવાબોર પ્રાત બને એકમરખી રીતે બાકુતી લશ્કર ઉપર આધાર રાખતા હતા અને ઓક લશ્કરની મદદ સિવાય ગ્રીકોની સામા લડવાને કોઈની જાતી આવતી નહોતી. દશ હજાર ગ્રીકોની કુચને લીધે પૂર્વને ઘણો અનુભવ થયો હતો.

ઇરાન અને પશ્ચિમ

પાશ્ચાત્ય લોકોએ પણ આ ઉપરથી શીખામણ લીધી હતી, અને તેના પરિણામ પાંચ વર્ષમા જ દેખાવા લાગ્યા. કોઈપણ ગ્રીક પહેલા નહિ બતાવેલી એવી મહત્વાકાંક્ષા ધરાવતા તે વખતના સર્વોપરિ ગ્રીક સંસ્થાને એશિયા માઇનરના કીનારા પર સ્થપાયેલા પાર્ટન મર્વોપરિપણનો લાભ વધને પોતાના રાજા એગેસીનચને ઇરાન પર ચઢાઈ લઈ જવાને મોકલ્યો. મીએન્ડરની ખીણમા અડધે

સગી પહોંચીને જ તે આટક્યો, અને ધરાને કાંઈ જાણવાજોગ નુકશાન કયું નહિ; કારણ કે આટલે દૂરના અને સંસારાત્મક સાદ-સમાં જ્ય મેજવવા જેટલી તેનામાં શુદ્ધિ નહોતી તેમજ તેટલા માણ્યો તેમજ પૈસા પણ તેની પાસે નહોતા. પણ ૩૯૧૭ અને ૩૯૪ વચ્ચે એગીસીલોસે એશિયા માધનર પર જે ચડાઈ કરી તેની ઇતિહાસમાં આટલી અગત્ય છે; એનાથી જણાય છે કે ગ્રીકો સુસા ઉપર ચડાઈ લઈ જવાનું અશક્ય ધારતા નહોતા તેમજ તેમની એવી ઇચ્છા પણ હતી.

પણ ખરી રીતે જોતાં તે વખતે પણ તે સંભવિત નહોતું. આને માટે સ્વદેશથી કણક મહિનાના રસ્તા પર આવેલી જગ્યાએ સહીસલામત રીતે પહોંચવાને કાંઈપણ એક ગ્રીક રાજ્ય પાસે પૂરતું અને બરાબર કેળવાયતું લોકર નહોતું; અને પૂરતી આકર્ષણશક્તિ અને વ્યવસ્થા કરવાની અકલ્પ ધરાવતો નાવક તેને માટે જોઈએ તે નહોતો. વળી આ બાબતો બાળુએ રાખીએ તો પણ જે સામાન્ય જીતવાની તેમની ઇચ્છા હતી તે કાંઈ ખરેખર નજળું પડ્યું નહોતું. સાધરસ જો તેમની સાથે હોત નહિ અને તેના અનુયાયીઓએ તેમની હાજતો પૂરી પાડી હોત નહિ અને તેમને માટે એશિયા માધનર અને સીરીયામાં રસ્તો ખુલ્લો ક્યો નહિ હોત તો કલીયર-કસની સરદારી નીચે કશહનર ગ્રીકો કુનાકસા અગર તેનાથી સો માધક દૂર પણ કાંઈ જગ્યાએ કદી પણ પહોંચ્યા નહિ હોત. પાછા ફરતી વખતે તેઓ મરણીયા ચંઈ ગયા હતા, અને ધરાની ચહેનચાહ તેમનાથી છુટો થવાને રાજી હતો. તેઓ સહીસલામત રીતે પાછા ફર્યા તેથી એમ ધારવાનું નથી કે તેઓ મહીસલામત રીતે આવ્યા હોત. એથી ઉપરું તેઓ જે સ્થિતિમાં પાછા ફર્યા તેજ સ્થિતિમાં જો તેઓને આવવાનું હોત તો ખાતરીથી તેમ કરવામાં તેઓ નિષ્ફળ થયા વગર રહેત નહિ.

સુબાઓ

જે કારણને લીધે ઇરાની મહારાજ્ય આખરે એટલું બધું નબળું થઈ જવાનું હતું કે એક પાશ્ચાત્ય સત્તા ફક્ત આળીસ હજાર માણસ સાથે છેક તેના મધ્યમાં આવીને તેને ઢરાવે તે કારણ ચોથી સદીના આગલા ભાગમાં રાજ્યના મોટા મોટા અમલદારોમાં ફેલાયેલું રાજ્યદ્રોહીપણું હતું. સામ્રાજ્ય ટેકણે પડ્યા પછી સાધરસની ચઢાઈ પહેલાં સુબાઓ અગર આશ્રિત પ્રતિ-ઇજ્જત સિવાય બચવા કરતા આપણા જ્નેવામાં આવતા નથી; અને જો કે એશિયા માધનર અને સીરીયાના અમલદારો દેખીતી રીતે તેમાં મળી ગયા તો પણ એ વાતની રાજકીય અગત્ય ધણી થોડી છે; કારણ કે સાધરસ રાજ્યકુટુંબનો માણસ હતો અને રાજ્યમાતાનો માનીતો હતો. પણ ચોથી સદીને ભાગ્યેજ થોડાં વર્ષ થયાં હશે. એટલામાં તો સુબાઓ અને ઉપરાજાઓ શહેનશાહના શત્રુઓને મદદ આપતા જણાય છે. એજીસીલમને એશિયા માધનરમાં પેક્ટેગોનીયાના રાજ તથા એક ઇરાની ઉમરાવ બંને તરફથી મદદ મળી હતી. વીસ વર્ષ પછી પોનટસના એરીથોબારએનીસે બચવા કર્યો; અને ત્યાર પછી તરતજ સીરીયા અને શીનીશીયાના કીનારા પર આવેલાં શહેરો જોડે મળીને કેરીયા, આથોનીયા, લીડીયા, ફ્રીજ્યા, અને કેપેડેશીયાના-કુંઠામાં લગભગ આખા એશિયીમાધનરના-સુબાઓએ એક મોટા બચવા કર્યો. બીજાં દસ વર્ષ પછી ઇજ્જતપર્યનો અને હેલીકરનેરીસના આશ્રિત ઉપરાજા મોસોલસની મદદથી મીસીયા અને લીડીયાના નવા સુબાઓ તેમના રાજાની સામે ઉઠ્યા. પ્રપંચને લીધે અગર માધનો અને દહતાની ખામીને લીધે આ એક પછી એક બધા બચવાઓરો ધૂળધાણી ચઈ ગયા એ વાત ખરી; પણ જે સામ્રાજ્યના મોટા અમલદારો આવાં કામો કરવાને આટલી બધી વખત હિંમત બીડે તે સામ્રાજ્યનો નાશ પાસે આવતો જાય છે.

સુખાઓમાં વધતા જતા આ અમતોપના કાગળોને માટે બહુ દૂર જવું પડે એમ નથી ગયા પ્રકરણના અંતમાં આપણે કહ્યું છે કે અરટેઝરનીસના રાજ્યની શરૂઆતમાં જનતાનખાનાની સત્તાને લીધે દુઃખાગીઓ બ્રહ્મ થતા જતા હતા, અને જેમ જેમ વખત જતો ગયો તેમ તેમ રાજ્યને ઊળથપ થયી રાજ્ય ચલાવતો, શત્રુઓને પૈસી આપી ફાડતો, અને ભાકુલી લશ્કરની મદદથી પણ ધજાત પાછું લેવાને નિષ્ફળ થતો તેમણે જોયો આ બધાની અસર તેમના પર ધરતી માફી થઇ તેઓએ માનવા માંડ્યું કે માત્રાત્મ્ય હવે લય પામવાનું, અને સુખામાં પણ બીક પેઠી કે પશ્ચિમના એક અપાટાથી તે બોય મેશુ ધર્મજીએ ચોથી મહીના પહેલાં સીત્તેર વર્ષમાં શહેનશાહના અમલદારોએ ગ્રીક રાજ્યદારી બાગનો પર વધારે ને વધારે ખ્યાન આપવા માંડ્યું અને તેટલા ગ્રીક રાજ્યની ચાકરીમાં રાખવાથી જ તમને સતોષ થયો નહિ, પણ જે ગ્રીક રાજ્યદારીઓ ગ્રીક રાજ્યોને એકઠાં થતા અટકાવવામાં અગર એકાદ ગ્રીક રાજ્યની વધતી જતી સત્તા પર કાણ મુકવામાં મદદ ઉપ થઇ પડે એમ હવે તેમને ફાડવામાં અગર મદદ કરવામાં તેઓએ એટલા બધા પૈસા વેચ્યા કે એક પ્રસિદ્ધ દુશ્મના એક ગ્રીક વક્તાએ કહ્યું છે કે શહેન શાહના ખરા તીરંદાજો કદી પણ ભય પમાડે તેના કરતાં તેના સિક્કા ઉપર પાડેલા તીરંદાજો ગ્રીસને માટે વધારે ભય ઉત્પન્ન કરતા હતા.

આટલી બધી લાંચરૂપવતોયો, અને શત્રુના સીપાઇઓ અને રાજ્યદારીઓને ફાદોને રાજ્યવશ અને સામ્રાજ્યનું નસીબ થોડીકવાર ઝળકેલું બનાવવામાં આવ્યું ૩૫૮ માં ધરડા અરટેઝરનીસ જેમનના મરણ પહેલાં પશ્ચિમના સુખાઓનો બગાવો એસાડી દેવામાં આવ્યો હતો તેના વારસ એકસે ગાદીએ આવવાને અદારમી સદીના કાંઈ તુર્કીના સુનતાનની માફક પોતાના મુગાને મરાવી નાખ્યો જે વખત નિષ્ફળ ગયા પછી, ભાકુલી ગ્રીક

હરકરની મદદ વડે આશરે ૩૪૬ માં તેણે ધજાખતને વશ કર્યું; અને આવીજ મદદથી સીડન અને સાધપ્રસનો ટાપુ વશ કરવામાં તે ફતેહમંદ નીવડ્યો. પણ જે પાશ્ચાત્ય પવનના હારે ઝપાટાથી સામ્રાજ્યનો દીવો ઝોલવાઈ જવાનો હતો તે જ પવનને લીધે તે ઝોલવાઈ જતા દીવાએ છેલ્લી વારનો પ્રકાશ ફેંકી લીધો. ઉપર-ઉપરનાં ધીંગડાં દેવાથી સામ્રાજ્યનો ખત્રાટ ઝોલો થયો નહિ, અને આખરે થોડાં વર્ષ પછી ન્યારે ધેરાયણું વાદળ તુટી પડ્યું ત્યારે ધરાનને માટે નહિ પણ પોતાના વેપારી હક્કોને માટે લડતાં બે ત્રણ શહેરો સિવાય પશ્ચિમ એશિયામાં કોઈપણ તેની સામે ટકાવ કરી શકે એમ નહોતું.

મેસીડોનીયા.

પાશ્ચાત્ય દૃષ્ટિમર્્યાદા ઉપર થોડો વખત થયાં વાદળાં ધેરાતાં હતાં. વીસ વર્ષ પહેલાં મેસીડોનીયાની ગાદી ઉપર એક અદ્ભૂત રચનાશક્તિ અને એકકક્ષ ધણું જ લક્ષ્યબિંદુઓ ધરાવતો માથુસ આવેલો હતો. તેનો વારસો—બહુકે તેણે છીનવી લીધેલું રાજ્ય, કારણ કે પોતાની આગળ ચંદ્ર ગયલા રાજાનો તે હક્કદાર વારસ નહોતો—જે બાદકન દ્વીપકલ્પના દક્ષિણ ભાગનો મધ્ય પ્રદેશ હતો. આ પ્રદેશ ચારે પાસે કુંગરોથી ધેરાયણાં મેદાનોનો બનેલો હતો અને તેની વચમાં વચમાં પણ કુંગરો હતા. તેની વસ્તી મજબૂત શહેરીઓ અને ગામડી-યાઓની તેમજ ચપળ પહાડી લોકની બનેલી હતી. તેઓ બધા ઓક લોકોની જાતનાજ હતા. પણ તેમનામાં ધણું કરીને ઉત્તરમાંથી આવેલા લોકનું લોહી વધારે પ્રમાણમાં હતું. આ લોકો ધણાક કાળ પર ડાન્યુબ નદીના પ્રદેશમાંથી દક્ષિણમાં આવ્યા હતા. કેટલાંકે કારણોને લીધે મેસીડોનીયનોની—જુદા જુદા લોકોને એક સામાન્ય નામ આપીએ તો—સામાજિક વૃદ્ધિ તેમના દક્ષિણના પિત્રાઈઓ જેટલી

અડપથી થઈ નહોતી. તેમનાથી શ્રેષ્ઠ એવા ઇશ્વરના સુધારાના સંબંધમાં તેઓ કદી પણ આવ્યા નહોતા તેમજ તેમની આમળ થઈ ગયેલા કેળવાયેલા લોકો જોડે તેઓ જોડાયા નહોતા. તેમનો મુલક સર્ગમાં, અંદરે વિનાનો, મોજશોખવાળાં શહેરોથી દૂર અને મુકાબલે કઠોર હવાપાણીવાળો હતો. તેની આકૃતિ એવી હતી કે તેઓને શહેરી રાજ્યો ઉર્ધ્વા કરવાને અને રાજકીય બાબતોમાં મદ્યગ્રસ્ત રહેવાને લાભ થાય નહિ. પણ આ બધાના બદલામાં ચોથી સદીમાં તેઓ તાબા, ઐક્ય સવામાં જનીય અગર રાજકીય અડચણો વિનાના અને ક્રોધ પણ દક્ષિણના ગ્રીક રાજ્ય કરતાં વધારે કુદરતી સાધનો ધરાવતા હતા. મેસીડોનીયા પોતાની જાતને સારામાં સારું અનાજ પૂરું પાડે તેમ હતું અને તેમાં સોનાની ખાણો હજી અનામત હતી. પણ સૌથી અગત્યની ચીજ તો એ છે કે ગ્રીમની જોડે સરખાવતાં મેસીડોનીયા એક મધ્ય યુરોપનો પ્રદેશ હતો, અને તેણે બાદશાહી મતા મેળવી તે વખતે જ યુરોપખંડ પરના લોકોને ધૂમધ્વ સમુદ્ર પર આવેલા દ્વીપકર્પની પ્રજા પર સરસાઈ મેળવતા ઇતિહાસમાં આવેલ પહેલવહેલા જોષ્ઠ્યું.

મેસીડોનનો શીશીપ જે લગાઈ તેમજ સુમેદ જનની બાબતોમાં કેળવાયેલા હતા તેણે એકબેકથી અતડા રહેતા ગ્રીકોની નબળાઈ જોઈ; તેમજ પોતાના લોકોને તે કેવા મજબૂત બનાવી શકે તે પણ તેના ખ્યાનમાં આવ્યું; અને ગ્રીસની જુદી જુદી કામોને હરાવી શકે એવી એક હથિયારબદ્ધ પ્રજા બનાવવાને તેણે પહેલેથી જ અત્યંત પરિશ્રમ સાથે વ્યવસ્થા કરવા માંડી. આ કામ તેણે વીસ વર્ષમાં પાર પાડ્યું. સરખાતમાં તેણે પોતાના મુલકની દક્ષિણ-પૂર્વે આવેલી કિંમતી ધાતુની ખાણો ખોદવા માંડી અને તેના પૈસાથી લોકુતી લઈને આવ્યું. તેણે મેસીડોનીયાના આમડિયાઓને ગાદ વ્યક્તમાં રડીને લઈતાં શીખવ્યું. આ રચના થીબોની રચના કરતાં વધારે સહેલાઈથી ફેરવી શકાય

તેમ હતું અને થીનનો કરતાં તેના માણસોના ભાવા વધારે લાગી
હતા. મધ્યમવર્ગના લોકોને ભારે આયુધો ધરાવનારા ઘોડેસ્વારોની
તાલીમ આપવામાં આવી દેશના અંદરના ભાગની કામો જોડેની
વડાઇમાં પોતાના સીપાઇઓને તેને કમી જોયા અને પોતાનો મુલક
એટલો વધાર્યો કે પોતાની ઇમેથીયન ટોળાઓ કરતા તે ધણા વધારે
થોડાઓ ધરાવવાને શક્તિમાન થયો. આ રાજકીય લશ્કરને તેણે ૭
વર્ષ સુધી મહેનત કરીને સપૂર્ણવસ્થામાં આણ્યું; તે એટલે સુધી
કે લડાઇનો ધણો જ લઇ બેઠેલા ઠાઠ પશુ ભાકુતી લશ્કરના ટોળા
જેટલું જ તે લડવામાં ટેવાયું ફેર ફક્ત એટલો જ કે તેનું લશ્કર
વધારે મોટું હતું અને તે વધારે પાણીદાર હતું ૩૫૩ના વર્ષની
વખત ઝાતુમાં તે તૈયાર થયું કે તરત જ ગ્રીક રાજ્યોના સંસ્થાનોમાં
ધુસવાને માટે તેને પંદર વર્ષ સુધી જડાઇ કરવી પડી આમાં ખાસ
કરીને તેણે એથેન્સના મુનિકો પર વધારે દાદ રાખી અને મેમ્બીડોનીયા
અને ડ્રેસમાના તેના કેટલાંક દરિયામાર્ગે વેપાર કરતા સંસ્થાનો
પર હુમલા કર્યા ડ્રેસમાના અને શેરસોનીસ પરના વિગ્રહ પછી તે
ગ્રીસમાં આવ્યો અને આખરે થર્મોપીનેની પેની માણુ ધસી ગયો.
ત્યાર પછી તે થોડાક વખત બાલ્કન હીપક્રપમાં પાછો ફર્યો, તેણે
આડીયાત્રીકથી કાગા સમુદ્ર સુધી તેને લુટ્યો, અને અંતમાં તેના
કીનારા પરના છેલ્લા અને સૌથી મોટા સ્વતંત્ર ગ્રીક શહેરો પેરીન-
થસ અને બીઝેન્ટીનમ પર હુમલો કર્યો છેલ્લે તે ૩૩૮ માં
પોતાના સઘળા જૈન્ય સાથે દક્ષિણમાં આવ્યો અને કીરોનીયાની
એક વડાઇમાં ગ્રીસની એથેન્સ અને ડ્રેમ જેવી ભે મોટી સત્તાઓને
કચડી નાખી, અને આખરે સ્પાર્ટા સિવાય-જેને માટે તેને દરકાર
નહોતી-દરેક ગ્રીક રાજ્ય પાસે પોતાનું મર્વોપરિપણુ કથુન કરાવ્યું.
એક યુરોપીયન પ્રજા બનાવવાને અને યુરોપીયન મહારાજ્ય સ્થાપ-
વાને શીલીપે જે આ બધું કર્યું તેનું અહીં આથી વધારે વર્ણન

કરવાની જરૂર નથી. આપણે તો આ બધાનો જે અંત આવ્યો તેનું શમ છે; કારણ કે એ બધાનું પરિણામ એ આવ્યું કે તેણે એ પ્રજા અને એ માત્રાજનને એશિયા ઉપર ઉતરી પડવાને તૈયાર કર્યાં. કીરોનીયા પછી એક વર્ષે કારીન્યમાં મળેલા મંડળે ધરાન ઉપર વેર લેવાને શીલીપને મધળા ગ્રીકોનો મેનાધિપતિ નીમ્યો. આખરે એશિયા પર હુમલો કરવાને માટે પોતાના લશ્કરને તેણે કેટલો વખત થયાં જાણીએછને નિર્માણ કર્યું હતું તે આપણે જાણતા નથી. ૩૪૧ માં એથેનીયનોએ ધરાની શહેનશાહને ખુલ્લે-ખુલ્લું કહી દીધું હતું કે મેસીડોનીયન રાજાની એવી ઇચ્છા હતી અને ચાર વર્ષ પહેલાં પ્રખ્યાત વક્તા ઇસોક્રેટીસે શીલીપને જાતને લખેલા એક ખુલ્લા કાગળમાં જાહેર રીતે એ વાત સૂચવી હતી. શીલીપ દીર્ઘદર્શી અને દૃઢ મનનો હોવાથી તેને આવો વિચાર નાન-પણમાં સ્પૃયો હોય અને તે આ બધો વખત તેના મનમાં ધોળાયા કરતો હોય તો તે અશક્ય નથી જ્યારે શીલીપ જુવાન હોય થેબી-મમાં હતો ત્યારે ઘરડો એજીસીયસ જેને બીજા ઘણા ગ્રીક કરતાં પૂર્વ પર હુમલો લઈ જવાનો વિચાર પહેલો આવ્યો હતો તે પોતાની ઘણી વખત નિષ્ફળ ગયેલી યોજનાને પાર ઉતારવાને રસ્તો જાળતો હતો, અને અંતમાં શીલીપ માઠીએ આવ્યા પછી એક છેલ્લો પ્રયત્ન કરવાને તે પ્રજાપ્ત ગયો. એ વાત તો ખરી કે ધણે વખત થયાં લોકોમાં એવી મુખ ઉડતી હતી કે જે કોઈ લશ્કરી સત્તા હેલમ પર કાણુ ધરાવશે તેને પ્રથમ પોતાના સ્વાર્થને માટે અને ત્યાર-પછી પ્રજાકીય ફરજને લીધે એશિયા જોડે લડવાની ફરજ પડશે. ધરાની શહેનશાહ આ વાત ખાસ જાણતો હતો. એથેનીયન લોકોએ તેને ૩૪૧માં ચેતવણી આપ્યા પછી, એશિયા માઇનરની ઉત્તર-પશ્ચિમના તેના મુળાઓને શીલીપના શત્રુઓને દેકે પ્રકારે મદદ કરવાને તેણે ફર-માવ્યું અને મોટે ભાગે તેમની મદદને જ લીધે ૩૩૬માં બીઝેન્ટાઇનો

પોતાની દીવાલો આગળથી મેસીડોનીયોને હાકી કાઢવાને સમર્થ થયા ફેરીયાના રાજા જોડે શીવીપે ક્યાગનીએ મિત્રાચારી બાધી હતી અને હમણાં તે એશિયા માધનરના ઉત્તર-પશ્ચિમ ભાગમાં ધુમવાને ફાફા મારતો હતો. તેથી કરીને તેને પોતાના મુખ્ય સરદાર પારમી-નીયોના હાથ નીચે થોડું મોખરાનું ઘરકર ડાઉન્ટમની પેનીપાર મોકલાવ્યું અને ૩૩૬ના વર્ગની પાનખર જસુમા એક મહાન મન્ય સાથે પેતે તેની દૂઠે જવાનું રાખ્યું આ ઘરકરમાં ભરતીને માટે તે નાર મહિના થયા માણુમો મેળવતો હતો, તેને કવાયત શીખવા-ડનો હતો અને તેને માટે સામગ્રી એકઠી કરતો હતો જે ઉગ્મણીને દહાડે તે આ સાહસિક કામ માટે નીકળવાનો હતો તે આવી પહોંચ્યો, પણ તેના નશીબમાં તે કામ કરવાનું લખેતું નહોતું. રમત-ગમતો જોવાને જોવા તે પોતાના તજુમાથી બહાગ નીકળ્યો કે તગતજ એક ખાનગી રાત્રીએ તેનું કાટતું કાઢી નાખ્યું, અને તેના જીવાન ઠીકરા એનેકઝાન્ડરને સરખાતમાં મિત્રો કરતા રાત્રીએ વધારે પ્રમાણમાં ધરાવતી ગાદી ફેરીથી સ્થાપન કરવાને ધણું કરવાનું હતું

એલેકઝાન્ડરનો પૂર્વમાં વિજય

દોઢ વર્ષ પછી એનેકઝાન્ડરના મિત્રો તેમજ રાત્રીએ વાન્યું કે શીનીપની જગ્યાએ નેના કરતા પણ એક મોટો લડાયો ગાદીએ આવ્યો હતો, અને તેના બાપની એશિયા જીતવાની યોજનાને તેને હાથે ખનેલ પહોંચશે નહિ ડાન્યુબ નદી લગીના મેસીડોનીયાના પડોશીઓને તેમજ ગ્રીક દ્વીપકલ્પના બધાં રાજ્યોને એક નિર્ણયાત્મક વિમહથી તેણે તરતજ કળજમાં આજ્યા ફેરીન્ય આગળ સધળા ગ્રીક રાજ્યોના પ્રતિનિધિઓ ફેરીથી એકઠા થયા અને તેમણે શીનીપના ઠીકરાને ગ્રીસના સેનાધિપતિ તરીકે કાયમ કર્યો. પારમી-નીયોને પાછો એશિયામાં મોકલવામાં આવ્યો અને તેણે ડાઉન્ટમના

સામા કીનારાનો કળાને લીધો. ૩૩૪ ની વસંતઋતુમાં લગભગ ૪
હજાર ઘોડેસ્વાર તથા પાયદળ લશ્કર લાઇને અને તે વખત પ્રમા
અસાધારણ કાબેલ એવા ખીખ મદદનીશ માણસો સાથે રાખી
એલેક્ઝાન્ડરે ધરાની ભૂમિ પર પગ મૂક્યો. તેની સામે પશ્ચિમ પ્રા
તોના મુખ્યાઓએ ઉભા કરેલા એક તેના જોટલાજ રથાનિક લશ્ક
સિવાય નિયમસર લડાઈ કરવાને ખીજું કાંઈ લશ્કર એશિયા માઈ
નરમાં નહોતું. જો તેમાંથી ભાકુતી ગ્રીકની મેળાએ બાદ કરીએ તે
આ લશ્કર મેસીડોનીયન લશ્કર કરતાં લડવામાં ધણુંજ ઉત્તરું હતું.
હેલીસપોન્ડના કીનારા પરથી પારખીનીયોએ તેમને હાંકી કાઢ્યા
હોવાથી મારમોરા અમુકમાં દાખલ થવી સૌથી નજદીકની રાજકક્ષ
મહાને મામે કીનારે તેઓ ગ્રીકની વાટ જોતા ઉભા. આમ કરવામાં
તેમનો હેતુ એલેક્ઝાન્ડરને પોતાના તરફ ખેંચવાનો. અગર ત્યાં નહિ
આવતાં જો તે આગળ વધે તો તેની પાછળ ફરી વળવાનો હતો.
પણ તેમને બહુવાર થોભવું પડ્યું નહિ. એક દિવસ બપોરે ભા.
આયુધોથી સજ્જ થયેલા મેસીડોનીયન ઘોડેસ્વારોએ નદી બાજુની
જગ્યાને એશિયાટીક લશ્કરને વાઢી નાખ્યું અને ફેલેન્કમને માટે રસ્તો
મોકળો કરીને રાત પડતાં પહેલાં ગ્રીક ટોળાઓનો પૂરેપૂરો ધાણ
કાઢી નાખવામાં તેને મદદ કરી. ધરાની મહારાજ્યના ખીખ પ્રતિ-
માંથી એક વધારે જગ્યાં લશ્કર ઉત્તું થઇને પશ્ચિમમાં આવે નહિ
ત્યાં સુધી હવે એલેક્ઝાન્ડરને એશિયાટીક શહેરોનાં બચાવકામો
તોડવાનું અને પહાડી લોકોને લડવાનું કામ રહ્યું. પણ આમ
લશ્કર ઉત્તું કરતાં ઘણા મહિના વડી ભય તેમ હતું; અને તે કામને
માટે ખરેખર એક આખું વર્ષ લાગ્યું. પણ કેટલાંક પશ્ચિમનાં શહે-
રોએ તેને આગળ વધવામાં ઘણી અડચણો કરી. ઇયોલીયા, લીડીયા
અને આયોનીયાએ જો કે કાંઈ જાણવાજ્ઞેમ બચાવ કર્યો નહિ તો
પણ કેરીવાનાં બે મુખ્ય શહેરો, માઇટીટસ અને હેલીકરનીમમ જેઓ

સો વર્ષ થયાં સ્વતંત્રપણે ધજ્યાનના વેપારમાં મોટી ભાગ ધરાવતાં હતાં તેઓ એક લરકરી સત્તાની જાગીરો થવાને રાજ નહોતાં. ગ્રીક પ્રજાના પુરાણ પીડનારની સામે ધાર્મિક લઠાઈ કરવાનું એલેક્ઝાન્ડરનું બહાનું તેઓ આગળ આપ્યું નહિ તેમજ એશિયા કે યુરોપમાં ફાઇ પણ ગ્રીકો તેથી પીગળ્યા નહિ. પાછલાં સીસર વર્ષથી જ્યારથી ધરાની કબજામાંથી ગ્રીમના છુટકારાના ઓચ્છવો ઉજવવાને બદલે તેના પર વળતો હુમલો લઇ જવાની વાતો થવા માંડી હતી ત્યારથી લોકોની ધાર્મિક વેર લેવાની ઉત્કંઠા જતી રહી હતી અને તેને બદલે ધરાને હુંડવાની ઇચ્છા ધણી પ્રબળ થઇ હતી. આથી કરીને એશિયામાં ક્ષય જવાનો ફાઇ પણ ચોક્કસ હુમલો વિજયી નીવડવાથી જોઓની કમાણીની આરીઓ બંધ થાય એમ હતું તેઓમાં આવા હુમલાથી જુરમે નહિ પણ અદેખાઇ ઉત્પન્ન થઇ. એલેક્ઝાન્ડરને મદદ કરવા માટે ફાઇ પણ આગેવાન ગ્રીક રાજ્ય વહાણો તથા માણસો માથે બહાર પડ્યું નહિ, અને માઇલીટસ લીધું ત્યારથી તેની ખાતરી થઇ કે પોતાનાં જ સ્વાર્થ માટે અને પોતાનાં જ લોકો વડે તેનો બધો ભાર ઉચકવાનો હતો. તે વખતથી તેણે ગ્રીકો તરફથી મદદની આશા છોડી દીધી, અને જ્યાં સુધી એશિયા માઇનર, સીરીયા, ઇજિપ્ત અગર ગમે ત્યાંથી પણ દરિયા પર જવાના મધ્યમા માર્ગો કાણુમાં આવ્યા નહિ ત્યાં સુધી ધરાની રાજ્યની મધ્યમાં કુચ કરવાનું માંડી વાળ્યું.

હેલીકરનીસમ અને ફેરીયા લીધા પછી એલેક્ઝાન્ડરે એશિયા માઇનરના પશ્ચિમ ભાગમાં પોતાના લરકરને ફક્ત ફેરવ્યા કયું, અને એ રીતે એશિયા ખંડમાં પોતે કરેલો પગપેસારો મજબૂત કર્યો. જેટલીક જગ્યાએ તેને ઘણા કાળથી સ્વતંત્ર રહેલા પહાડી લોકો જોડે સામનો થતો અને તેમનાં એકાદ બે શહેરો જોડે તેને શરતો

હરવી પડી. પણ શિયાળો આવતાં સુધીમાં તો એનેટોલીયા તેના કન્યાનમાં આવી ગયો અને તે સેકેરીયાની ખીણમાં આવેલા ગોર-
ડીપનમાં આવી રહ્યો. આજઆએથી તે ફેલીસથોન્ટ બેડેનો વહેવાર
નિર્ભયપણે ચક્ષાવી ચકે એટલુંજ નહિ પણ એક સહેલે રસ્તેથી
એશિયામાં આગળ જવાને તૈયારી કરી ચકે તેમ હતું. પૂર્વ એશિ-
યામાંનર એટલે કે કપેડોશીયા, પોન્ટસ અને આરમીનીયાને તેણે
હેડયો નહિ; અને હવે પછી યનારી જે મોટી લઢાઇમાં ધરાનની
બાણુએજ તેમનું સજ્જર ગોઠવાશે. ધરાનથી બહુ વખતથી ખર્
જોતા સ્વતંત્ર રહેલા એવા ખીથીનીયા અને પેરસેમેનીયા જેવા
ઉત્તરના કેટલાક પ્રાંતોને પણ તે અડયો નહોતો. જે મુલકો સામ્રાજ્યના
પતનની સાથેજ પડે એવા હતા અને તે દરમ્યાનમાં પશ્ચિમ એશિ-
યા માંનરમાંથી જેમના પર સારી રીતે કાજુ રહી ચકતો હતો તેવા
મુલકો છૂતવાને હમણાં તેને અવકાશ નહોતો. તેનું સજ્જખિંદુ તો
એશિયાના અંતર ભાગમાં હતું, અને તે જાણુતો હતો કે તેને
દરિયામાંજ ખીવાનું હતું. ઇશ્ત અને લેવાન્ટના કીનારા પરનાં
મુખ્ય ચહેરો જે મોકે કાફલાઓ બેડે મળી જાય તો તે ભયમાં
આવી પડે. આથી કરીને વર્સતત્કણે જેસતાજ તે ગીલીશીયામાં ઉતરી
પડયો અને સામ્રાજ્યના મધ્ય ભાગમાં કુચ કરતાં પહેલાં સીરીયા
અને ઇશ્તરના બંદરો પોતાના હાથમાં લઇ લીધાં.

ધરાની રાજધિરાજ, જે ડરામસ નામ ધારણ કરનારાઓમાં
છેલ્લો અને મોટી નબજો હતો, તેને પોતાના પર કેટલો મોટો
ભય આવી પડયો હતો તેની અખર હતી અને તેથી કરીને દક્ષિણ
મુલકોના દરવાજામાં હલ્લો લાવનારને કચડી નાખવાને તે આખા
મહારાજ્યમાંથી ઉભા કરેલા એક મદાંત મૈન્ય સાથે આવ્યો. તેણે
ચતુરને લેવાન્ટ કીનારાના ખુણાનું ચક્કર લેવા દીધું અને પોતે એમે-
નમની પાછળ છુપાઇ ગેલો હોવાથી ફંગેરોમાંથી નીટળી આવીને

પર્વત અને મુમુક્ષુ વચ્ચે આવેલી ધ્રુમસની ખીણમાં મેસીડોનીયન રાજાને પાછો ફરતો અટકાવવાને ઉભો. જો આ જગ્યાએ એલેક્ઝાન્ડર સિવાય ખીજે કાંઈ સરદાર હોત અને તેના સીપાઈઓ ઓછા કેળવાયલા હોત તો પૂર્વના એક ઘટ્ટ અને ક્ષાયતી લશ્કરે ઘણું કરીને ત્યાંજ તેના હુમલાનો છેડો લાવી દીધો હોત; પણ ડરાયસનું લશ્કરે તો ઘટ્ટ તેમજ કેળવાયલું પણ નહોતું જગ્યા ઘણી સાંકડી હોવાને લીધે તેનો ખીચડો ચંપ ગયો અને એલેક્ઝાન્ડર અને તેના સંન્યે ધ્રુમનીઓને પોતાની મેજેજ તેમના હાથમાં આવેલા જોયા. ગ્રેનીઝમની લડાઈ કરતા કાંઈ અહીં મુશ્કેલી ઝાઝો વખત ચાલ્યું નહિ, અને ક્ષત્ય પણ તેટલીજ લયંકર ચંપ. ડરાયસની છાવણી, તેનો મરમામાન, માદશાહી જનાનો, ઝોક ગળ્યો તરફથી આવેલા પનો અને સેનાધિપતિનું કાટપુ કાઢવાને મોકલેલા ઝોક એલેક્ઝાન્ડરના માથાસો, બધું એલેક્ઝાન્ડરના હાથમાં જઈ પડ્યું.

સામ્રાજ્યમાંથી આવું ખીણું લશ્કર ઉભું કરતાં ઓછામાં ઓછા બાર મહિના વીતી જશે એમ તેની ખાતરી હોવાથી એલેક્ઝાન્ડર મીરીયામાં ઉતર્યો. આ સાકા પ્રદેશમાં, આપણે જોયું છે તેમ, તેણે કીનારાપરનાં શહેરો ઉપર જ મુખ્ય ધ્યાન આપ્યું એશીયામાં ધ્રુમતા પહેલા બધા બંદરો તેના હાથમાં હોવા જોઈએ તેમના નબળાઓથી વિજયી મૈન્ય મામાં માથું ઉંચકાય તેમ નહોતું; પણ તે બધામાં મુખ્ય ટાયર, જે પૂર્વના વેપારની રાણી હતું, તેને પોતાના બેટ પાર આવેલા કિલ્લાના દરવાજા નંધ ક્યા, અને એલેક્ઝાન્ડરની સામું તેની જીંદગીનું અધરામાં અધરું લશ્કરી કામ બહુ ચલ્યું. પણ ધ્રુમન સમુદ્રમાં ફરતા ચતુના કાફનાઓનું મુખ્ય મથક લીધા વગર માથે તેમ નહોતું, અને તેથી તે લેવાને તેણે દરિયાપાર પૂલ બાંધ્યા. ધ્રુમના રસ્તાપર આવેલું ખીણું શહેર ગાઝા, તેના સાધનો ટાયર કગતા ઓછાં હોવા છતાં પણ તે જ પ્રમાણે મામું ચલ્યું, અને એને-

અને પોતાની અંદર ઝીક લશ્કર જે જે ગાજડાં પાડતું તે ઝટ પૂરી શકના હતા. આવી રીતે ધબોક સમય લઘાઈ કેની તરફેણમાં જરો તે અનિશ્ચિત હતું. પણ તેટલામાં ડરાયસ જનતેજ મેસીડોનીયન ઘોડેસ્વારોના હુમલાથી ગભરાઈ ગયો અને પૂંઠ ફેરવીને નાઠો. ગ્રીકોને આ રીતે વિજય મળ્યો. આ વિજયને માટે એલેક્ઝાન્ડરના માણસો શ્રીલીપની કવાયતે તેમનામાં જે દહતા આણી હતી તેને આભારી દના ખરા. પણ હેલ્લે યત્રુના રાજાએ જે નીચકારાપણું બતાવ્યું તેનો પણ આભાર માનવો તેમને ઘટે છે.

એક વર્ષ સુધી ઇરાની બાદશાહે એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ નામભાગ કર્યા કરી, અને ત્યાર પછી તે મધ્ય એશિયામાં જવાના રસ્તા ઉપર મરથુપધારીએ પડેલો પકડાયો; પણ ત્યાર પહેલાં તો બીજી એકે લઘાઈ લડ્યા. મવાય તેની ગાદી ક્યારનીએ એલેક્ઝાન્ડરના હાથમાં જઈ ચુકી હતી. જ મહિનામાં તો તેણે માત્રાભ્યની રાજ્યધાનીઓ-બાબીલોન, સુસા, પરસીપોલીસ અને એકમેદના-એક મછી એકે લઈ લીધી, અને જે કે ત્યાર પછી તે એશિયામાં આઘે ગયાથી આ સહેરોથી જ વર્ષ સુધી દૂર રહ્યો તો પણ આ બધો વખત તેઓ તેને વશદાર રહ્યાં હતાં તેથી કરીને પ્રાચીન પૂર્વ ઉપર પશ્ચિમે મેળવેલી છત આરબેલાના દિવસથીજ મળી ચુકેલી ઠંઠી શકાય.

પ્રકરણું ૬

ઉપસંહાર

આ પછી દશથી પણ ઓછાં વર્ષમાં એલેક્ઝાન્ડર બાબીલોનમાં મૃત્યુ પામ્યો. અત્યાર સુધીમાં કોઇપણ પ્રકરણમાં આપણે જોઇ ગયા નેના કરતાં પૂર્વમાં એણે વધારે રાજ્યો જીત્યા હતાં. એણે જેટલાં રાજ્યો લીધાં તેટલાં દુનિયામાં અસ્તિત્વમાં પણ હતાં કે કેમ એની પણ એના બાપદાદાઓને ખબર નહોતી. અફઘાનીસ્તાન, રશીઆઇ તુર્કસ્તાન, પંજાબ, સિંધ અને બહુચીસ્તાન જેવી વિશાળ જગ્યાઓ તેણે પોતાની જાતે જીતી હતી અને પોતાના લશ્કર તથા સુબેદારોના હાથ હેઠળ મુકી હતી. આ મેસીડોનીયન ગ્રીક, જે પૂર્વમાં અત્યાર લગી થઇ ગયેલા કોઇપણ બાકશાહ કરતાં મોટો હતો, તેણે પહેલાંથી જ એશિયાના મધ્યભાગમાં પોતાની રાજ્યધાની સ્થાપવાનો વિચાર રાખ્યો હતો, અને એના હાથ નીચે પૂર્વ અને પશ્ચિમ જુદા ન રહેનાં બેગા મળેલા લોકોથી વસાયેલો એક અખંડ પ્રદેશ બની રહે એમ તેનો ધરાદો હતો. પણ આ ધરાદો પાર પડતાં પહેલાં તેને ઇશ્વરના દરબારમાં પોતાનો હેવાલ આપવા ખડા થઇ જવું પડ્યું. એની ઓના પેટમાં રહેલા બાળક સિવાય કોઇ પણ હકદાર વારસ તે પોતાની પાછળ મુકી ગયો નહિ. કહે શું કરવું ? ખરી બીના થી બની તે આપણે જોઇશું.

ઘણીવાર એમ કહેવાય છે કે એલેક્ઝાન્ડરના રાજ્યનો અંત તેની જોડે જ આવ્યો. જો આપણે મહારાજ્યનો અર્થ એક જ બાદશાહના જતન તળેનું રાજ્ય એમ કરીએ તો એ વાત ખરી છે. એની પછી મતલબ અને ડાન્યુબ નદીની વચ્ચે આવેલા વિશાળ

ક્રાન્ડરને નાઇવપર આવતા આવતામાં તે વધતો મોટો ભાગ વહી ગયો. ઇજીપ્શનો આનાકાની કર્યા વગરજ તેને તાબે થઇ ગયા, કારણ કે તેઓ ઇસીનીઓના તાબામાં કદીપણ ગાજીપ્રગીથી રજા નહોતા. અહીં પણ એવેક્રાન્ડરને કીનારાપરના પ્રદેશો હાથમાં રાખવાની ઇચ્છા હતી સૌથી પશ્ચિમમાં આવેલું સાઇરીન હતું સ્વતંત્ર હતું અને તેથી કરીને તેનો ભય રહ્યો હતો. બીજો ભય નાઇતનાં મુખો ખુલ્લા હતાં તેનો હતો. પણ જેવો તે હક્કો કરવાને સારમેરીકામાં આવ્યો કે સાઇરીને પોતાની તાબેદારીનું કહેણ મોકલ્યું, અને આવી રીતે પહેલો ભય દૂર થયો. બીજો ભય તેણે એવેક્રાન્ડીયાનું બંદર સ્થાપીને દૂર કર્યો ભવિષ્યમાં આ શહેર જેટલું મોટું થયું, ગ્રીક અને યાહુદી ભોંકાની ખીવવધીમાં તેણે જે ભાગ ભજવ્યો અને આજલિન લગી પણ તેનામાં જે સામર્થ્ય ગહું છે તે જોતા એવેક્રાન્ડરની જાંઠગીનું તે સૌથી સંગીન કામ કહી શકાય તે વખતે પણ ગ્રીક અને ઇરાની કમળના સમુદ્રોપર તેના સ્થાપનારને કમળે આપવામાં તે સાધનરૂપ થઇ પડ્યું. થોડાક મહિનામાં જ શત્રુના કાફલાઓ લેવાન્ટમાથી અદસ્ય થઇ ગયા અને જે દરિયાના કાણુ વગર એશિયાખંડમાં હક્કો કરવાનું થયું જ ભય કર થઇ પડત અને ઇજીપ્શને હંમેશને માટે હાથમાં રાખવાનું અશક્ય થાત તે કાણુ આખરે એવેક્રાન્ડરને મળ્યો. આવી રીતે પોતાનો પાયો મજબૂત કરીને તે એશિયામાં ધુસ્યો. ૩૩૧ ની શરઆતમાં અમળના ઉત્તરને રસ્તે થઇને તે ધીમે ધીમે શીલીરટીયા અને પેનેસ્ટાઇનમાં ગયો અને ત્યાંથી સીરીયામાં આવેલા હમાદનું ચક્કર લઇને યુફ્રેટીસ પર આવેલા થેપસેક્સ શહેરમાં આવ્યો રસ્તે આવતાં જે ટાયરે તેને આગળે વળે આટલી બધી મહેનત આપી હતી અને તેનો આગ્યો બધો સમય લીધો હતો તેને તે ચૂપ રહેવાની ધમકી આપતો ગયો યુફ્રેટીસ ઓળંગવામાં કાંઈ તેની સામે થયું નહિ,

એસોપોટીયામાં કોઈએ તેને અટકાવ્યો નહિ, અને જો કે દીપ્તિ
 એળંગતાં તેના લશ્કરને પાંચ દહાડા લાગ્યા, તો પણ તે એળંગ-
 વામાં કોઈએ તેને હરકત કરી નહિ. પણ ઈરાની બાદશાહ જાતે જ
 નીનેવેહના ખંડીયેરોથી દક્ષિણે ચોડાક દહાડાના રસ્તા પર આવેલા
 ગોંગમેલાના મેદાનમાં જાવણી નાંખીને પડ્યો હતો. દક્ષિણ, પૂર્વ
 અને ઉત્તરના બધા રસ્તાઓ ત્યાં મળતા હતા અને તે ત્રણે તેના
 સામ્રાજ્યમાં ઉભાં કરેલા લશ્કરો તેને આવી મળ્યાં હતાં. હિંદુસ્તાનની
 સરહદો, એક્સસનો પ્રદેશ અને કોકસસની તળેટી જેટલા દૂરદૂરના
 પ્રદેશોની લડાયક કેમોમાંથી ઉભા કરેલા લશ્કર ઉપરાંત તેની પાસે
 એનીકસપર જેટલા ઝાંઝા કપાઈ ગયા હતા તેનાથી ત્રણ ગણા ઝાંઝાનું
 એક લાકુતી લશ્કર હતું. આવી રીતે જાતે પસંદ કરેલા ખુશ મેદાનમાં
 પોતાથી દશ ગણા લશ્કર સાથે શત્રુને ઉમેલો જોઈને એલેક્ઝાન્ડર
 ધણો ધીમેથી આગળ વધ્યો અને ઈરાની જાવણીની સામે પોતાના
 લશ્કરને આરામ આપવા ચોવીસ કલાક ચંબ્યો. તે પ્રયંત્ર સૈન્ય પર
 અંધારામાં હુમલો કરવાનું જોખમ જોરી લેવાની તેમની મરજી
 નહિ હોવાથી પોતાની જાવણીમાં સવાર પડતાં લગી તે ધસધસાટ
 હંધ્યો અને એકટોબરની પહેલી તારીખે લર અજવાળામાં ઈરાનનું
 ભવિષ્ય નક્કી કરવાને પોતાના માણસો સાથે બહાર પડ્યો. સાંજ
 પડતાંમાં તો તે ભવિષ્ય નક્કી થઈ ચુક્યું, અને ઘાડા ચતા જતા
 અંધારમાં જગરવગર થઈ ગયલા પાંચ લાખ માણસો દક્ષિણ અને
 પૂર્વ તરફ નાસતા માલુમ પડ્યા. પણ આ લઢાઈ, કે જે સાધારણ
 રીતે આરબેલાની લઢાઈ કહેવાય છે, અને જે રોમની સત્તા પહેલાંની
 મોટામાં મોટી લઢાઈ હતી તેમાં એલેક્ઝાન્ડરને સહેલાઈથી જય મળ્યો
 નહોતો. લાકુતી ઓક લશ્કરે ધણો ઝનુની બચાવ કર્યો હતો અને
 એશિયાટીક લશ્કરો જો કે મૂંઝે મોઢે માર સહન કર્યાં કરતા હતા
 તો પણ તેમની પ્રયંત્ર સંખ્યાને લીધે તેઓ દરેક હુમલો ખાળતા

પ્રદેશના એક જ રાજા તરીકે કોઈપણ રાજ્ય કરવાનો નહોતો. પણ મહારાજાન્યનો અર્થ જે આપણે એક જ પ્રજાનું રાજ્ય એમ કરીએ તો ધીમે ધીમે ઓછું થતાં પણ મેર્મોડોનીયન મહારાજા તેના સ્થાપનાર પછી લગભગ ત્રણસો વર્ષ સુધી ટકી રહેશે, એટલું જ નહિ પણ એની જીતોને લીધે જ અસ્તિત્વમાં આવેલું અને ધણી-ખરી બાબતોમાં એની રાજ્યનીતિ પ્રમાણે જ ચાલતું એનું પશ્ચિમના લોકોનું એક બીલું મહારાજા પૂર્વમાં ધણા મૈકાઓ સુધી ટકી રહેવાનું હતું. એક રાજકીય જીત તરીકે એલેક્ઝાન્ડરની જીતની અમરો ઇતિહાસની કોઈપણ જીતની અમરો જેટલી લાંબી પહોંચવાની હતી. એક સુધારાની બીજા સુધારા પરની જીત તરીકે તેની અમરો કોઈપણ જગમૂળથી જવાની નહોતી, અને તેમાંની કેટલીક તો કાયમનું ધર ધાલીને બેઠવાની હતી. આ પ્રકરણનો મૂળ હેતુ એ કાયમની અમરો શી થઈ તે દેખાડવાનો છે. પણ પાગકા પ્રદેશમાં વિજયી સુધારાની વૃદ્ધિ જન્મથી જ તે સુધારો ધરાવતા માણસોની રાજકીય શ્રેષ્ઠતા ઉપર મુખ્યત્વે કરીને આધાર ગણતી હોવાથી, જે લોકો જન્મથી જ અથવા કેળવણીથી મીકે હતા તેમની સત્તા પૂર્વમાં કેટલો વખત અને કેટલા પ્રદેશ પર ખરેખરી રહી તે આપણે પ્રથમ જોવું જોઈએ.

એલેક્ઝાન્ડરના મૃત્યુ પછી ત્રીસ વર્ષની ધાલધમાલના પરિણામ રૂપે જે મેર્મોડોનીયનો પૂર્વનું રાજ્ય પોતાની વચ્ચે વહેંચી લેવાને બહાર આવ્યા. બાકી મડબડને લીધે ગલરાઇ ગએલા અને ક્લયુબર દષ્ટિએ પડી અદૃશ્ય થઈ ગએલા નામના રાજાએ, તેટલા જ ક્લયુબર ગુર રાજ્યપ્રતિનિધિઓ, એકાએક ઉંચે ચઢી ગએલા સુખાઓ અને કાણીઓ એન્ડોગોનસ કે જેની સત્તા ધડીકવાર આખા પૂર્વ ઉપર જામી હતી—આ બધાઓની દુનિયાએ ઝાઝી દરકાર કરી નહિ, અને આપણે પણ એમની આ જગ્યાએ દરકાર કરીશું નહિ. ચોથા

મંકના અતમા બાબીયોનીયાના મેયુકમે દિલ્હી મીરીયા, એશિયા માધનરના કીનારનો પ્રદેશ, અને તેની પાસે આવેલા કેટલાક ટાપુઓ સિવાય તમામ જીતવાલાયક પશ્ચિમ એશિયા પર પોતાની મત્તા જમાવી દીધી હતી. આ ટાપુઓ જે ઇજીપ્તના ટોલેમીના કાબુમાં ન હોય તો તેઓ બંને રાજ્યોની મત્તામાંથી મુક્ત હોવા જોઈએ; અથવા યુરોપની એક થોડો વખત રાજ્ય કરી અદૃશ થઈ જનારી સત્તાના તાબામાં હોવો જોઈએ. અતમા મેસીયોનીયન ગાદીને માટે હક્ક ધરાવનારાઓમાંથી સેયુકમ અને ટોલેમી મેજ પ્રાચીન પૂર્વના સુધારા પણ અસર કરી શકે એવા મોટા અને લાંબા વખત ટકી ગહેનારા રાજ્યો સ્થાપશે.

પહેલા અગર બીજા વર્ગમાં આવે એવા ટાપુ પણ ઇતિહાસકારે બખેરો મેયુકમના રાજ્યનો ઇતિહાસ હતા નહિ હોવાથી અમનતા મોટા માણસોમાં આપણને તેને વિષે બહુ જ ઓછી માહિતી ■ તે કામ કરવામાં આણક અને નિડર, સાહમ ખેડનારો, લગામમાં મગદારી લેવાને જન્મથી જ લાયક, દીર્ઘદર્શી અને ખતીનો હતો. એ મિવાય આપણે એને માટે કાંઈ પણ કહી શકીએ તેમ નથી એલેક્ઝાન્ડરને તેને માટે ધણુ માન હતુ અને તેણે એને ઘણો પ્રકાશમાં આણ્યો હતો. આ ઉપરાંત એક ઉમદા ધરિની સ્ત્રી એપામાં જોડે તેનું લગ્ન કંગવીને એશિયાર્થ મહાગત્ય ઉપર અધિકાર ચનાવવાને બાબીયોનીયા જ એકલી લાયક જગ્યા છે એવો પોતાનો મન એનેક્ઝાન્ડરે તેના મગજમાં દસાવ્યો હતો. મગનાના મુનખની પહેલી વહેચણી વખતે એ યુક્ત કાંઈ પણ બોલે નહિ, પણ જ્યારે ટોલેમીએ પોતાનો અધીકાર નિર્ભયપણે ઇજીપ્તમાં ચનાવવા માડ્યો અને શરૂઆતની ધાનધમાવ પૂરી થઈ ત્યારે તેણે પોતાને સારું મુનકની માગણી કરી. આ મુદ્દક તે બાબીયોનીયા હતો. એન્ગિગોનમની દુષ્ટ બુદ્ધિને લીધે આ પ્રદેશ પહેલાં તો નેના

હાથમાં ગજો નહિ, તે પછી ૩૧૨ માં ટોલેમીની મહેરબાનીથી તેણે તે પાછો મેળવ્યો. આ પછીનાં ૭ વર્ષો તેણે હિંદુસ્તાન સિવાયના પોતાની પૂર્વે આવેલા બધા સુબાઓ ઉપર શ્રેષ્ઠતા સ્થાપવામાં ગાળ્યાં, અને ત્યાર પછી ૩૦૫ માં પશ્ચિમમાં આવીને મધ્ય એશિયા માઇનરમાં છપસમ આગળ એન્ટીગોનસને હરાવીને મારી નાખ્યો. ૨૮૧ માં તેણે એક ગ્રેમના રાજા લીસીમેકસનું કાસ/ગ કાઢ્યું, અને ત્યાર પછી પોતાના વારસોને માટે એતેર પ્રતિનું 'બનેનું' એશિયાઇ મહારાજ્ય મુકીને સેલ્યુકસ થોડા મહિનામાં મરણ પામ્યો. આ રાજ્ય, એશિયા માઇનરમાંની કેટલીક અગત્યની જગ્યાઓ બાદ કરીએ તો, એલેક્ઝાન્ડરના રાજ્ય જેટલું મોટું હતું.

પૂર્વ અને પશ્ચિમ વચ્ચે વહેવાર જાળવવાનાં મુખ્ય મથકે અને ઇજીપ્ત વગીના જે પ્રદેશમાં તે મથકે આવેલાં તે પ્રદેશ મિત્રાપ એરિયા માઇનરમાં સેલ્યુકસ અગર તેના વારસોના કબજામાં બીજું કંઈ પણ નહોતું. ઉત્તરે અને ઉત્તર-પશ્ચિમે આવેલા ધણાં-ખરાં ગ્રીક બંદરોએ વધતાઓછા પ્રમાણમાં પોતાની સ્વતંત્રતા જાળવી રાખી હતી અને દેશની અંદરના ભાગમાં પગે-મમના એક ગ્રીક રાજ્યે પોતાની મતા મધ્યમાં આવેલા રેતાળ પ્રદેશ સુધી વધારી હતી. સેલ્યુકમના મરણ પછી પાંચ વર્ષમાં ગોક્ષ લોકો જેમને બીધીનીઆના રાજાએ એશિયા માઇનરમાં બોલાવ્યા હતા તેમના ગ્રેહાણથી સેલ્યુસીડ રાજ્યના વિસ્તારમાં ઉત્તરે એક મોટી અડચણ થઇ, એમર લૂંટકાટ કર્યા પછી સેલ્યુસીડ અને પરગેમીની રાજાઓ મહા મહેનતે આ હડીલા શત્રુઓને સંકેરીયા નદીના ઉપલા પ્રદેશમાં ગોધી દેવાને શક્તિમાન થયા. આ ભાગ ત્યારથી ગેયેશીયાને નામે ઓળખાવા માંડ્યો અને તેની પછવાડે રહીને બીધનીયા અને પેક્લેગોનીયાનાં રાજ્યોએ પોતાની સ્વતંત્રતા જાળવી રાખી. ઉત્તર-પૂર્વે પણ સ્વતંત્ર રાજ્યો હતા કેપેડોશીયા, પોન્ટસ અને આરમી-

નીચા જેઓ ધર્મની જાતના રાજાઓના તાબામાં હતાં તેઓ જો કે હમેશાં સેન્યુસીડ રાજાઓ તરફ મિત્રાચારી ધરાવતાં હતાં તો પણ તેમના તાબામાં કદી પણ આવ્યાં નહોતાં. છેવટે કીનારાઓના પ્રદેશોની માફક મધ્યભાગના પહાડી મુલકોમાં પણ સેન્યુસીડ રાજાઓનો અધિકાર કદી પણ જામ્યો નહોતો. સેન્યુકસના મૃત્યુ પછીના યુગમાં (એલેક્ઝાન્ડરના મરણ પછી ત્રેતાલીસ વર્ષે) સેન્યુસીડ રાજ્યને બાબુલર મુકીને આખા પૂર્વ પ્રદેશ ઉપર પણ જો આપણે નજર નાંખીશું તો આપણને જણાશે કે (પુરાતન પૂર્વના) તેના નવ દશાંશ ભાગ ગ્રીકોના હાથ તળે હતો. ગ્રીક શહેરો અગર પરગ-મમના હાથ હેઠળ જે ભાગો હતા તે વિશે અહીં કાંઈ વધારે કહેવાની જરૂર નથી. સેન્યુકસ અને તેના વારસો જેઓ એન્ટીઓકમ સોટરથી માંડીને ધરાની લોહીના હતા તેઓએ પોતે ખરેખરા ગ્રીક હતા એમ પુરવાર કરી બતાવ્યું જો આપણે તેમનાં ચિત્રો તરફ નજર કરીશું તો તેઓની મુખાકૃતિ યુરોપીઅન લોકોના જેવી માલમ પડશે. ટોલેમીલેગમ અને તેના કુળના મર્વ રાજાઓ અંત સુધી મેસીડોનીયન ગ્રીકો તરીકે કાયમ રહ્યા; અને દુનિયાનું મૌધી મોટું ગ્રીક શહેર તેમની રાજ્યધાની હતું. આકી રહેલો દશમો ભાગ ગ્રીક લોકો તરફ આહવા ધરાવનારા રાજાઓના તાબામાં હતો, અને આ પ્રેમ તેમણે સેન્યુસીડ રાજાઓ અને પશ્ચિમના ગ્રીકો જોડે મિત્રાચારી રાખીને અને ગ્રીક ગૃહવાસીઓ અને રીતરિવાજને ઉત્તેજન આપીને પુરવાર કર્યો હતો એલેક્ઝાન્ડરની જીતથી માંડીને તે રોમના પૂર્વમાં આવતાં સુધી મોટા મોટા સત્તાધીશોના આશ્રય નીચે ગ્રીક વર્મને વૃદ્ધિ પામવાની ઘણી સારી તક હતી. પણ અંતે ગ્રીક અને મેસીડોનીયન રાજાઓ તેમજ તેમના પક્ષના ધરાની રાજાઓ પશ્ચિમ એશિયાને કયા સુધી ગ્રીક અસર તળે લાવવામાં ફતેહમંદ થયા ? જો તેઓ પૂર્વ અને પશ્ચિમ વચ્ચેથી જુદાઈ કાઢી નાંખવા જેટલા નહિ તો પણ થોડા-

ધણા પણ્ય ફતેહમંદ થયા હોય તો તેઓની દરેક અસર કેટલા કેટલા પ્રમાણમાં થઈ ? અને તે શા માટે થઈ તે આપણે જોઈશું.

જે જાતનો ગ્રીક ધર્મ એલેક્ઝાન્ડર એશિયામાં લાવેલો હતો અને જે તેના વારસો પાળતા હતા તેનો ચોક્કસ અર્થ શો હતો તે આપણે પ્રથમ જોઈશું. રાજકીય દૃષ્ટિએ જોતાં એનો અર્થ એમ થતો કે દરેક માણસ જે સમાજનો અવયવ હોય તે સમાજનો તેના નિબંધાન ક્રમ અને પરાંપકારશુદ્ધિ ઉપર સંપૂર્ણ અધિકાર છે. આ વાત પ્રત્યેક મનુષ્યે કબુલ કરવી જોઈએ, જે સમાજનો અધિકાર આમ સ્વીકારવામાં આવતો હતો તે એક કુદુંબ અગર કામ નહોતી પણ એક શહેર અને તેની આગળ પાછળનો મુલક હતો. આ શહેર અને તેનો મુલક બીજા બધાં શહેરો અને તેમના મુલકોથી જુદો રાખવાનો હતો. સમુદ્ર અને કુંગરાથી ઘેરાયલાં નાનાં નાનાં મેદાનો અને ટાપુઓથી બનેલા ઓસ દેશની બાબાકૃતિ તેમજ પ્રતિદાસે પણ રાજકીય કામકાજને માટે આમ નાની નાની ટોળાઓ બાંધી દીધી અને ગ્રીકોને પોતપોતાના શહેર તરફનો લક્ષિતભાવ એજ ખરું સ્વદેશાભિમાન ■ એમ શીખવ્યું. આ હદની બહાર એવીજ જાતની ફરજ બતાવવાને કાંઈ પણ ગ્રાંક શક્તિમાન નહોતો એટલુંજ નહિ પણ એવી ફરજ દર્શાવવાને બંધાયેલો છે એમ પણ તેના લક્ષમાં આવતું નહોતું. પોતાના શહેરની જોડે આધેતું સમગ્ર ધરાવતા બીજાં શહેરોના હક્ક જો તે કબૂલ રાખતો તો તે માત્ર ઉપરચોટિ-યોગ હતો, ત્યારે સમસ્ત ગ્રીકોને કાંઈ સામાન્ય શત્રુનો બચ લાગવાનો વખત આવતો ત્યારેજ પોતે બધા ગ્રીકોની જાતનો છે એમ તેને લાન થતું. દુકામાં સ્વદેશાભિમાનનાં બીજાં તેના મગજમાં નહોતાં એમ નહોતું, પણ તે સ્વદેશાભિમાન એક નાનકડો સમાજ કે જેના દરેક માણસને તે ઓગળતો હતો અને જેમાં તે પોતાનું વજન પાડી શકતો હતો તેની બહાર ભાગ્યેજ અમલમાં મુકાતું હતું.

પોતાની જાગીરને બદલે લશ્કરમાં કામ પડે મોઢરી કરવા જવાનો તેમનામાં રિવાજ નહોતો; તેમજ દરેક કામના માણસોએ પોતાના એક વડીલ (patriarch) અગર પ્રતિનિધિના હાથ તળે રહેવું જોઈએ એવું તે સ્વાભાવિક રીતે માનતો નહોતો.

ગ્રીક ધર્મની બીજી બાજુએ તપાસતાં પહેલાં આપણે તેની રાજકીય બાજુ પ્રથમ તપાસીશું. શુદ્ધ રાજકીય ગ્રીક ધર્મનો રાજ્ય-મત્તા તળે આવેલા મેસીડોનીયા જોડે મેળ ન મળે એ સ્પષ્ટ છે; કારણ કે મેસીડોનીયન રાજ્ય, સરકારે આપેલી જાગીરોના બદલામાં પ્રજાની ઉપર એક વકીલ અથવા પ્રતિનિધિ તરીકે પ્રજાની સત્તા હોવી જોઈએ, એ માન્યતા ઉપર રચાયેલું હતું. આથી કરીને મેસીડોનીયનો જાતે તો એશિયામાં પોતાના સ્વદેશાભિમાન (જે કેટલાક કાળ ચર્ચા ગ્રીક શહેરી રાજ્યો જોડે સંસર્ગમાં આવવાથી ધટ્ટ ચલું હતું તે) ઉપરાંત ગ્રીક લોકોને પોતાનાં શહેરોને માટે જે અભિમાન હતું તેનું ફક્ત ઉપરચોટિયું જ્ઞાન જ લાવી શક્યા. પણ તેમની પાછળ ધણા ગ્રીકો આવવાથી, અને પોતાના રાજ્ય, વેપાર અને સુધારાને ખાતર તેમને એશિયામાં જગ્યા કરી આપ્યા વગર ચાલે તેમ ન હોવાથી, ગ્રીક લોકોનું તેમના શહેરને માટેનું અભિમાન થોડું ધણું પણ ટકા રહે એવી યુક્તિઓ યોજવાની તેમને ફરજ પડી. આથી કરીને સ્વાભાવિક રીતે તેઓએ જ્યાં જ્યાં ગ્રીકોને રાખવાનો તેમનો વિચાર હતો ત્યાં ત્યાં તેમને શહેરો સ્થાપી આપ્યાં. આ શહેરો જે જે રસ્તે ચાલેને રાજ્યનો વહેવાર ચાલતો હતો તે રસ્તાઓ પર આવેલાં હતાં; કારણ કે આમ કરવાથી તેઓ વેપારની વૃદ્ધિ કરી શકે એટલું જ નહિ પણ તે તે રસ્તાઓ પર ચોક્કી રોખવામાં પણ કામ લાગે. વળી આમ કરવાથી તેઓ એકબીજા જોડે હંમેશાં સંસર્ગમાં આવે, એટલું જ નહિ પણ બહારથી આવતા દેશીઓ જોડે પણ તેઓ સંબંધમાં આવવાથી અને (રાજ્યના)

કેંદ્રસ્થાન ઉપર આધાર રાખવાની તેમને ફરજ પડવાથી તેઓ ગ્રીસ અગર એનેટોલીયન દીનારાની ખીણોની માફક એશિયામાં પણ એકબીજાથી અતડા રહેતા અટકે. સેલ્યુસીડ રાજાઓએ સ્થાપેલાં ધણાખરાં શહેરો સપાટ પ્રદેશમાં આવેલાં હતાં; પણ આમ જાણી-જોઈને કરવામાં આવ્યું હતું કે કેમ એ આપણે કદી કદીએ તેમ નથી. એકલા સેલ્યુકસેજ પંચોત્તર શહેરો સ્થાપેલાં કહેવાય છે. તેમના મોટા ભાગ ઉત્તર સીરીયા કે જ્યાં ધણાખરા ધોરી રસ્તાઓ આવી મળે છે ત્યાં અને ઉત્તર એશિયા માધનરમાં યમને ધરીસસ જવાના રસ્તા ઉપર આવેલાં હતાં. આ શહેરમાં (ધરીસસમાં) સેલ્યુકસે જાતે પોતાનાં ધણાખરાં હેત્તેલાં વર્ષો કદાચમાં હતાં. ત્યારે એલેક્ઝાન્ડરે પોતાનાં ધણાખરાં નવાં શહેરો અફઘાનિસ્તાન, ટ્રાંકસ્તાન, અને હિંદુસ્થાનમાં સ્થાપ્યાં હતાં ત્યારે તેણે અગર તેના વંશજોએ પ્રાચીન પૂર્વની અસલ હદની બહાર લગભગ એકે ત્રીક શહેર વસાવેલું આપણાં જાણવામાં નથી. ધણું કરીને સેલ્યુકસને આટલાથી જ સંતોષ હતો; કારણ કે આટલા મોટા અને અજબવા પ્રદેશમાં ત્રીક શહેરો સ્થાપવામાં તેણે કશો ફાયદો જોયો નહિ; અને તેમ કરવામાં તેને ફતેહ મળશે એમ પણ તેને લાગ્યું નહિ. તેણે જો મીઠીવાની પૂર્વે સંસ્થાનો સ્થાપ્યાં હોત તો પણ તેનામાં અગર તેના વંશજોમાં તેમને ટકાવી રાખવાની કદીપણ સત્તા નહોતી; ફક્ત એલેક્ઝાન્ડરજ, જો તે વધારે જીવ્યો હોત તો, તેમ કરી શકત; અને તેમ કરવાનો તેનો ઇરાદો પણ હતો. પણ પશ્ચિમ એશિયામાં પાંચ લાખની વસ્તી ધરાવતા દીગ્રીસ પરના સેલ્યુસીયાથી તે લાખો ટકસ પર આવેલા લીઓડીથીયા સુધી સેલ્યુકસે અને તેના વંશજોએ નવાં શહેરો સ્થાપ્યાં. આ શહેરોઓની જીંદગી ત્રીક નમુના ઉપર ચલાવેલી હતી. તે ધણું વખત સુધી એની એજ રહેવાની હતી; અને ભવિષ્યમાં ખ્રિસ્તી ધર્મના સરખાતના ઇતિહાસ પર તેની બળી (મોટી) અસર થવાની હતી.

ગ્રીક નમુના ઉપર આટલાં બધાં શહેરા મ્યાપીને પશ્ચિમ એશિયાના મેસીડોનીયન રાજ્યોએ રાજકીય સુધારાના માધન તરીકે ગ્રીક ધર્મને પ્રાચીન પૂર્વના ધણાખરા ભાગમાં દાખલ કર્યો એ વાત ખરી. આ સુધારો પૂર્વને જોષ્ઠો હતો અને તેનાથી તેને કાયદો થયો એ વાત પણ ખરી. પણ આ ધર્મની અસર ફક્ત આ નવાં સ્થપાયલાં શહેરો અને તેમની પડોશમાંજ થઈ અને ત્યાંજ ટકી રહી. ઓરોન્ટીસ નદીના નીચલા ભાગ પર અગર સીરીયાના દરિયા કીનારાના ભાગ પર જ્યાં તેઓ મોટા જગ્યામાં આવેલાં હતાં ત્યાં અગર ઉત્તર સીરીયાના વચલા ભાગમાં જ્યાં ગ્રીક ખેડુતો વસ્યા હતા ત્યાં ગ્રીક ધર્મની અમર આખા પ્રદેશમાં દરેક શહેરીને પોતપોતાના શહેરને માટે અભિમાન ઉત્પન્ન કરવા પુરતી થઈ. આનાથી જો કે એટલીક અગર લોકોનીયાના શહેરીઓ જેટલી સ્વતંત્રતા તેમજ જવાબદારીની લાગણી તેમનામાં આવી નહોતી તો પણ એક એથેનીયન અગર સ્પાર્ટન તેમાં પોતાના સ્વદેશાભિમાનનો અંશ જોષ્ઠ શકે તેમ હતું. એશિયા માધનગના મધ્યભાગમાં અગર મેસોપોટેમિયામાં પણ જ્યાં વહેવાર જગવવાનો ફક્ત એકજ રસ્તો જતો હતો, અને તેના ઉપરનાં શહેરો ધણે છોટે છોટે આવેલાં હતાં, ત્યાં તેમની રાજકીય અસર તેમની દિવાલોની બહાર થઈ શકતી નહિ; કારણકે જ્યાં લગી એક કેમ એટલી નાની હોય કે તેની રાજકીય અગર સામાજિક બાબતોમાં દરેક માણુમ પોતપોતાની અસર કરી શકે ત્યાં સુધીજ ગ્રીક ધર્મની અસર થઈ શકે તેમ હતું; અને તે ઠેક સુધી એટલા નાના વિસ્તારમાંજ પોતાની છાપ પાડવાને શક્તિમાન થયો જો એક કેમ એટલી મોટી થઈ જતી અગર એટલી બધી પ્રસરતી કે તેનો રાજ્યકારભાર કરવાને એક મધ્યસ્થ અગર પ્રતિનિધિઓ નીમવાની જરૂર પડતી તો તરતજ ગ્રીક નમુનાનું સ્વદેશાભિમાન પલાયન કરી જતું, પૂર્વમાં અગર બીજે પણ આખી પ્રજાઓને અસર

કરવામાં અગર એક પ્રજા બનાવવામાં તે તદ્દન નાલાયક હતા. પણ પૂર્વમાં તો ગમે તેણે ચહેરો સ્થાપ્યાં હોય અને ગમે તે તેમને નીલાવતો હોય તો પણ તેમના કરતાં પ્રજાઓની અગત્ય વધારે છે.

ગ્રીક ધર્મને રાજકીય બાબુ મિવાય નૈતિક તેમજ બુદ્ધિવિપ્રયક બાબુઓ પણ હતી. આ બંને બાબુઓ તેના રાજકીય બર્ણાનું કંઈક અંશે કારણ તેમજ કંઈક અંશે પરિણામ પણ હતું. સૈન્ય-સીક વંશના એક આધુનિક ઇતિહાસકારે કહ્યું છે કે ગ્રીક ધર્મ એ સામાજિક અને રાજકીય ધર્મ હતો, એટલું જ નહિ પણ તે એક જનનું માનસિક વક્ષણ હતું; અને તે વાજબી છે. આ વક્ષણનું મુખ્ય લક્ષણ આપણે મનુષ્યધર્મ (Humanism) કહીશું. આનો અર્થ એવો થાય છે કે જે બાબતો મનુષ્યને લગતી હોય તેમાં જ મન પડેવવું; પછી તે બાબત ગમે તે હોય. ખરેખર બધા ગ્રીકો કંઈ આવી રીતે મનુષ્યધર્મી નહોતા. બધી પ્રજાઓની માફક એમનામાં પણ અનુભવાતીત તર્ક (Transcendental Speculation) તરફ વક્ષણ બતાવનારા હતા; અને જેમ જેમ, ચહેરી રાજ્યોની સ્વતંત્રતા ઓછી થવાથી તેઓએ જગતમાં મનુષ્યના મુખરૂપી ધર્મ તજવા માંડ્યો, તેમ તેમ તેઓની સખ્યા વધતી ગઈ, અને તેઓએ ગ્રીસમાં ઓર્ફિઝમ (Orphism) અને એવા બીજા ગૂઢ ધર્મો ફેલાવવા માંડ્યા. પણ જે વખતે એલેક્ઝાન્ડર ગ્રીક ધર્મ એશિયામાં લાવ્યો તે વખતે તો મણાખરા સુધરેલા ગ્રીકો, જે કોઈ ચીજ ઇન્દ્રિયોની મદદથી બુદ્ધિ સમજી શકે તેમ નહોતું તે તેમના લક્ષની બહાર રાખવા લાયક હતી, એમ ધારતા; એટલું જ નહિ પણ તેનું અસ્તિત્વ પણ તેઓ કબૂલ કરતા નહિ. બીજું, ગમે તેવો પવિત્ર વિષય હોય તો પણ તેમાં ઠેક ઉંડા ઉતરવાને તેઓ બીતા નહિ. પણ તે ઉપરાંત જે જે ચીજો અનુભવસિદ્ધ હોય તેને આધારે જ તેઓ આવા વિષયોમાં નિર્ણય ઉપર આવતા, કોઈપણ

દલીલ ઉપર છેવટ મુઘી વાદવિવાદ ચાલતો-પછી તેનું ગમે તે પરિણામ આવે-અને તે બીલકુલ આનાકાની કર્યા વગર સ્વીકારાતું જ ન્નેમ્નએ એમ તેઓ માનતા. મનુષ્યમાત્રને લગતી સઘળા યીજ્ઞેમાં પૂર્ણ સ્વતંત્રપણે વિચાર તેમજ વાદવિવાદ કરવો; તેમાંથી યતા નિર્ણયને લીધે લેવા ઘટતાં સઘર્જાં પગલાં લેવાં કે જેથી કરીને કામમાં બિગાડ પેસતો અટકે-આવી રીતની દરેક સુસ્ત ગ્રીકની મનોભાવના હતી. જીંદગીમાં પોતાનો આ મનોભાવ સફળ કરવાને તે નૈસર્ગિક રીતે જ પ્રયત્ન કરતો. રોમન કવિ લખે તે પહેલાં જ તેનો પોતાનો મુદ્રાલેખ તો “ હું મનુષ્ય છું, અને મનુષ્યને લગતી સઘળા યીજ્ઞે ઉપર હું ધ્યાન આપીશ ” એજ હતો.

પશ્ચિમના લોકોએ એશિયાની જીત પૂરી કરી તેટલા વખતમાં તો આ માન્યતા, જેણે ચોથી અને પાંચમી સદીમાં ગ્રીક રથાનોમાં પ્રધારે ને વધારે જડ ઘાલી હતી, તેણે ગ્રીકના મગજમાંથી ધર્મની ભાવના ઠાઠી નાંખી. ગ્રીકોને કંઈ ધર્મ બીલકુલ નહોતો એમ નહોતું, પણ તેની તેઓ બહુ દરકાર કરતા નહિ, અને સંસારના કામકાજમાં તેનાથી દોરાતા નહિ. આ જીંદગી પૂરી થયા પછી બીજી દુનિયામાં તેને જવાનું છે એમ તો દરેક ગ્રીક માનતો; પણ તે દુનિયા વિષે તે લાગ્યે જ વિચાર કરતો. કેટલા આ દુનિયામાં જે રીતે સુખ મળે તેજ પ્રમાણે તે વર્તતો. બીજી દુનિયામાં તેનું જે કાંઈ થવાનું હશે તેને તેના આ દુનિયામાંના વર્તન સાથે કોઈપણ સંબંધ હોય એમ તે માનતો નહિ. આ દેહ છોડ્યા પછી અનાદિકાળ સુધી પ્રભુ સાથે રહી શકે અથવા પરમાત્મામાં મળી જઈને પોને જ પ્રભુસ્વરૂપ થઈ શકે-આવા વિચારો કોઈકોઈ વિરલા પુરુષના બાલ્યવામાં નહોતા એમ નહોતું તેમાં તેઓ આનંદ માનતા, પણ સાધારણ ગ્રીકને સંસારની લલુતા છોડાવવાને અને તેની લગીરથ પ્રવૃત્તિ અટકાવવાને તેઓ તદ્દન અસમર્થ હતા.

આથી જાણી શકે કે જે ગ્રીકો એલેક્ઝાન્ડરની પ્રાજ્ઞ એશિયામાં આવ્યા તેમને પૂર્વમાં કાંઈ પણ ધાર્મિક ઉપદેશ કરવાનો નહોતો; અને એની પછી ગાદીએ બેઠેલા મેગીડોનીયન સરદારોને તેની જોડે કાંઈ લેવા દેવા જ નહોતી. એક અડધા જંગલી લોકને ઘટે એવા વહેમોમાં તેઓ ઉછરેલા હતા. પણ તેઓએ આ વહેમોને ક્યારનીએ તિલાંજલિ આપી હતી. તેઓમાંના કેટલાકે ગ્રીકોનો નાસ્તિકવાદ ગ્રહણ કર્યો હતો; અને ચમશેરિયા ધર્મની તરફથી તેઓ બધા હતા. તેમના બાદશાહના જીવતાં જો તેઓ કોઈપણ ધર્મ માનતા તો તે તેને તથા તેના વંશજોને વફાદારી બતાવવામાં જ આવી જતો. આ માન્યતા લશ્કરનાં માણસોમાં થોડાક વખત સુધી ટકી ગઈ એલેક્ઝાન્ડરના મૃત્યુ પછી વારસાની તકરારની શરૂઆતમાં તેના વંશજોને વફાદાર રહેવાને બુઝા મુમીનીસે જે ફત્તેહ સાથે તેમને ઉરફેયા તેનાથી આ વાત પુરવાર થાય છે; અને જે નશીબયોગે એન્ડ્રિગોમસ, પછી સેલ્યુકમ અને છેલ્લે મહાન એન્ડ્રિઓકમ જેવા એશિયાના મહાન મેગીડોનીયન રાજાઓ પોતાને 'મતન પાછા ફરવાની ઉત્કંઠા' ધરાવીને મેસીડોનીયા હાથ કરવાને તત્પરતા હતા, અને પશ્ચિમ પાછું હાથ કરવાને માટે પૂર્વ ખેંચ બેઠવાને તૈયાર હતા, તેમાં પણ આપણને એ વફાદારીનો અંશ જાણી શકે. એશિયાટીક મહારાજાઓ ઉપર સેલ્યુસીડ રાજાઓ જરાજર 'કાણુ રાખી શક્યા નહિ એનું' એક કારણ એ હતું કે તેઓનું મધ્યનું મન તેમાં પરાવાહુ નહોતું.

જો આ બાબતને બાજુએ મુકીએ તો તેઓ તથા ખીન્ન બધા મેસીડોનીયન સરદારો એકબીજા અધર્મી હતા. 'તેઓનાં' દેવ તેઓ જાતેજે હતા; કાળે કરીને તેઓ આવા થયા હતા. આમાં તેમનો જાંક નહોતો; 'કારણ કે પ્રવૃત્તિમાં પડેલા દરેક માણસને' આવા જમાનાઓ એમના જેવાજ કરી મુકે છે. તેઓએ ચમશેરના જોરથીજ

થોડાક વખત પર વિશાળ મુલકો જીત્યા હતા. અને તે મુલકો જે સૌથી નેરાવર હોય તેના હાથમાં રહેવાના હતા. એ વખત એવો હતો કે મનુષ્યને નશીબધોગે આવી મળેલી ખોડખાંપણો-કુળતું નીચાપણું-નિર્ધનતા-અગર મદદનીશોનો અભાવ-તેને અત્યંત સમૃદ્ધિ મેળવવામાં અટકાવે તેમ નહોતું; અને તેથી કરીને તેનું મગજ દૃઢ થયું હતું. તેને હેથે હિંમત હતી; અને હાથમાં બળ આવ્યું હતું. કુછેડને સમયે, મહાન વેપારી કંપનીઓ ઉભી થઇ તે વખતે, અને નેપોલીયનની જીતોને સમયે પણ આમજ બનવાનું હતું. દરેક સીપાઇ તે વખતે બળુતો હતો કે જે તેને રાજ્યગાદી મેળવીને મરવું હોય તો તેના હાથમાંજ હતું. ક્ષત તેણે લાગ જવા દેવો નહિ. પારકાએ વાવેતું તેમને લણવાનું હતું; કશું આપ્યા વગર બધું લેવાનું હતું; છુટવાને ઉધાડે ઊગે બહાર પડવાનું હતું; સૌથી વધારે પૈસો આપનારને પોતાનું શરીર તથા મન વેચવાનું હતું; અને કાયદો પણ પોતાનાજ હાથમાં લેવાનો હતો, આવા સમયમાં ધર્માધ્યક્ષો તેમજ આપણો અંતરાત્મા પણ આપણને વારી શકતો નથી; અને તે વખતે માણસ જેમ જેમ ઉચે ચઢતો જાય છે, તેમ તેમ ધન્યરમાંની તેની શ્રદ્ધા ઉડતી જાય છે.

પણ પૂર્વને જીત્યા પછી આ નાસ્તિક મેસીડોનીયનોને માલમ પડ્યું કે તેમના હાથ નીચેના જુદા જુદા લોકમાં એકે ધણે તકાવત હતો પણ તેઓ એક ચીજમાં લગલગ સરખા હતા. આ ચીજ-તે તેમની ધાર્મિક ભાવના હતી. એશિયામાં દેવોની ખોદ નહોતી, જે ચીજને મેસીડોનીયનો જીંદગીમાં વહાલી મણુતા તેની અમર જીંદગીની પણ પરવા નહિ કરતાં માણસો ચેતની અતુલ ભક્તિમાં મશગુલ રહેતા હતા, અગર તેમના. (દેવના.) સ્વરૂપ ઉપર વિચાર કરવામાં જીંદગી ગાળતા હતા. એલેક્ઝાન્ડરે પોતે જે નવી દુનિયામાં આવ્યો હતો તેની ધર્મશ્રદ્ધા તરતજ જોઇ, જે તેના રાજ્યની સ્તોત્રમાં વાહવાહુ

કહેવડાવવી હોય તો તેમની ધાર્મિક ભાવનાને તેને ટીકા મળવો જોઈએ એમ તેણે જાણ્યું. તેણે ઇશ્વરભાઈની શરૂઆત કરી (એના પછી ત્યાં આગળ જે વારસ થયો તેણે પણ એજ પ્રમાણે કયું હતું), અને ધર્મશુરોને શરૂ કરીને પોતાના પક્ષમાં લીધા એટલુંજ નહિ, પણ પુરાતન કાળથી આવતા આવેલા દેશી શાળાઓના રીવાજ પ્રમાણે ત્યાંના મુખ્ય દેવના અને પોતે એકજ છે એમ કહાણું. પોતાનું આ દેવીપણું, જેને ખડ મનાવવાને વખત જતાં તેણે પોતાના અનુયાયીઓ, પ્રજા અને મિત્રોને વધારે ને વધારે દબાવું કરવા માંડ્યું, તે પૂર્વના લોકની ધાર્મિક ભાવનાને સંતોષવાને ખાતર તેણે જાણીએછને ઉભું કયું હતું એમાં શક નથી. ઇશ્વરભાઈ તે “ એમન ” બની ગયો, સીરીવામાં તે “ બાલ ” થઈ ગયો, અને બાબીલોનીયામાં તે “ બેલ ” થયો. તેણે પૂર્વમાં આવતી વખતે પોતાના બાપદાદાના ધર્મને કારે મુકી દીધો, કારણ કે તે સારી રીતે જાણતો હતો કે એશિયામાં “ બાલોઅસના રવખાંઓ કરતાં મેગીઓનાં સ્વખાઓની અને હિંદુ ધર્મનાં કમ્બરી રહસ્યોની કિંમત વધારે છે. ” આ છેલ્લી ચીજોની અસર ખરેખર તેના ઉપર ધણી થઈ, અને પંજાબમાં આહરણો તરફ તેણે કંઈક વર્તન, જે ઇતિહાસમાં નોંધાયેલું છે, તેના ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે જાહેર રીતે મંદિરમાં તેણેજ સૌથી પહેલું કબૂલ કયું હતું કે ધર્મની બાબતમાં પશ્ચિમને પૂર્વ કનેથી શીખવાનું છે.

એલેક્ઝાન્ડર, જેને માર્ટેની દંતકથાઓ અત્યારે પણ પૂર્વમાં પ્રચલિત છે, તે જ વધારે જીવ્યો હોત તો ધણું કરીને પોતાના દેવતાથી પૂર્વની ધર્મવૃષ્ટિ તેણે પૂરી કરી હોત. તેના વારસોથી તેનું દૈવત્વ જાળવી રખાયું નહિ, એટલુંજ નહિ પણ તેમની જાતની પ્રભુતા પણ લોકોમાં કાંઈકે માની નહિ. શહેનશાહતને અપ લાગે એવો એક સામાન્ય ધર્મ ફેલાવીને પૂર્વની માગણી પૂરી પાડવાને

તેઓએ ઘણી કોશિશ કરી, અને એન્ટીઓકસ એવા જેવા કેટલાકોએ તેને માટે ઘણો પ્રયત્ન કર્યો હતો પણ આ બાબતમાં તેઓ અને તેમની પછી રોમ નિષ્ફળ થયું એ વાત કાઇસ્ટ પહેલા પૂર્વમાં થઈ ગયેલ જ માત્ર ધર્મના ઇતિહાસ પરથી તેમજ ખ્રિસ્તી ધર્મના જાતના ઇતિહાસ પરથી પણ સ્પષ્ટ જણાય છે.

ફક્ત એક આફ્રિકન પ્રાંતમાં જ મેસીડોનીયન રાજ્યને ધાર્મિક ટેકો મળ્યો જે ચીજ એશિયામાં કરવાને એવેકઝાન્ડર જેવાને પણ ગળે પાણી આવ્યાં હોત તે ટોલેમીએ ઇશ્તિમાં સહેલાઈથી કરી અનાદિ કાગથી જ ત્યાં આગળ ગમે તે જાતનો ગમ્મ હોય તો પણ તેને દેવ તરીકે માનવાની પ્રથા ચાલતી હતી, અને નરમ સ્વભાવના યોક ઉપર સત્તા ચલાવતા સર્વશક્તિમાન ધર્મધ્યક્ષોની રાજ્ય-ગાદીને સહાયતા હતી પોતાની માતૃભૂમિના દેવોનું અપમાન થતું અટકાવવાને એસીરીયન રાજાઓએ આ ચીજનો લાલ લીધો નહોતો પણ ઇરાનીઓની માફક ટોલેમીઓ તેની ભૂલ કરતા અટક્યા, અને પરિણામમાં તેઓએ ઇશ્તિમાં નિભર્યપણે ત્રણસો વર્ષ સુધી રાજ્ય ભોગવ્યું. ડાહ્યા ટોલેમીને ખબર હતી કે પૂર્વની માગણી મેસીડોનીયનોથી પણ સહેલાઈથી અને નિભર્યપણે એકલા ઇશ્તિમાં જ પૂરી પડે તેવી છે, અને તેથી જ કરીને સામ્રાજ્યના ભાગ પાડતી વખતે વિશાળ મુલકો છોડી દધને તેણે ઇશ્તિ પોતાને ભાગે લેવાનું પસંદ કર્યું હતું.

ટુંકાણમાં કહીએ તો પૂર્વની ધર્મભાવનાની સામુ ધરવાને ગ્રીકોની પાસે ફક્ત તેમની શીવસુરી હતી પણ ધાર્મિક શીવસુરી તો ધર્મનું એક અંગ છે, અને તેને બદલે મનુષ્યના હૃદયમાં જડ ચાલીને બેઠેલી ઇશ્વરને માટેની નૈસર્ગિક તૃષ્ણા કાંઈ તે પૂરી પાડી શકે તેમ નથી એશિયાના મનુષ્યોમાં જ્યારે આ તૃષ્ણા હમેશને માટે જેવામાં આવતી ત્યારે ગ્રીકો, જેઓ મૂળથી જ કાંઈ આ તૃષ્ણાથી

રૂઢિ નહોતા, તેઓને પોતાની જોડ વધારે ને વધારે જણાવા
 સ્વાગી. અત્યાર સુધી તેમની કોમોને મારે અનન્ય વધારી એજ
 તેમનો ધર્મ હતો. પણ ધીમે ધીમે તેમની રાજકીય સ્વતંત્રતા ક્ષીણ
 થતી જતી હોવાને લીધે તેમના આ ધર્મનું પોષણ કરવાનાં તેમનાં
 આધનો ઓછાં થતાં જ જતાં હતાં. ઘણીબરી બાબતોમાં તેઓ
 જે કે એશિયાટીક લોકો કરતાં વધારે કેળવાયલા હતા તો પણ
 તેમનામાં એક જોડ હતી; અને જે તેમનામાં ખુટતું હતું તે તેમ-
 નાથી ઓછા કેળવાયલા એશિયાટીકોમાં સંપૂર્ણપણે હતું. જેમ
 જેમ વખત જતો ગયો તેમ તેમ તેમની ધાર્મિક જિજ્ઞાસા પ્રદીપ્ત
 થતી ચાલી અને ધીમે ધીમે તેમના ઉપર તેમની આગળપાછળના
 ધર્મોની અસર થવા માંડી. આ ઉપરથી એમ સમજવાનું નથી કે
 કોઈ પણ પૂર્વનો ધર્મ તેમણે પૂરેપૂરો મદદથી કયો અગર તેમણે જે
 લીધું તેના બદલામાં કંઈ પણ આપ્યું નહિ. એમના મનજ ઉપર
 પૂર્વના ધર્મોથી જેટલી બળવાન અસર થઈ હતી તેટલી જ બળ-
 વાન અસર પૂર્વના અકકસત મનુષ્યો ઉપર કરે એવું તત્ત્વજ્ઞાન
 તેમને બદલામાં આપ્યું હતું. આ બન્નેની અમરથી જે મનુષ્યો
 થયા તેમને “ હેલેનીસ્ટીક,” (Hellenistic) કહેવામાં આવે
 છે. પૂર્વમાં જે મનુષ્યોમાં એશિયાની ધર્મભાવના અને ધ્રીસતું તત્ત્વ-
 જ્ઞાન, જોડાયેલાં જેવામાં આવતાં હતાં, તેને આ નામ લાગુ પડતું.
 માછપ્રસમાં રહેતો અને સ્ટોઇક તત્ત્વજ્ઞાનનો બોધ કરતો શીનીશીયન
 એનો, અને ખ્રિસ્તી ધર્મનો બોધ કરનાર દારસસનો યાહુદી સોલ,
 એઓ, આ પ્રકારના માણસો હતા. આવી જાતના મનુષ્યોના પેદા
 થવાથી પૂર્વ અને પશ્ચિમ અત્યંત ધણા નજદીક આવી ગયા. ફક્ત
 ફર એટલો જ હતો કે એથેન્સમાં ધાર્મિક તત્ત્વજ્ઞાન હતું અને સીરી-
 યામાં તત્ત્વજ્ઞાની ધર્મ હતો. ;

૧૫. સ. પૂર્વનાં છેલ્લાં ત્રણસો વર્ષમાં ગ્રીસમાં થએલી ધાર્મિક

શત્રુતાને કાઢી નાંખવાને એશિયાના ધર્મોએ પશ્ચિમ તરફ અને પશ્ચિમ એશિયાના ધર્મોમાં પૂરવણી કરી તેને ઉચ્ચ કરવાને ધીસના તત્ત્વશાને પૂર્વ તરફ ધીમે ધીમે પ્રયાણ શરૂ કર્યું. આ તત્ત્વશાને એશિયામાં આખરે ક્યાં લગી પગપેસારો કર્યો, અને છેક હિંદુસ્તાન અગર ચીન લગી પણ આગળ કે નહિ, તે વાત પર અહીં વિચેચન થાય તેમ નથી. તેમજ એશિયાના ધર્મોની અસર પશ્ચિમમાં ક્યાં સુધી થઈ તે આધુનિક યુરોપ અને અમેરિકાનો ઇતિહાસ વાંચનારાઓને જણાશે. મીથ્રેઈઝમ અને એવા બીજા પાંચ સાત એશિયાટીક અને ઈજિપ્તિયન ધર્મો ગ્રીક કાળની પહેલી સદી પૂરી થતાં પહેલાં જ ધીસ અને તેની પણ આગળ પ્રસાર્યા હતા એજ બતાવી આપે છે કે પશ્ચિમમાં ત્યાર પહેલાં ધાર્મિક શત્રુતા હતી. આ શત્રુતા આગળ ચાલતાં તેમનાથી એક વધારે મહાન અને ઉચ્ચતર ધર્મ, જે ગ્રેસીલીમાં જન્મીને એન્ટીઓકમાં પોપાયો હતો, તે પુરવાનો હતો. હાલમાં તો સેમાઈટા અને ઝાંકિને, એકબીજાની જોડે સંસર્ગમાં લાવી તેમનો સંજંઘ દૂર કરવામાં એલેક્ઝાન્ડર અને તેના વારસો સાધનશૂન્ય થયા. આ સંસર્ગને લીધે જ તત્ત્વશાન અને નીતિથી ભરપૂર એવા ખ્રિસ્તી ધર્મ જન્મ પામ્યો અને પશ્ચિમ તરફ અનિવાર્ય રીતે ફેલાયો. તેમણે કહેલી આ ચીજની અસર ભવિષ્યમાં એટલી મહાન થઈ છે કે જ્યારે આપણે તેની મહત્તાનો વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે તેમની બધી બૂલો આપણા મગજમાંથી જતી રહે છે.

આ ઉપરથી જણાશે કે સેલ્યુસીડ રાજાઓએ પૂર્વ અને પશ્ચિમને એટલાં બધાં નજદીક-આવ્યાં કે બન્નને એક બીજા કનેથી શીખવાનું મજબૂર પણ આનાથી વધારે કાંઈપણ કરવાનું માન તેમને અપાય તેમ નથી. તેમની વ્યક્તિતા- (Individuality) તેઓથી છેદાઈ ચકી નહિ; તેમજ તેમના હાથમાં ઠેક મુઠી રહેલા પશ્ચિમ એશિયાના ભાગો પર પણ તેમનાથી ગ્રીક ધર્મ ફેલાવાયો.

નહિ. આમાં તેઓ ઉપર કહેલાં કારણોને લીધે જ નારીપાસ થયા એટલું જ નહિ, તેમની પાછળ આવેલા મેસીટાનીયનો અગર ઝાંઝિમાં એક અગત્યનો ધર્મ ન હતો, તેમજ ઝાંઝિ ત્યારે સ્વતંત્ર શહેરી રાજ્યોના લોકો મટી ગયા ત્યારે તેમનામાં ઝીક ધર્મની પડતી થઈ- પછી તેમનામાંના દરેકે કરેલી જૂલો તેમને નહી, તેમની ગાદી ઉપર ઉતરોત્તર થએલા રાજાઓ જે જૂલો કરતા ગયા તે ઉપરાંત એક વધારે શુભ કારણ, જે હતું આપણા સમજવા આવ્યું નથી પણ જે " પૂર્વ તે પૂર્વ અને પશ્ચિમ તે પશ્ચિમ " એ પ્રત્યક્ષ નિયમની પાછળ છુપાઈ રહ્યું છે, તેને લીધે પણ તેઓને નિષ્ફળતા ધર્ષિતી.

મેસ્યુસીડ રાજાઓની જાતને માટે કદીએ તો તેમના આચારો અને કામો જોઈ બરાબર જણાયા નથી તો પણ સમન કાળ અને ત્યાર પછીના સમયના તેઓ નમુનેદાર ઝીક હતા એમાં શક નથી. તેમના આખા વંશનો વિચાર કરતાં તેઓ સત્તા હાથમાં આવ્યા પછી તરત જ બગડી ગયેલા જણાય છે. તેઓ મહત્ત્વાકાંક્ષી હતા; પણ તેમને ઉપરઉપરની ફતેહ મળતી કે તેઓ સંતોષ પામીને એસી રહેતા હતા. રાજ્યમાં પાકી બ્યવસ્થા કરતાં તેમને આવડતી નહોતી; અને તે તરફ તેમનો ધિક્કાર પણ હતો. તેમને રાજ્યનીતિનું નહિ જેવું જ ભાન હતું અને તે પ્રમાણે વર્તવામાં તેઓ બીજકુલ ખંત ધરાવતા નહોતા, જે લેખકો તેમને ધિક્કારતા તેમની પાસેથી આપણને ધણુંખણ જણવાનું મળે છે એ વાત ખરી; પણ રામના બળ આગળ અત્યંત સહેલાઈથી અને શરમભરેલી રીતે બાંગી પડેલા સે:યુસીડ મહારાજ્યનો જે ઇતિહાસ આપણા જાણવામાં આવ્યો છે તે પરથી જણાય છે કે તેના રાજાઓ અકક્ષ વચસ્તા અને નગરમાં આવે તેમ રાજ્ય કરનારાઓ હતા; અને તેમની ગાદી આટલી બધી સાંખી મુદત સુધી તેમના હાથપણે લીધે નહિ પણ દેવોગેજ ટકી રહી.

તેમની સત્તા મીરીયા ઉપર મૌયા સારી રીતે જામી હતી; અને આખરે તે એકલું જ તેમના હાથમાં રહ્યું. મીરીયાના ઉત્તર ભાગમાં ઇજિપ્ત, મેસોપોટેમીયા, અને એશિયા માધ્યમરનો વેપાર એકત્ર કરવાને ઓરોન્ટીસ નદી ઉપર પહેલા સેલ્યુકસે સ્થાપેલા મહાન શહેર એન્ટીઓક જોડે તેમનું નામ આપણે ખાસ કરીને જોડીએ છીએ. પણ ખરી રીતે જોતાં તે શહેરની કીર્તિ તેમના પછી આવેલા તેના શામન ધણીએને લીધે થયેલી છે; કારણકે ઈ. મ. પૂર્વે ૧૮૦ ને શુમારે સેલ્યુસીડ રાજાએના હાથમાંથી પશ્ચિમ તેમજ પૂર્વના બધા પ્રાંતો જઈને માત્ર સીરીયા અને મેસોપોટેમીયા જ રહેલા હોવાથી તે રાજાઓએ તેને પોતાની રાજધાની બનાવી. ટુર્કસ્તાનમાંથી એકલા પારથીઓ જ તે વખતે કારપીયનની દક્ષિણે ઉતરી આવેલા નહોતા; પણ મીડીયાએ પણ સ્વતંત્રતા પાછી મેળવી હતી, અને ઇરાન દાસમાં રાજ્ય કરતા દેશી રાજાઓના હાથ તથા ગયું હતું. ડીમીસ ઉપર આવેલું સેલ્યુસીયા છેક તેમની મરહૂ ઉપર આવી ગયું હતું અને તેની સામે ઇરાનીઓ અને પારથીયનોનો ભય ખડો થયો હતો. આ ભયને નબળા સેલ્યુસીડ રાજાઓએ તો વધવા દીધો એટલુંજ નહિ, પણ શામ પણ તેને મમૂળગો ટાળવાને શક્તિમાન થયું નહિ. સામ્રાજ્યની બીજી મરહૂ ઉપર પશ્ચિમ એશિયા માધ્યમરમાં ઈર્મીસમ આગળ સાર્ડીસમાં પોતાનું મથક સ્થાપીને મેસીડોનીયા અગર મીસને પચાવી પાડવાની કાચીશ તેઓ એક મેકા થયાં ક્યાં કરતા હતા. પણ તેમાં પૂર્વના ભાવિ કર્તાહત્તાં શામના ભરકરી બળ તથા કરમાનને લીધે પરમેમમને વિજય મળ્યો. ૧૯૦ માં મેગ-નેશીયાની લડાઈમાં હાર થયા પછી તેઓને ટોરસની દક્ષિણે જવાનો હુકમ થયો. ત્યાર પછી વીસ વર્ષે ત્યારે એન્ટીઓકસ એપીફેનીસ પૂર્વ અને પશ્ચિમમાં ગએલી ખોટને દક્ષિણમાં મુલક મેળવી પૂરી દેવા માગતો હતો ત્યારે તેમને ઇજિપ્તમાંથી કાઢવામાં આવ્યા. આથી

નહિ. આમાં તેઓ ઉપર કહેલાં કારણોને લીધે જ નાસીપાસ થયા એટલું જ નહિ, તેમની પાછળ આવેલા એસીઝીનીયનો અગર ઝાંકામાં એક અગત્યનો ધર્મ ન હતો, તેમજ ઝાંકા ત્યારે સ્વતંત્ર શહેરી રાજ્યોના લોકો મટી ગયા ત્યારે તેમનામાં ઝાંકા ધર્મની પડતી યદુ-પણ તેમનામાંના ફરેકે કરેલી જૂલો તેમને નડી. તેમની ગાદી ઉપર ઉત્તરોત્તર થએલા રાજાઓ જે જૂલો કરતા ગયા તે ઉપરાંત એક વધારે શુભ કારણ, જે હજુ આપણા સમજવા આવ્યું નથી પણ જે " પૂર્વ તે પૂર્વ અને પશ્ચિમ તે પશ્ચિમ " એ પ્રત્યક્ષ નિયમની પાછળ છુપાઈ રહ્યું છે, તેને લીધે પણ તેઓને નિષ્ફળતા યઈ હતી.

સેંધુસીંહ રાજાઓની જાતને માટે કહીએ તો તેમના આચારો અને કામો જોકે બરાબર જણાયા નથી તો પણ રામન કાળ અને ત્યાર પછીના સમયના તેઓ નમુનેદાર ઝાંકા હતા એમાં શક નથી. તેમના આખા વંશનો વિચાર કરતાં તેઓ સત્તા હાથમાં આવ્યા પછી તરત જ બગડી ગયેલા જણાય છે. તેઓ મહત્વાકાંક્ષી હતા; પણ તેમને ઉપરઉપરની ફત્તેહ મળતી કે તેઓ સંતોષ પામીને એસી રહેતા હતા. રાજ્યમાં પાકી વ્યવસ્થા કરતાં તેમને આવડતી નહોતી; અને તે તરફ તેમનો ધિક્કાર પણ હતો. તેમને રાજ્યનીતિનું નહિ જેવું જ જ્ઞાન હતું અને તે પ્રભાવે વર્તવામાં તેઓ બીજકુળ ખંત ધરાવતા નહોતા. જે લેખકો તેમને ધિક્કારતા તેમની પાસેથી આપણને ધણુંખરું જાણવાનું મળે છે એ વાત ખરી; પણ રામન બગ આગળ અત્યંત સહેલાઈથી અને શરૂમબરેલી રીતે ભાંગી પડેલા સેંધુસીંહ મહારાજ્યનો જે ઇતિહાસ આપણા જાણવામાં આવ્યો છે તે પરથી જણાય છે કે તેના રાજાઓ અકકલ વગરના અને નગરમાં આવે તેમ રાજ્ય કરનારાઓ હતા; અને તેમની ગાદી આટલી બધી લાંબી મુદત સુધી તેમના કહાપણને લીધે નહિ પણ દેવયોગેજ ટકી રહી.

તેમની સત્તા સીરીયા ઉપર સૌથી સારી રીતે જામી હતી; અને આખરે તે એકલું જ તેમના હાથમાં રહ્યું. સીરીયાના ઉત્તર ભાગમાં ઇજિપ્ત, મેસોપોટેમીયા, અને એશિયા માઇનરનો વેપાર એકત્ર કરવાને ઓરેન્ટીસ નદી ઉપર પહેલા સેલ્યુકસે સ્થાપેલા મહાન શહેર એન્ટીઓક જોડે તેમનું નામ આપણે ખાસ કરીને જોડીએ છીએ. પણ ખરી રીતે જોતાં તે શહેરની કીર્તિ તેમના પછી આવેલા તેના રામન ધણીઓને લીધે ચએલી છે; કારણકે ઈ. સ. પૂર્વે ૧૮૦ ને શુમારે સેલ્યુસીડ રાજાઓના હાથમાંથી પશ્ચિમ તેમજ પૂર્વના બધા પ્રાંતો જઈને માત્ર સીરીયા અને મેસોપોટેમીયા જ રહેલા હોવાથી તે રાજાઓએ તેને પોતાની રાજ્યધાની બનાવી. તુર્કસ્તાનમાંથી એકલા પારથીબનો જ તે વખતે કસ્ટીયનની દક્ષિણે ઉતરી આવેલા નહોતા; પણ મીડીયાએ પણ સ્વતંત્રતા પાછી મેળવી હતી, અને ઇરાન કાસર્માં રાજ્ય કરતા દેશી રાજાઓના હાથ તળે ગયું હતું. ટીમીસ ઉપર આવેલું સેલ્યુશીયા છેક તેમની સરહદ ઉપર આવી ગયું હતું અને તેની સામે ઇરાનીઓ અને પારથીબનોનો કમ ખડો થયો હતો. આ લયને નબળા સેલ્યુસીડ રાજાઓએ તો વધવા દીધો એટલું જ નહિ, પણ રોમ પણ તેને મજૂજો ટાળવાને શક્તિમાન થયું નહિ. સામ્રાજ્યની બીજી સરહદ ઉપર પશ્ચિમ એશિયા માઇનરમાં ઈરીસસ આગળ સારડીસમાં પોતાનું મથક સ્થાપીને મેસોટોનીયા અગર ટ્રીસને પચાવી પાડવાની કોશીશ તેઓ એક સેકા થયાં કર્યા કરતા હતા. પણ તેમાં પૂર્વના લાલિ કર્તાહત્તા રોમના લશ્કરી બળ તથા કરમાનને લીધે પરજોમને વિજય મળ્યો. ૧૯૦ માં મેગનેશીયાની લગ્નધર્મી દાર થયા પછી તેઓને ટોરસની દક્ષિણે જવાનો દુકમ થયો. ત્યાર પછી વીસ વર્ષે ત્યારે એન્ટીઓકમ એપીફેનીસ પૂર્વ અને પશ્ચિમમાં ગએલી ખોટને દક્ષિણમાં મુલક મેળવી પૂરી દેવા માગતો હતો ત્યારે તેમને ઇજિપ્તમાંથી ધાંધામાં આવ્યા, આથી

કરીને સેફુસીડ રાજ્યોને પોતાની મરજી મુજબની રાજ્યધાની કરવાને બીલકુલ સત્તા નહોતી. તેમને એન્ડીઓકને રાજ્યધાની બનાવ્યા વગર છુટકો જ નહોતો.

પણ એક મેસીડોનીયન રાજ્યવંશને પોતાનો ગ્રીક ધર્મ (જે કે એન્ડીઓકસ એપીફેનીસ પછી તે દલાડે દલાડે ફીણ થતો ગયો હતો) ઇ. સ. પૂર્વનાં છેલ્લાં બમો વર્ષમાં ઉત્તર સીરીયામાં શાહી રાખવાની ફરજ પડવાથી દુનિયાના ઇતિહાસ પર ઘણી ભારે અસર થવાની હતી; કારણ કે પશ્ચિમ સેમાઇટા ઉપર ગ્રીક ધર્મની થએલી અમર જે આખરે ખ્રિસ્તી ધર્મરૂપે બહાર આવવાની હતી તેમાં વધારે થવાનાં બે કારણોમાંનું તે એક હતું. ઉત્તરે- શીલીશીયામાંથી માંડીને તે દક્ષિણે શીનીશીયા અને પેલેસ્ટાઇન સુધીમાં કેજવણી પામેલા અને તત્ત્વજ્ઞાની પુરુષો હતા તેઓ ગ્રીક વિચારોની અમર તળે વધારે ને વધારે આવતા ગયા. તેમાં પણ ખાસ કરીને 'સ્ટોઇક તત્ત્વજ્ઞાનની અસર તેઓ ઉપર વધારે પ્રભાવમાં થઈ; અને એ તત્ત્વજ્ઞાનનો મુખ્ય ઉપદેશક નેઝરથના જીસસની પહેલાં ત્રણસો વર્ષ પર જન્મેલો એક સેમાઇટ હતો એ વાત આપણે કદી પણ ભૂલવી જોઈએ નહિ. ગ્રીક અમરો તળે સ્થપાયેલું ટારસસનું વિશ્વવિદ્યાલય, જેણે સોલને કેજવણી આપી હતી તે, અને પેલેસ્ટાઇનમાંની " હેલેનીસ્ટીક " મંડળી કે જેની જેરુસલેમને દક્ષિણનું એન્ડીઓક બનાવવાની ઇચ્છાને લીધે એકબીયન વિગ્રહ ઉભો થયો તે, બંને પોતાના અસ્તિત્વ તેમજ લાંબા વખત સુધી ટકી રહેલા ચિત્તન્યને માટે એશિયન ઉપરના એન્ડીઓકને આભારી હતાં.

પણ શીનીશીયા અને પેલેસ્ટાઇન પોતાના ગ્રીક ધર્મને માટે એક બીજા ગ્રીક શહેરને તેમજ એક બીજા મેસીડોનીયન વંશને તેદલાંજ અગર કદાચ વધારે આભારી હતાં. આ શહેર તે એલેક્ઝાન્ડ્રીયા, અને આ વંશ તે ટોલેમીક વંશ હતો. પેલેસ્ટાઇનના ઇતિ-

હાસમતિ મેકેબીયન કાળ (જે વળતે સેલ્યુસીડના હાથમાં આધુ' સીરીયા હતું) એટલો બધો પ્રખ્યાતિને પામેલો કે કે ગ્રીક કાળને બીજો બધે સમયે દક્ષિણ સીરીયા એટલે શીનીસીયા અને પેલેસ્ટાઇન તેમજ સાઇપ્રસ અને પેમ્પ્રીલીયા સુધીનો લેવાન્ડ કીનારા પરનો પ્રદેશ ઇજીપ્તની રાજકીય સત્તા તળે હતો એ વાત જૂલી જવાબ એવી છે. ઇજીપ્તની રાજ્યસત્તા પોતાના હાથમાં લીધા પછી તરતજ પહેલા ટોલેમીએ આમાંના કેટલાક એશિયાટીક પ્રદેશો તેમજ શહેરોને અને ખાસ કરીને પેલેસ્ટાઇન અને સીલ-સીરીયાને પોતાના રાજ્યમાં ઉમેર્યાં. આ મુલકોને પોતાના હાથમાં જાવુંને માટે રાખવાનો વિચાર તેણે ખુલ્લી રીતે બહાર પાડ્યો અને તે કામને માટે એક કાફલો તૈયાર કર્યો. તે સારી રીતે જાણતો હતો કે આફ્રિકાની બહાર જે ઇજીપ્તનો કોઇ પણ પ્રદેશ હાથમાં રાખવો હોય તો તેણે દરિયા પર શ્રેષ્ઠ ચડું નોંધવું. એન્ડ્રી-ગોનસના દીકરાએ તેના હાથમાંથી આ પ્રદેશો થોડીક વારને માટે પાછા લીધા, પણ એન્ડ્રીગોનસના મરણ પછી તે તેણે પાછા છૂટી લીધા. ૨૬૪ માં સાઇપ્રસ પણ ચોકકસપણે તેના કબજામાં આવ્યું. નવ વર્ષ પછી જે વારસની તરફેણમાં તેણે ઇજીપ્તની માઠી પરથી પોતાનો હાથ ઉઠાવ્યો તેણે સેલ્યુકસના વારસ પાસેથી લેવાન્ડ કીનારાનો બધો પ્રદેશ સંપૂર્ણપણે છૂટી લીધો. ૧૯૯ થી ૧૪૫ સુધીના આશરે પચાસ વર્ષના સમય બાદ કરીએ તો ટોલેમીઓએ તેમના વંશના આ પહેલા એ રાજાઓએ જે જે છૂટી લીધું હતું તે બધું રોમ તેમની જગ્યા લે ત્યાં સુધી પોતાના હાથમાં રાખ્યું, અને આ મેંચાંસ વર્ષના સમયના પાછલા ભાગમાં પણ દક્ષિણ સીરીયા ઉપર-ઉપરથી જે કે કચ્છગી ગમેલા સેલ્યુસીડ રાજાઓ ભાગ ગણાતો તે પણ ખરી રીતે જોતાં તેના ઉપર ઇજીપ્તન સત્તા હતી.

આફ્રિકાની બહાર દરિયા કીનારા પરનો એક સાંકડો પ્રદેશ અને

સાધપ્રસ અને સાધકલેડીસની વચ્ચે કેટલાક ટાપુઓ. ધરાવવામાં ઇજીપ્તના મેગીડોનીયન રાજાઓનો ઉદ્દેશ સ્પષ્ટ રીતે વેપારને લગતો હતો. આ બધું તેઓએ લેવાનું વેપાર હાથ કરવાને અને પોતાના એલેક્ઝાન્ડ્રીયા બંદરને વાસ્તે કેટલીક ખાસ ચીજો (મુખ્યત્વે કરીને વહાણોને માટે સાગનાં લાકડાં) મેળવવાને માટે ક્યું હતું. ટાપરને ધુળધાણી કર્યા પછી તેના ધણીએ આ શહેર થા માટે રથાપ્યું હતું, તેમજ બ્રૂમખ્ય સમુદ્રના કીનારાપરના તેના પ્રદેશો જાળવવામાં તેણે આટલી બધી તકલીફ થા માટે લીધી હતી તે પહેલો ટોલેમી સારી રીતે જાણતો હતો. ટોલેમીઓ પોતાનો ઉદ્દેશ પાર પાડવામાં સફળ થયા ખરા; પણ રોકસના પ્રજા-સત્તાકે રાજ્યની હરીફાઈ કાઢી નાંખવામાં તેઓ કદી ક્ષતેહમંદ થયા નહિ; અને ૨૪૬ માં કાસની સલામ પછી તેઓને ઇજીપ્તનો કાણુ તેના હાથમાં સોંપવો પડ્યો. પણ એલેક્ઝાન્ડ્રીયા ક્યારણુએ એક મહાન સેમેટીક તેમજ ગ્રીક શહેર થઈ ચુક્યું હતું; અને આ સ્થિતિમાં તે સેકાઓ સુધી રહ્યું. પહેલા ટોલેમીએ ઇજીપ્તમાં હજારો યાહુદીઓને લાવી વસાવેલા કહેવાય છે; અને તેઓએ પણ થોડા વખતમાં પોતાના આ નવા દેશમાં રહેવાને ખુશી બતાવી લાગે છે. બીજા ટોલેમીના વખતે તેમાં કેટલા બધા યાહુદીઓ આવી રહ્યા હતા અને તેઓ ગ્રીક અસર નીચે કેટલા બધા આવેલા હતા, તે બતાવવાને માટે એટલું જ કહેવું બસ થશે કે તે રાજ્યમાં જ એલેક્ઝાન્ડ્રીયા ખાતે સેમેટીક પંડિતોએ યાહુદી ધર્મગ્રંથોનો સેપ્ટ્યુએજન્ટને નામે જાળખાતો ગ્રીક તરજુમો તૈયાર કર્યો હતો. જો કે પરધર્મીઓને ગ્રીક ધર્મમાં જવા દેવાની રાજ્યનીતિ ટોલેમીઓએ કદી, પણ પ્રહણ કરી નહોતી તોપણ એન્ડીઓક્સ એપીફીમીસ અગર બીજા કોઈ સેલ્યુસીડ રાજાએ દક્ષિણ સીરીયા પર જે અસર જાણીજોઈને કરી હતી તેના કરતાં એલેક્ઝાન્ડ્રીયાની અનિવાર્ય અમર તેના ઉપર વધારે થઈ. આ

બાબતમા તેમજ શીજી સદાના મધ્ય સુધામા તો શ્રીનીશીયન શહેરો
ગ્રીક વિદ્યા અને ગ્રીક તત્ત્વજ્ઞાનના નિવાસસ્થાન થઈ પડ્યા તેને માટે
એન્ડીઓકે કરતા એનેક્રાન્ડ્રીયાને વધારે માન-અગર વધારે દોષ-વટે છે

પરંતુ આ ગ્રીક તત્ત્વજ્ઞાન અને સૈમીટીક ધાર્મિકદૃષ્ટિનું મિશ્રણ
ખ્રિસ્તી ધર્મરૂપે બહાર આવે તે પહેલાં તો એનેક્રાન્ડ્રીયા છુટા
જવાયા વારસો માથે અડધું પૂર્વ એમની સામાન્ય અને બગવાન
સંતા તળે આવી ગયું હતું. ટોનેમીઝ એવેક્રાન્ડ્રીયા અને એ યુમીટ
એન્ડીઓકે નવા ધર્મને માટે સૈમીટીક નોકીને તૈયાર કર્યા હતા એ
વાત ખરી પણ રોમન રાજ્યની સુનેહસાંતિ તળે તે ધર્મનો જન્મ
થયો અને તેને આગળ વધવાની જગ્યા મળી તે, સમસ્ત
દુનિયા બાંધે છે તેમ, પૂર્વ તરફ વહિ પણ પશ્ચિમ તરફ વધવાનો
હતો અને તેની શરૂઆતની રીતે તથા નિષ્ફળતાથી તેના
બધારપુમા ગ્રીક ધર્મનો કેટલો બધો લાગ હતો તે અપૂર્ણ થાય છે
ખ્રિસ્તી ધર્મ અસ્તિત્વમા આવ્યા પછી ચારમો વર્ષે તે એશિયાના
ખ્યા ખ્યા પ્રદેશોમા પ્રમથો હતો તેને માટે નક્કશા તરફ નજર ફરીયું તો
જલ્દારો કે સે-યુમીટ મહારાજ્યના મમથમા જે જે પ્રદેશોમા ગ્રીકો મોગ
જલ્થામા ગયા હતા ત્યા ત્યા બધે તે ફેલાયો હતો, એટલું જ નહિ પણ
રોમનો કે જેઓનું રાજ્ય તેમના પહેલા થઈ ગયેના મેમીગનીપનો
કરતાં વધ્યા બહોળા વિસ્તારને પામેલું હતું-લાખના તરીકે તેઓ
મધ્ય અને પૂર્વ એશિયા માઈનગના વધ્યા ખરા લાગ ઉપર અને
આખા આરમીનીયા ઉપર રાજ્ય કરતા હતા-તેઓએ પોતાની ગ્રીક
અને રોમન પ્રજાને તેથી પણ આગળ ત્યા ત્યા વસાવી દીધી ત્યા
પણ તે પહેલ્યો હતો.

આમલા વિસ્તારની બહાર તે ૧૭મા ગ્રીક અગર ખ્રિસ્તી
ધર્મને માટે હંડા મૂળ ધાનવાનું અગર જાયુને માટે રહેવાનું મર-
જાયતું નહોતું આથીના પૂર્વ પ્રદેશો-એન્ડે કે યુક્રેલીમની પેરી પારના

દેશો-ઉપર તેમની કંઈ અમર થઈ નહિ, અને તેઓ તે અમર સાખી શકે તેમ પણ નહોતું. આપણે જોયું છે કે કાષ્ઠરતના જન્મ પહેલાં તેમના ધણેખાને ભાગ સે યુગીડોના હાથમાંથી જતો ગણો હતો, અને ત્યાગપત્રી મીડીયન, પાગથોયન, ધરાની અને નેભેધીયન ઉપરાજ્યોએ પૂર્વના મધ્ય ભાગને પશ્ચિમની ગુનામગીરીમાંથી મુક્ત કર્યો હતો, અને જો કે રામે અને ત્યાગપત્રી બીઝેન્નીયન મહારાજ્યે આમાંથી કેટલાક પ્રદેશને ફરીથી યુરોપની અસર તળે આણ્યો તોપણ જે દેશોમાં ગ્રીક ધર્મ ફેલાવવાને સેલ્યુસીડો નિષ્ફળ થયા હતા તે ભાગોને તેઓ કદીપણ તેની અમર નીચે લાવી શક્યા નહિ. આનો અર્થ એટલો જ કે મેસોપોટેમીયાની પૂર્વે ગ્રીક ધર્મ કદીપણ ફેલાયો નહિ, તેમજ ત્યા આગળ તેણે જાણુની અમર કરી નહિ જે લોકો એમ કહે છે કે રામન મહારાજ્યની બહાર ગ્રીક અસર સમૂગગી થઈ નહિ તે લોકોએ પાગથીયન અને સેસેનીયન કારીગરી તરફ અને તેથી પણ પહેલાની ઉત્તર-પશ્ચિમ હિંદુસ્તાનની તેમજ ચીનાઈ ટુર્કસ્તાનની શુદ્ધ કારીગરી તરફ નજર નાખવી જોઈએ આથી પણ આગળ વધીને શરૂઆતની મુસલમાની કારીગરી અને તેમની શરૂઆતની રાજ્યનીતિ ઉપર પણ ગ્રીક અસર ફેલાઈ હતી. પણ તે અસર નજીવી હતી કે સમયને માટે પરદેશી ચીજો બીજા દેશમાં જામ અમર પરદેશી મોજશોખો ત્યા વખણાય તેથી કરીને આપણે ઉતરાવાનું નથી ચીનાઈ કારીગરીની ચીજો અમર જાપાની નાટકોને માટે પશ્ચિમના લોકોને શોખ છે, પણ તેથી કેઈ એમ નહિ કદી શકે કે તેઓ પૂર્વની અસર તળે જે તેવીજ રીતે જે નિર્ભાગી, કેસસનું માણું ટેસીફિન લાવ્યા તે વખતે પારથીયો યુરીપીડીસનો લખેલો “ બેટ્રી ” નાટક જોતા હતા તેથી કરીને એમ કહેવાય નહિ કે પશ્ચિમની અમરોએ તેમનામાં ધર મ દ્ય હવું.

કુશમાં પૂર્વ તે પૂર્વ જ રહ્યું આટલી બધી ધાલધમાલ

પછી પણ પશ્ચિમની અસર તેના પર એટલી બધી નહોતી થઈ હતી કે તેની ધર્મતૃષ્ણા ત્યારપછી થોડાક વખતમાં જ ગ્રીક ધર્મથી વિરુદ્ધતા ધરાવનારા એક બીજા ધર્મથી છીપવાની હતી; અને તેનામાં હજી એટલું બધું બાળ રહ્યું હતું કે ખોચેલી બધી ચીજો પાછી મેળવીને અત્યાર સુધી તે પશ્ચિમ એશિયાને રાજકીય તેમજ કેળવણીની બાબતોમાં પશ્ચિમથી સ્વતંત્ર રાખવાનું હતું. જો કે મેસીડોનીયન અગર રોમન કોષ્ટપણ રાજ્યોથી નહીં છતાંપણ એવા કેટલાક પૂર્વના દેશોપર આધુનિક યુરોપની સત્તા છે તો પણ આપણી મગફળીમાં આપણે બૂલવું ન જોઈએ કે મેસીડોનીયનો અને રોમનોના હાથમાં એશિયાનો થોડો ભાગ હતો તે બધો પશ્ચિમના હાથમાંથી જતો રહ્યો છે. કદાચ યુરોપ ફરીથી ત્યાં પહોંચે, પણ તેમ કરવાનું સાધન તે તેનો સુધારો છે; પણ એશિયામાંથીજ જન્મેલા એક ધર્મ સિવાય આ સુધારાને અસ્તિત્વમાં આણવાનું કદી પણ બની શક્યું હોત નહિ. તેથી કરીને ગમે તેમ પણ પશ્ચિમને માથે તો પૂર્વનું દેવું ઉજીજ રહેવાનું.

શ્રી સયાજી સાહિત્યમાલામાં પ્રકટ થયેલાં રાજનીતિ તથા ઇતિહાસ સંબંધી

પુસ્તકો.

—૦—
રાજનીતિ

૧. (૧૬) બ્રિટિશ રાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓ. પ્રો. હરિલાલ માધવજી ભટ્ટ, એમ. એ. Bookland કૃત 'Our National Institutions' નો ગુજરાતી અનુવાદ. (૧૯૧૯) ૦-૧૩-૦
૨. (૨૧) ફિલ્સ્ટ કર્નલ નાનાસાહેબ જી. શિંદે અને મેજર કે. એન. સાવંત મરાઠી (૧૯૧૮) ૧-૦-૦
૩. (૩૧) પાર્લામેન્ટ. રા. રા. હરિરાય ભગવંતરાય બુચ. Ilbert કૃત "Parliament" નો ગુજરાતી અનુવાદ. (૧૯૧૯) ૧-૪-૦
૪. (૪૬) રાજનીતિનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ. કેશવપ્રસાદ છોટાલાલ દેમાઈ, બી. એ. એલએલ બી. જે'કસ કૃત "History of Politics" નો ગુજરાતી અનુવાદ (૧૯૨૦) ૧-૪-૦
૫. (૧૧) પ્રાચીન હિંદુસ્તાનમાં સ્થાનિક સ્વરાજ્ય. ચંપકલાલ લાલભાઈ મહેતા, બી. એ., એલએલ બી. Dr. Mukerjee. કૃત "Local Self-Government in Ancient India" નો ગુજરાતી અનુવાદ (૧૯૨૪) ૧-૧-૦
૬. (૭૩) જવાબદાર રાજ્યપદ્ધતિ. (દે.) પ્રો. મહાદેવ રામચંદ બીડે, એમ. એ. મરાઠી (૧૯૨૧) ૦-૧૩-૬
૭. (૮૩) પાર્લેમેન્ટ. ઘણ નયેશ આપટે, બી. એ., એલએલ બી. Sir Courtney P. Ilbert કૃત "Parliament." નો મરાઠી અનુવાદ. ૧-૮-૦
૮. (૧૦૮) સ્થાનિક સ્વરાજ્યની સંસ્થાઓ. રામચંદ્રરાવ રાવજી પવાર બી. એ. એલએલ બી, એમ. એ, એ. એમ. (૧૯૨૬-૧૯૨૭) ૦-૬-૦.

૧. (૧૩૦) આપણું પ્રાચીન રાજ્યતંત્ર. (અથવા રાજપ્રજ્ઞના ધર્મે)
મૂળશંકર માણેકલાલ યાજ્ઞિક, બી. એ., લક્ષ્મીનાથ બક્ષી-
નાથ શાસ્ત્રી, બી. એ. અને શ્રીધર લક્ષ્મણ પટેશાસ્ત્રી
(૧૯૨૮) ૧-૪-૦
 ૨. (૧૭૬) રાજનીતિશાસ્ત્રાંશી મૂલતત્વે બારકર નંબક કાળે. બી.
એ.; એફ. આર. ઇ. એસ. મરાઠી (૧૯૨૯) ૨-૧-૦
 ૩. (૧૮૭) કૌટિલીય અર્થશાસ્ત્ર. જયસુખરાય પુ. જોષીપુરા એમ.
એ. (૧૯૩૦) ૩-૮-૦
 ૪. (૧૯૮) જગતની રાજનીતિ અને હિંદ. વિલ્લિસન, કાનજી ભૂતા,
તારકનાથ દાસના " India in World Politics " નો
અનુવાદ. (૧૯૩૨) ૦-૬-૦
 ૫. (૨૨૦) કેનેડાનું જવાબદાર રાજ્યતંત્ર. પ્રો. ચિમનલાલ મગનલાલ
ડાકટર એમ. એ.; એલ એલ બી. (૧૯૩૩) ૧-૮-૦
 ૬. (૨૩૫) સરલ રાજ્યશાસ્ત્ર ડૉ. જ્યોતીન્દ્ર માર્કંડ મહેતા
એમ. એ.; પીએચ. ડી; બાર-એટ-લો. (૧૯૩૫) ૧-૦-૦
- ઇતિહાસ.**
૧. (૩૯) હિંદુસ્થાનના લગ્નકરી ઇતિહાસ વ દોસ્તરાષ્ટ્રાચ્યા
ફૌજા કર્નલ નાનસાહેબ શિંદે સ્વતંત્રમરાઠી લેખ. (૧૯૨૧) ૨-૮-૦
 ૨. (૧૫) હિંદુસ્તાનના અર્ધાંશીન ઇતિહાસ: મરાઠી રિસાયત
(મધ્યવિભાગ) (૧૭૦૭-૧૭૪૦) ગોવિંદ સખારામ સર-
દેસાઈ બી. એ. મરાઠી (૧૯૨૦) ૨-૧૨-૦
 ૩. (૧૬) સદા (મધ્યવિભાગ ભાગ ૨) (૧૭૪૦-૧૭૬૧) ગોવિંદ
સખારામ સરદેસાઈ બી. એ. મરાઠી (૧૯૨૧) ૩-૦-૦
 ૪. (૧૮) હિંદુસ્તાનના અર્ધાંશીન ઇતિહાસ—મરાઠી રિસાયત
(મધ્યવિભાગ) (૧૭૬૧) પાનિપત યુદ્ધરણ ગોવિંદ
સખારામ સરદેસાઈ, બી. એ., મરાઠી (૧૯૨૨) ૨-૪-૦
 ૫. (૮૨) રોમનો ઇતિહાસ. બરતરામ બાનુસુખરામ મહેતા, એલ. ટી.
સી. ઇ. Mendel Creighton ફ્રેન્ " History of Rome " નો
ગુજરાતી અનુવાદ. (૧૯૨૩) ૧-૦-૦

- ૬ (૯૦) મરાઠાવાવા પ્રમિદ્ધ જ્ઞાપા કર્તવ્ય નાનામાહે મ ગણપતગવ
શિ દે. મરાઠી (૧૯૨૨) ૩-૨-૦
- ૭ (૯૮) અપસિદ્ધ ઇતિહાસિક ચરિત્રે. વિનાયક મહાશિવ વાકસ
મરાઠી (૧૯૨૫) ૧-૦-૦
- ૮ (૧૦૧) અશોકના શિલાલેખો ભગતરામ ભાનુસુખરામ મહેતા
ઓ ટી સી ઇ (૧૯૨૬) ૧-૬-૦
- ૯ (૧૦૬) વડોદરા રાજ્યનો ઇતિહાસ (ઇતિહાસ-ગુજ) યુનીના
મગનલાલ દેમાઇ બી, એ રા બ ગોવિંદભાઈ અને (સ્વ) એ બી
કલાઈ એમણે ગ્રંથેલા "Baroda Gazetteer" ના ઇતિહાસ મ-
બ ધી પ્રકરણનો આ ગુજરાતી અનુવાદ છે (૧૯૨૭)
- ૧૦ (૧૧૫) ઇંગ્લેન્ડ અને હિન્દુસ્તાન (સ્વ) સત્યેન્દ્રરાવ ભીમરાવ દીવેદિયા
બી એ R C Dutt કૃત "England and India"નો ગુજ-
રાતી અનુવાદ (૧૯૨૭) ૦-૧૫-૦
- ૧૧ (૧૨૩) હિન્દુસ્તાનકથા ઇતિહાસાતિલ મોટો મહાદેવ મુક-
જેશી બી એ એલએલ બી P T Shrinivas Ivengar
કૃત " Tales from the Story of India ' મરાઠી
અનુવાદ (૧૯૨૮) ૦-૧૨-૦
- ૧૨ (૧૨૬) મરાઠી રિયાસત મધ્ય વિભાગ ભાગ પહેલો (ઇ.
સ. ૧૭૦૭-૧૭૪૦) ભગતરામ ભાનુસુખરામ મહેતા, ઓ ટી
સી ઇ, મરહેસાજીકૃત મરાઠી ગ્રંથનો ગુજરાતી અનુવાદ
(૧૯૨૮) ૨-૧-૦
૧૩. (૧૩૭) જર્મન સામ્રાજ્યનો પુનઃ સ્થાપના વિનાયક ગણેશ
આપટે, બી એ Col Wallington કૃત "Refounding of the
German Empire"નો મરાઠી અનુવાદ. (૧૯૨૮) ૨-૧૪-૦

૯. (૧૩૦) આપણું પ્રાચીન રાજ્યતંત્ર. (અથવા રાજપ્રજ્ઞના ધર્મો)
મૂળશંકર માણેકલાલ યાચિક, બી. એ., લક્ષ્મીનાથ બદરી-
નાથ શાસ્ત્રી, બી. એ. અને શ્રીધર લક્ષ્મણ પટેશાસ્ત્રી.
(૧૯૨૮) ૧-૪-૦
૧૦. (૧૭૬) રાજનીતિશાસ્ત્રાંતરી મૂલતત્ત્વે બારકર ત્રંબક ઠાળે. બી.
એ.; એલ. આર. ઇ. એસ. મરાઠી (૧૯૨૯) ૨-૧-૦
૧૧. (૧૮૭) કૌટિલીય અર્થશાસ્ત્ર. જયસુખરાય પુ. ભોશીપુરા એમ.
એ. (૧૯૩૦) ૩-૮-૦
૧૨. (૧૬૮) જગતની રાજનીતિ અને હિંદ. વિદુલલાલ. કાનજી ભૂતી,
તારકનાથ દાસના " India in World Politics " નો
અનુવાદ. (૧૯૩૨) ૦-૬-૦
૧૩. (૨૨૦) કેનેડાનું જગતપદાર રાજતંત્ર. પ્રો. ચિમનલાલ મગનલાલ
ડાકટર એમ. એ.; એલ. એલ. બી. (૧૯૩૩) ૧-૮-૦
૧૪. (૨૩૫) સરલ રાજ્યશાસ્ત્ર ડૉ. જ્યોતીન્દ્ર માકડ મહેતા
એમ. એ.; પીએચ. ડી; બાર-એટ-સો (૧૯૩૫) ૧-૦-૦

ઇતિહાસ.

૧. (૩૬) હિંદુસ્તાનના લોકરો ઇતિહાસ વ દોસ્તરાષ્ટ્રાચ્ચા
ફૌજા કર્નલ નાનાસાહેબ શિ દે. સ્વતંત્રમરાઠીલેખ. (૧૯૨૧) ૨-૮-૦
૨. (૬૫) હિંદુસ્તાનના અર્ધાંશીન ઇતિહાસ: મરાઠી રિસાયત
(મધ્યવિભાગ) (૧૭૦૭-૧૭૪૦) ગોવિંદ મખારામ સર-
દેસાઈ બી. એ. મરાઠી (૧૯૨૦) ૨-૧૨-૦
૩. (૬૬) સદર (મધ્યવિભાગ ભાગ ૨) (૧૭૪૦-૧૭૬૧) ગોવિંદ
મખારામ સરદેસાઈ બી. એ. મરાઠી (૧૯૨૧) ૩-૦-૦
૪. (૬૮) હિંદુસ્તાનના અર્ધાંશીન ઇતિહાસ—મરાઠી રિસાયત
(મધ્યવિભાગ) (૧૭૬૧) પાનિપત પ્રકરણ ગોવિંદ
મખારામ સરદેસાઈ, બી. એ., મરાઠી (૧૯૨૨) ૨-૪-૦
૫. (૮૨) રોમનો ઇતિહાસ. અગત્યમ બાનુસુખરામ મહેતા, એલ. ટી.
સી. ઇ. Mendel Creighton ફ્રા " History of Rome "
નો ગુજરાતી અનુવાદ (૧૯૨૩) ૧-૦-૦

૬. (૬૦) મરાઠ્યાંચા પ્રસિદ્ધ લઢાયા. ક્ર્નલ નાનાસાહેબ ગણુપતગવ શિંદે. મરાઠો (૧૯૨૨) ૩-૨-૦
૭. (૬૮) અપ્રસિદ્ધ ઇતિહાસિક ચરિત્રે. વિનાયક મદાશિવ વાઠસકર મરાઠો (૧૯૨૫) ૧-૦-૦
૮. (૧૦૨) અશોક્ના શિલાલેખો. ભગતરામ બાતુસુખરામ મહેતા. એ. ટી. સી. ઇ. (૧૯૨૬) ૧-૬-૦
૯. (૧૦૬) વડોદરા રાજ્યનો ઇતિહાસ. (ઇતિહાસ-ગુચ્છ) સુનીલાલ મગનલાલ દેસાઇ. બી. એ રા. બ ગોવિંદલાલ અને (સ્વ.) એ બી. કલાઈ એમણે પ્રથેલા "Baroda Gazetteer" ના ઇતિહાસ મં બધી પ્રકરણનો આ ગુજરાતી અનુવાદ છે. (૧૯૨૭)
૧૦. (૧૧૫) ઇંગ્લંડ અને હિંદુસ્તાન (સ્વ.) સત્યેન્દ્રરાવ બીમરાવ દીવેદિયા બી. એ R C Dutt ફ્રે "England and India" નો ગુજરાતી અનુવાદ (૧૯૨૭) ૦-૧૫-૦
૧૧. (૧૨૩) હિંદુસ્તાનચપા ઇતિહાસાંતિલ ગોષ્ઠો મહાદેવ મુકુન્દ જોશી બી. એ એલએલ બી. P. T Shrinivas Iyengar ફ્રે " Tales from the Story of India " મરાઠો અનુવાદ (૧૯૨૮) ૦-૧૮-૦
૧૨. (૧૨૬) મરાઠી રિયાસત મધ્ય વિભાગ ભાગ પહેલો (ઇ. સ. ૧૭૦૭-૧૭૪૦) ભગતરામ બાતુસુખરામ મહેતા, એ. ટી. સી. ઇ., સરદેસાઈ ફ્રે મરાઠી ગ્રંથનો ગુજરાતી અનુવાદ (૧૯૨૮) ૨-૧-૦
૧૩. (૧૩૭) જર્મન સામ્રાજ્યાચી પુનઃ સ્થાપના વિનાયક ગણેશ આપટે, બી એ. Col Mallabon ફ્રે "Refounding of the German Empire" નો મરાઠો અનુવાદ (૧૯૨૮) ૨-૧૪-૦

૧૪. (૧૫૦) હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસની વાતો. ભરતસમ બાનુમુખરામ મહેતા એ. ટી. સી. શ્રીનિવાસ આયંગરદ્વૈત " Tales from the Story of India " નો અનુવાદ. (૧૯૨૮) ૦-૧૨-૦
૧૫. (૧૮૪) મંગાપાર્કની મુસાફરીએ. મુમન નાયજી ભટ્ટ બી. એ. એલએલ બી. ' Travels of Mango Park ' ઉપર (૧૯૩૦) ૧-૧૪-
૧૬. (૧૮૫) પ્રાચીન બાબિલોનિયા. મનમુખલાલ મોદનલાલ પોટા બી. એ. (૧૯૩૦) ૧-૧-
૧૭. (૧૯૭) આલમગોર કે પત્ર. પડિત શાન્તિપ્રિય દિંદો (૧૯૩૨) ૦-૧૦-
૧૮. (૨૦૮) અમેરિકાનાં સચુકત રાજ્યો. પ્રો. ચીમનલાલ મગનલાલ ડાક્ટર એમ. એ. એલએલ બી. લાલા લખપતરાયના " United States of America " તથા બીજાં પુસ્તકોને આધારે ૧-૮-૦
૧૯. (૨૨૩) તંજાવરને મરાઠે રાજે. વિનાયક મહાશિવ વાકમદર (૧૯૩૩) મરાઠો ૧-૬-૦
૨૦. (૨૨૪) રાજા છમીલારામ બહાદુર. માનશંકર પીતાંબરદાસ મહેતા (૧૯૩૩) ૧-૧૪-૦
૨૧. (૨૨૮) પ્રાચીન યુદ્ધવિદ્યા (કે.) રા. બા. કૃષ્ણજી વિનાયક વઝે એલ. સી. ઇ. (૧૯૩૪) મરાઠો ૧-૦-૦
૨૨. (૨૨૯) મેઘાસ્થિનીસના સમયનું હિંદ. જુનીલાલ બેચરલાલ ભટ્ટ બી. એ. બી. ટી. (૧૯૪૪) ૦-૮-૦
૨૩. (૨૩૦) છટાલીમાં નવચેતન નરેન્દ્ર સીકંદરરાય દેસાઈ, બી. એ. (૧૯૩૪) ૧-૦-૦
૨૪. (૨૩૧) ઇત્સીંગના સમયનું હિંદ લાલચંદ મંજારામ દેસાઈ એમ. એ. (૧૯૩૪) ૧-૧૨-૦
૨૫. (૨૩૬) પ્રાચીન પૂર્વ લખપતરામ ઇ. પાકે બી. એ. (૧૯૩૫) ૦-૧૨-૦